

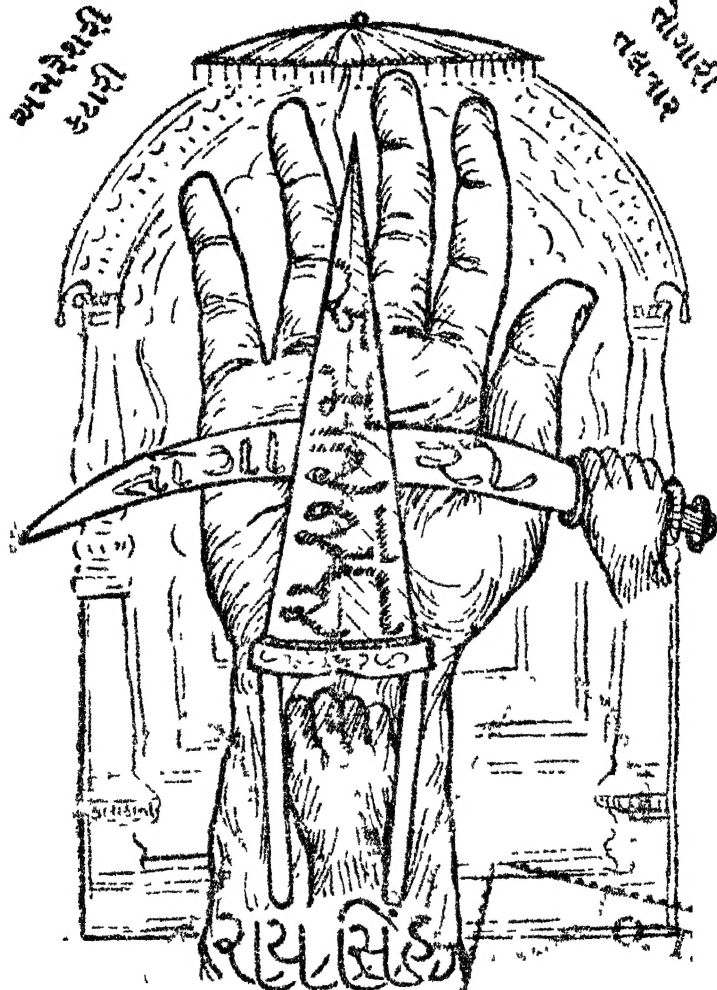
“ગુજરાતી”ની ૪૭ અને ૪૮ મી બેંડ

૫. સ. ૧૬૩૧

અને

અમરેશ્વરી  
હટારી

સોગારી  
તલ્લુચાર



રાયસિંહજીરી હટારી

“ગુજરાતી” પત્રની ઓફીસ.

સામુન બિલ્ડીંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, દોહ, મુંબઈ.

૩. ૩. “ગુજરાતી”ના આજકાને બેંડ.

પાકું પુકું ૩. ૩-૬ ૦

દીલખુશ અને મોહક-પુરુષોથી બરપુર

# ઓટો દીલખહાર (૨૭૨૨૩).

એક ખાદશાહી સેંટ તરીકે  
મશહુર થઈ પડ્યું છે.

કારણ કે તેના ચોડાં દીપાં રૂમાલ  
અથવા કપડાં ઉપર લગાડવાની સાથે  
ચમેલી અને મોઝરાના હાલો તાલ  
ફુલોની મધમધતી ખુશખો તમારા  
નાકને બહેલાવી મુકે છે અને બીજા-  
ઓને પણ આનંદ આપે છે તેને  
મુકાબલે બીજાં બધાં સેંટ આંખા પડી  
જાય છે અને તેથીજ લોકો તેને ખાદશાહી સેંટ ગણે છે.



નવા નવા નામના સેંટો સેંટ હુકાનદાર વધારે નફો મેળવવા  
ખાતર આપવાની કોશિષ કરશે પણ તમે ફક્ત

ઓટો દીલખહાર

માગજો. તેમાં છતરાવાની ધારતી નથી-

આજેજ બેઆનાની ટીકીટ મોકલી નમુનાની શીશી  
મંગાવી ખાતરી કરો.

કીમત:-અરધા ઓસની ખાદલી ૧ ના રૂ. ૨-૦-૦, ૦૧ ઓસની  
૧ ખાદલીની રૂ. ૧-૪-૦, ૧ હામની ખાદલી ૧ ના રૂ. ૦-૧૨-૦,  
૦૧૧ હામની ૧ ખાદલીના રૂ. ૦-૮-૦ વી. પી. ખર્ચ જુદું.

શરીરનો મેલ દુર કરી, ધામડીને સુવાળી અને  
ઠાંતીવાન બનાવવા માટે

## કામીનીઆ વહાઈટ રોઝ સાપ (૨૭૨૨૩).

એક જાંબી પંકતીનો સાબુ છે. પરદેશી બનાવટના કોઈપણ સાબુ કરતાં આ  
સાબુ ચઢીયાતો છે તેની ગુલાબની મીઠી ખુશખો અત્યંત મનોહર છે  
એક વખત વાપરી ખાતરી કરો.

કીમત:-૩ ગોટીના બાકસ ૧ ના રૂ. ૦-૧૪-૦ વી. પી. ખર્ચ જુદું.

## કામીનીઆ બ્રીલીઅનટીન (૨૭૨૨૩).

વાળ માટે ઉત્તમ પ્રકારનું સુગંધી ક્રીમ છે. માથામાં લગાડવાથી વાળ  
સુવાળી અને ચક્રચકીત થાય છે તેમજ ગમે તે ફેશનમાં બોળી સજાય  
છે. તેમાંથી નીકળતો ગુલાબના ફુલોનો મીઠો પમરાટ તમારું દીલ ખુશ  
કરે તેવો છે. એક વખત વાપરી ખાતરી કરો.

કીમત:-૧ પોટના રૂ. ૦-૧૨-૦ વી. પી. ખર્ચ રૂ. ૦-૬-૦.

સોલ એજન્ટ:-ધી એંગ્લો ઈન્ડિઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની  
૨૮૫ મારકીટ, પોસ્ટ બોક્ષ નં. ૨૦૮૨. મુંબઈ, નં.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ ]

અનુક્રમાંક ૨૫૫૪૧ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ લોગાશી તલપાર

વિષય :- : ૩૦

“ગુજરાતી” પત્રની ૪૮ મી લેટ

# તોગારી તલવાર અને રાયસિંહજીરી હથેલી

અન્યકર્તા:

સ્વ. હમનલાલ અમથારામ બ્રહ્મભટ્ટ  
( મહાસાગ્રવાણ )

પ્રકાશક:

“ ગુજરાતી ” પ્રેસના માલિકો  
મુંબઈ નં. ૧



પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું :—

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,

સાસુન બિલ્ડીંગ, એલ્ફીન્સ્ટોન સર્કલ,  
ફોર્ટ, મુંબઈ નં. ૧.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય  
અમદાવાદ  
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ —:૦:—

નોટીસ! આ પુસ્તક છાપવાછપાવવાના, એના ઉપરથી નાટક કે  
સીનેમા બનાવવાના કે દેખાડવાના, કે એમાંના કોઈ ભાગનો કોઈ પણ  
પ્રકારે ઉપયોગ કરવા વગેરે સર્વ પ્રકારના તમામ હક્કો રાજશાસના-  
નુસાર પ્રકાશકેએ સ્વાધીન રાખેલા છે.

—:૦:—

Printed at and Published by Natverlal Itcharam  
Desai at The “Gujarati” Printing Press,  
Sassoon Buildings, Elphinstone Circle,  
Fort, Bombay No. 1

## પ્રસ્તાવના

૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦

“ ગુજરાતી ” પત્રના ૧૯૩૧ ના વર્ષની લેટની ઐતિહાસિક વાર્તાનું આ બીજું પુસ્તક છે. પહેલું પુસ્તક નાગોરાધિપતિ અમર-સિંહજીની કટારી-એ નામનું છે. અને બીજા પુસ્તકમાં વીરવર તોગાજીની તલવારની અને અલા રાણા રાયસિંહજીની હથેલીની વાર્તા આપેલી છે. આ બન્ને વાર્તાઓ ભાટચારણોના મુખે ચઢેલા એક પ્રખ્યાત દુકાને લગતી છે. આ બે પુસ્તકોમાં મળીને દુકાની ત્રણે રસિક વાર્તાઓનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

આમાં વીરવર તોગાજીની વાર્તામાં આવતા પ્રાચીન દુકા, કાબો, ઉક્તિઓ મેળવવા માટે મૂળ લેખકને ઘણો પરિશ્રમ વેઠવો પડ્યો હતો. આમાં હિન્દુ મુસલમાનની જેવી એકતા છે તેવી એકતા આજે થાય તો હિન્દુનો રાજવહિવટ તેઓના હાથમાં આવી પડતાં વાર લાગે નહિ. ધર્મવૃત્તિવાળા એક મુસલમાનના વટની ખાતર એક હિન્દુ રાજપૂતે પોતાનું માથું કાપી આપ્યું અને તેની નવપરિણીત સ્ત્રી તેની પાછળ સતી થઈ, અને હિન્દુત્વનું દર્શન કરાવ્યું એ સંબંધી આ વાર્તા છે. જ્યાં સુધી હિન્દુઓ માટે મુસલમાન અને મુસલમાનો માટે હિન્દુ પ્રાણાર્પણ કરી નિસ્વાર્થ બુદ્ધિ નહિ જગવે ત્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનને માથે પરતંત્રતા લખાયલી છે. તે જ પ્રમાણે ધાર્મિક અઘડાથી પણ દૂર રહેવું જોઈએ છે. જે માણસ મરણનો ડર દૂર કરે છે તે અમર થાય છે, એ કહેતી ખોટી નથી. માથું કપાઈ ગયા પછી ધડ લડતું રહે, એ બનાવ અશક્ય નથી, અને ઇતિહાસમાં તેના ઘણા પૂરાવા મળે છે. ગુજરાતના ઇતિહાસમાં જયશિખરીનું ધડ કલ્યાણના રાજા ભૂવડ સામે લડતું હતું. અલાવંશમાં ખેતોજી મકવાણાનું ધડ એ પ્રમાણે લડતું હતું. સં. ૧૯૮૬ ના ગુજરાતીના દીવાળીના અંકમાં હમીર લાડીયાની

વાર્તા રા. રા. ગોકળદાસ રાયચુરાએ લખી છે, તેમાં પણ આવો જ પ્રસંગ છે. પણ એ સર્વ કરતાં વીરવર તોગાળની વાત અદ્ભુત છે. પોતાનું ઘડ લડશે એવી પાકી ખાત્રી કોણ આપી શકે? અને પોતાની ભવિષ્યમાં પરણનારી સ્ત્રી, પરણીને તુરત જ તેનું મૃત્યુ થવાનું છે, એવી ચોક્કસ વાર્તા હોવા છતાં પોતાના મરણ પછી તેની સતી થવાની ખાત્રી કોણ આપી શકે? આજના જમાનામાં પોતાની સ્ત્રી વિષે આટલો વિશ્વાસ કેને હશે? તોગાળના દાખલામાં તો કન્યા પરણાવનાર પિતાને પણ ખાત્રી છે કે તેની પુત્રી, પરણીને રંડાતાં તુરત તેના ધણી પાછળ જરૂર સતી થશે, અને પુત્રી પણ સતી થવાના કોડમાં, શિરપર મરણ બોલાવી લેનાર પતિ સાથે પરણે છે. આવું કશે બન્યું સાંભળ્યું નથી, છતાં આ અસંભવિત જેવી વાત રાઠોડવંશના રાજપૂતોએ સંભવિત કરી બતાવી છે. આ વાર્તા વાંચતાં રોમાંચ ખડાં થાય છે; ખરેખર બેધાણનાથ મહારાજ ગજસિંહનો કાળ એ ખરેખર સતયુગનો સમય હતો, એમ જ કહી શકાય. બેધપુરના ઇતિહાસમાં મહારાજ ગજસિંહ અને જશવંતસિંહનો રાજ્યકાળ ઘણો ઉજ્જવલ છે. એના માટે કેને અભિમાન નહિ ઉત્પન્ન થાય?

ત્રીજી વાર્તા ઝાલાવંશના એક વીરપુરૂષની છે, અને આખી વાર્તા ઝાલાવંશની ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિ સંબંધક છે. ગુજરાતી પ્રજા અને ભાષા “શું શાં પૈસા ચાર” કહેવાઈ તે પૈશ્વર્ધ કાળ પહેલાંની છે. આ ત્રણ પ્રસંગો બન્યા ત્યારથી ભાટચારણોએ દિલ્લીના દરબારમાં રાજપૂતોનાં પરાક્રમોની નિશાનીઓ રહી ગઈ છે તેનો હુકો ગાવા માંડ્યો હતો. ઐતિહાસિક કાળક્રમમાં રાયસિંહજીની હથેલીનો પ્રતાપ પહેલો છે, કારણ કે તે અકબરના સમયમાં બન્યો છે. બીજો તોગાળની વીરતાનો પ્રસંગ છે. આ બનાવ દિલ્લીશ્વર પાદશાહ શાહજહાન ગાદીએ બેઠો અને ગજસિંહ મહારાજ વીર-ગતિને પામ્યા એટલે કે ઈ. સ. ૧૬૨૭ થી ૧૬૩૪ સુધીમાં બન્યો હોવો બેધજીએ એમ અનુમાન થાય છે. અને તેમાં પણ પાદશાહ શાહજહાન ગાદીપતિ થયો તે પછી તુરત બન્યો હોવો બેધજીએ છેલ્લો અમરસિંહજીની કટારીનો પ્રસંગ ઈ. સ. ૧૬૪૫ માં શાહ-

જહાનના દરબારમાં જ બન્યો હતો. આ પ્રસંગ બન્યા પછી જ આ હુકો:—

કટારી અમરેશરી, તોગારી તલવાર,  
હથથલ રાયાં સંઘરી, દિલ્લીરા દરબાર.

પ્રચલિત થયેલો હોવો જોઈએ, અને ભાટચારણોને વીર રસની વાતો કહેવા માટે અમૂલ્ય ખોરાક મળ્યો. અમરસિંહજીની બહાદુરી માટે તો મારવાડી ભાષામાં પ્રાચીન અર્વાચીન ઘણા પોવાડા, ખ્યાલ, લાવણી, રંગત, દુહા, કાવ્યો વગેરે ઘણાં રચાયાં છે, પણ તે સર્વમાં ઐતિહાસિક તાળો ન બેસે એવી ઘણી હકીકતો પ્રવેશ પાત્રી બ્રહ્મ થઈ ગઈ છે. આ બાબતમાં કવિ છગનલાલે ઐતિહાસિકતા જાળવવા માટે સારો પરિશ્રમ કર્યો છે. તે જ પ્રમાણે વીરવર તોગાજીની હકીકત સંબંધી પ્રાચીન કાવ્યો મેળવતાં બહુ મહેનત પડી હતી. રાયસિંહજીની વાત તો ગુજરાતમાં થોડે ઘણે અંશે જાણીતી છે. અમને આશા છે કે આ ત્રણ વાર્તાઓ મળીને બે ઐતિહાસિક પુસ્તકો ગુજરાતીના સુસ વાચનારાને રસદાયી થઈ પડશે.

સ. ૧૯૮૬  
મામસર વફ ૧૧  
મુંબઈ

નટવરલાલ ઇચ્છારામ દેશાઈ.

## તોગારી તલવારની

### અનુક્રમણિકા



પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	હું. શાહનશાહ શાહનશાહનો પ્રશ્ન ...	૧
૨	જું. ગજસિંહજીની મસલત ...	૬
૩	જું. નિરાશા પછી આશા ...	૧૧
૪	યું. તોગાજીએ બીડું ઉઠાવ્યું ...	૧૭
૫	મું. બટીયાણીજી ...	૨૨
૬	હું. લગ્નની તૈયારી ...	૨૭
૭	મું. તોગાજીની જાન ...	૩૦
૮	મું. ધર્મસંકટ કે કસોટી ...	૩૮
૯	મું. તોગાજીની આગરામાં સવારી ...	૪૭
૧૦	મું. તોગારી તલવાર ...	૫૧
૧૧	મું. સતીની તૈયારી ...	૬૦
૧૨	મું. મુરશદનો ખાલ ...	૬૩
૧૩	મું. મુરશદ અને સતી બટીયાણીજી ...	૬૬
૧૪	મું. ઉપસંહાર ...	૭૨

## રાયસિંહજીની હથેલીની

### અનુક્રમણિકા



પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	હું. ઝાલાવંશકીર્તિકથા-કેસરદેવનાં પરાક્રમો... ૧	૧
૨	જું. ઝાલાવંશસ્થાપક હરપાળની વારતા ... ૫	૫
૩	જું. વીર વાઘોજી-કુવાનો ફૂંદર અને હળવદ ૮	૮
૪	યું. રાયસિંહજીનો પરિચય ... ૧૧	૧૧
૫	મું. મામા સાથે વેર ... ૧૪	૧૪
૬	હું. દિલ્લીના ફરખારમાં રાયસિંહજીનો પંજો ૧૮	૧૮
૭	મું. ઉપસંહાર ... ૨૧	૨૧



# તોગારી તલવાર

પ્રકરણ પહેલું

શાહાનશાહ શાહજહાંનનો પ્રશ્ન

દોહા:-કટારી <sup>૧</sup>અમરેશરી, તોગારી<sup>૨</sup> તલવાર;  
હથ્થલરાયાં સંઘરી, દિલ્હીરા દરબાર.

આપણી આ વાર્તાનો પ્રસંગ દિલ્હી-આગરાના શાહાનશાહ શાહજહાંનના સમયમાં બનવા પામ્યો છે. તે વખતે જોધપુર-માર-

૧ અમરેશરી કટારી-અમરસિંહજીની કટારી એટલે અમરસિંહજીની કટારીએ દિલ્હીના શાહાનશાહ શાહજહાંનના દરબારમાં તેના સાળા યુગલ્લીખાન સલાબતખાનને કટારીથી મારી નાંખ્યો અને શાહાનશાહની પાછળ ફેંકી તેથી એક થાંબલામાં તેનો ધા થયો અને નિશાની રહી ગઈ, અને એ જ કટારીથી પોતાના દુગાખોર સાળા અર્જુન ગોડનાં નાકકાન કાપી લીધાં અને ઘણા ગોડોનો નાશ કરી અતુલિત શૌર્ય બતાવી મરણ પામ્યા, અને એ જ કટારી સાથે પરણેલાં હારી રાણી અમરસિંહજીના મસ્તક સાથે સતી થયાં, વગેરે વાત આની પહેલાં “અમરેશરી કટારી” અમે જાણી છે, તે વાંચો. (ન. ઇ. દેશાઈ.)

૨ તોગારી તલવાર-વીર તોગાજીની તલવાર. ઉપરના દોહા બીજા ચરણની ઐતિહાસિક વાર્તા અર્થેથી શરૂ થાય છે. રાજસ્થાની ભાષામાં છઠ્ઠીનો પ્રત્યય “-રી-સ્-રાં” આવે છે અને તે ગુજરાતી છઠ્ઠીના પ્રત્યય કરતાં વિશેષ જોરદાર છે, એકું આઠમી ગુજરાતી સાહિત્યપરિષદના પ્રમુખ રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ લખી ગયા છે. એ વિષે વિશેષ સમજ “અમરેશરી કટારી”ની વાર્તાના આરંભમાં અમે આપી છે. (ન. ઇ. દેશાઈ.)

વાડની ગાદી ઉપર મહારાજ ગજસિંહજી બિરાજતા હતા. તે ઈ. સ. ૧૬૨૦ અને ઈ. સ. ૧૬૩૮ ની સાલની મધ્યની હકિકત છે.\*

તોગાજી વીર રાઠોડોના વંશમાં ઉદ્ભવ થયેલ રાઠોડ સરદાર હોતો. તે મહારાજ ગજસિંહજીના રાજ્યનિર્ગત એક ગામનો ઠાકોર હોતો.

દિક્ષીના બાદશાહોના દરબારમાં હર વખત કોઈકોઈ નવીન પ્રશ્ન નિકળતો અને તેના ઉપર ખાન ઉમરાવો અને વિદ્વાન્ કવિ, પંડિત અને કાજીઓ સમક્ષ વાટાઘાટ ચાલતી હતી.

આજનો દરબાર પણ પોતાની મિસાલ મુજબ ભરાઈ ગયો છે. આસનવાળાઓ આવી પોતપોતાનાં આસનો ઉપર અતુકમે ગોઠવાઈ ગયા. કુદ્દાના અધિકારીઓ શાહી દરબારમાં લટકતાં રાખવામાં આવેલાં રેશમી કુદ્દાં પકડી ઉભા રહ્યા છે. સિતેર ખાન, બોહોતર ઉમરાવ, અન્ય સરદાર, પટાવતો, દિવાન, કવિ, પંડિત, કાજીઓ, કામદાર વર્ગ, લશ્કરી અફસરો, પટવારીઓ વિગેરે પોતપોતાનાં સ્થળે આવી નિયત થઈ ગયા. એટલે નકીબે દરબાર ભરાયાની વરદી શાહાનશાહને પહોંચડાવી, અને શાહાનશાહે જનાનખાનાની બારીએ થઈને દરબારગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો. ચોખ્ખદારે દરબારમાં શાહાનશાહના પધારવાની વરદી આપતાં સુંદર અને લાંબા સ્વરથી નેકી પુકારી. તેના શ્રવણથી તમામ દરબારીઓ આસનો ઉપર ખડા થઈ ગયા. બાદશાહ શાહજહાંન આવી જગતપ્રસિદ્ધ મયૂરાસન ઉપર બિરાજ્યા એટલે સહુ દરબારીઓએ તેમને માનોપૂર્વક નમન કર્યું, અને પછી પોતપોતાનાં આસનો ઉપર ખેડકા લીધી.

સલામીનું કાર્ય થઈ રહ્યા બાદ વિદ્વાન્ કવિઓએ શાહાનશાહને આશીર્વાદાત્મક તથા પ્રશંસાત્મક કવિતાઓ આસને બેસી સંભળાવી. અન્ય દરબારીઓએ તેને વાહ ! વાહ ! ના ઉદ્ગારોથી વધાવી લીધી. વિદ્વાન્ પંડિતોએ પણ આશીર્વાદાત્મક શ્લોકો કહી સંભળાવ્યા અને કાજીઓએ પણ રચેલી સુંદર શયેરો સંભળાવી. તેને પણ વાહ ! વાહ ! નું માન મળ્યું.

આ કવિ, પંડિત અને કાજીઓનાં કાવ્યોનાં કાર્ય પૂર્ણ થઈ રહ્યાં, એટલે વારાંગનાઓએ પોતાના-કોયલને પણ લન્નિજત કરનાર સુંદર સ્વરથી ગાયન સાથે હાવભાવ સહ નાચ શરૂ કર્યો. તમામ દરબારી-

\* દંતકથાકારો તેમની વાર્તાઓ મુખપાઠ પરંપરાથી ચાલતી આવેલી હોવાથી સ્મરણક્રેર અથવા વિસ્મૃતિના કારણથી કોઈ કોઈ વાર્તાનાં પ્રસિદ્ધ નાયકનાં સ્થળો અને બીજી તેમની હકિકતથી વાકેફ નહીં હોવાથી જણાવી શકતા નથી, અને આપણી આ વાર્તાના નાયક વીરવર તોગાજીના સંબંધમાં પણ તેમ જ બન્યું છે.

ઓને વારાગનાઓનાં, કામદેવની સ્ત્રી રતીને લક્ષ્મીજીત કરનાર તથા ઈન્દ્રની અપ્સરાઓને શરમાવનાર સુંદર સ્વરૂપનો એવો મોહ લાગ્યો કે તેઓ ધડીલર બાદશાહ ચિકિત્સા જોશે, તો તેનું શું પરિણામ આવશે, તે પણ વિચારી ગયા. અને માત્ર વારાગનાઓના હાવભાવમય ચાળા અને સ્વરૂપ તરફ એક જ નજરથી જોવા લાગ્યા. વારાગનાઓએ પણ ગાવા અને નાચવાની કળા શાહાનશાહના દરબારમાં રજુ કરવામાં કંઈ જ કસર ન રાખી. આ રીતે તેમનું કાર્ય પણ પૂર્ણ થઈ ગયું અને તેમને પણ વાહવાહના પ્રશંસાત્મક ધ્વનિથી વધાવી લેવામાં આવી.

કવિ,\* પંડિત અને વારાગનાઓનાં કાર્ય પૂર્ણ થયાં ત્યાં સુધી શાહાનશાહ તો જાણે પોતાનો દરબાર જોઈ એક મહાન વિચારમાં પડ્યો હોય ની ! એમ તેની મુખમુદ્રા ઉપરથી દેખાતું હતું. આ બધું કાર્ય પૂર્ણ થયું, એટલે તેમને યોગ્ય પારિતોષિક આપવામાં તેનું દિલ ગુંથાયું અને તે કાર્ય તેણે આટપું.

બાદ સત્તાધારીઓએ પોતાના તરફના બાદશાહ સમક્ષ રજુ કરવાનાં કાર્યો રજુ કરી, તેના એક પછી એક નિકાલ કરાવવા માંડ્યા અને બાદશાહે પણ તેનો ગમે તે રીતે નિકાલ જ કરી નાખવા માંડ્યો.

\* પ્રથમના વખતના રાજ બાદશાહોનો સાધારણ નિયમ હતો કે કવિ, પંડિતો અથવા કોઈ પણ કળાધારી તેમને મળવા આવતો તો તેઓ તેની મુલાકાત લેવામાં અને તેની કળાથી પ્રસન્ન થઈ સારી રીતે તેને સંતોષવામાં પોતાનું મહદ્ માન સમજતા હતા. કવિઓની માર્ફત કૃતિ દેશાન્તરમાં પ્રસિદ્ધ થાય તે સાથે કવિઓના આવવાની વરદી મળવાથી રાજાઓ તેમને સામા લેવા સાથે જતા હતા. વળી એટલેથી સંતોષ નહીં માનતાં કેટલાક રાજાઓએ, બાદશાહોએ કવિઓની પાલખીઓ ઉઠાવ્યાના પણ ફાખલા મળે છે. જ્યારે આગળના વખતમાં એવો વહીવટ હતો, ત્યારે અત્યારે તો કવિનું નામ સાંભળી હેબકવાનો અને જનતાનખાનાં સેવવાનો તથા કવિની વરદીથી દહેશત લાગતી હોય તેવા અનુભવ જોવામાં અને સાંભળવામાં આવે છે ! કેટલાક રાજાઓ તો માત્ર કવિને પોતાને ત્યાં આવેલો જોઈ, તેને રોકી રાખી કંટાળો આપવામાં જ પોતાની કીર્તિની પ્રસિદ્ધિ માની બેસે છે. છેવટે દિવસો ને દિવસો, માસો ને માસો અથવા વર્ષો ને વર્ષો સુધી પણ રોકી રાખી નજીવી રકમ આપી કવિને સંતોષ્યાનું અભિમાન ધરાવે છે. કેટલેક સ્થળે તો રાજાના સેક્રેટરીઓ અથવા એડી કેમ્પો, પોતે રાજા અને કવિના સંબંધથી બિલકુલ અજ્ઞાન હોવાથી, રાજાને તકલિફ ન પડવા દેવા સાથે કવિનો અને રાજાનો ભેટો જ થવા દેતા નથી ! પોતાનાં અથવા પોતાના પૂર્વજોનાં કીર્તિમય કાવ્યો સાંભળવામાં પણ હાલ રાજાઓને તકલિફ પડીતી છે, તો પછી તેઓ શિકારપ્રાંતિહને અને રણમાં દુશ્મનોને મારવાની કેવી હિમ્મત ધરાવતા હશે ? છતાં રાજાઓ તો પોતાને ક્ષત્રિય કહેવડાવવાનો દાવો કરે છે, તે નવાઈની વાત છે. (જગનલાલ અમથારામ પ્રજાભદ્ર)



જેમ કોઈ રાજ્યના ન્યાયખાતામાં માત્ર કામોનો નિકાલ જ કરવો, એવું ભક્ષ રાખી ન્યાયાધીશ કામોનો ત્વરિત નિકાલ કરી નાખી કાઢતે ન્યાય અને કોઈ કામમાં કાઢતે અન્યાય (આધિનીયા કરી) કરી નાખે છે, તેમ આપણા બાદશાહ સલામતે પણ આંખો મીચી કામોનો નિકાલ કરી નાખવા માંડ્યો. આ વખતે તેના દિલમાં પોતાથી કાઢતે અન્યાય થઈ જશે તેવો ઈશ્વરી ડર પણ રહ્યો નહીં અને તે કાર્ય પૂર્ણ થયું.

આમ દરબારી કામકાજ તમામ પૂર્ણ થયું, એટલે બાદશાહે અત્યાર સુધી પોતાનો વખત જે વિચારમાં ગુમાવ્યો હતો, તેને લગતો એક અદ્ભુત અને દરબારીઓના સહજ ખ્યાલમાં પણ નહીં આવે તેવો પ્રસંગ દરબારીઓ આગળ રજુ કરતાં પૂછ્યું કે:—“યારો! તુમ ખાન ઉમરાવ લોગ સખ ઈસ બખત દરબારમેં હાજિર હો. મેરેકોં એસા ખિયાર હુવા હૈ કિ યે મુસલમાની બાદશાહત હો કરકે બી ખાનોંકી ગિનતિ સિતેરકી ઔર હિન્દુ ઉમરાવોંકી ગિનતિ બોહોતરકી પહિલેસેં ચલી આતી હૈ, ઇસકા કયા કારણ હોગા? મેરે ખ્યાલ મુવાફિક તો ઇસ મુસલમાની બાદશાહતમેં મુસલમાનોંકી ગિનતિ ખિયાદા હોની જરૂરત થી. શીર એસા રિવાજ કિસ કારનસેં પડ ગયા હોગા?”

તમામ ખાન ઉમરાવો પ્રથમ તો આ બાદશાહના, ખ્યાલમાં નાંહ તેવો પ્રશ્નથી વિચારમાં જ પડી ગયા, પરંતુ પાછળથી કેટલાક ખાન ઉમરાવોએ જવાબ આપ્યો કે:—

“ખુદાવિદ! યે રિવાજ બહુતસેં બખતસેં ઇસ તરહ ચલા હી આયા હૈ; ઇસકા કિસી બી બખત પ્રસંગ નિકાલકેં કોઇ બી બાદશાહકે સમયમેં કુછ બાતચિત નહીં હુવા હૈ. શીર હમ લોગ આપ ખુદાવિદસેં કયા જવાબ દેવેં? હમકો બી તો ઇસકા કુછ માયના માલુમ નહીં હૈ.”

બાદશાહ:—“નહીં, નહીં, ઇસ તરહ તુમ લોગ, મૈનેં આજકે દરબારમેં જે બાત શુરૂ કરી હૈ, ઇસકો ઉડા મત ડાલો. મૈ ઇસ બાતકો સચ્ચ સમજના ચહોતા હું; ઇસિસેં આપ લોગ ખિયાર કરકે મેરેકો ઇસકા માયના પેશ કરો.”

બાદશાહનાં આવાં આગ્રહયુક્ત વચનો સાંભળી અંતર્વેદ જીજ્ઞાસો સુખો મીર ખાનઝા ખાન જે આ વખતે દરબારમાં હાજર હતો, તેણે પોતાના હાથ જોડી બાદશાહને વિનંતિ કરતાં કહેવા માંડ્યું કે: “ખુદાવિદ! મેરે સુણનેમેં ઇસકા માયના એસા આગે આયા હૈ કિ, હિન્દુ લોગ અપણસેં દો બાતુમેં બદકેં હૈ, ઔર ઇસકી કારનસેં

આગેકી આદશાહતોમે ખાનોસેં ધન હિન્દુ ઉમરાવોકી સંખ્યા ટોકી બઢાકે રકૂખી ગર્ધ હૈ.”

આદશાહ:-“મીર! વો દો આતુ ઝૈનસી હૈ, વો બી તો તુમ મેરેકા સુનાઓ. મેરેકા ઇસકા સમઝનેકી બોહોત ઇન્તઝારી હૈ.”

ખાનઝા:-“ખુદાવિંદ! વો દોનું આતૈ ખુદી હી હૈ; ઔર વહ યહ હૈ કિ (૧) હિન્દુ લોગ અપના સિર ધડસેં અલગ હોયે આદ લડતે હૈ, (૨) ઔર જબ ધડ ઇનકા ગિરજતા હૈ તૌ શીર ઇનકી ઔરતે ઇનકે સાથ સતી હો કરકે જીન્દિ મર જતી હૈ, ઔર ઇસ તરફ હિન્દુ લોગ અપનેસેં દો આતુમેં બઢકે હૈ.”

આદશાહ:-“મીર! તુમ જો કહતે હો, વો હિન્દુ લોગ કર સકતે હૈ, ઐસી તુમારી બરાબર ખાત્રી હૈ?”

ખાનઝા:-“ખુદાવિંદ! બરાબર ખાત્રીબી હૈ ઔર મેં હિમ્મતસેં કહ સકતા હું.”

આદશાહ:-“જબ તુમ જો દો આત બોલતે હો, વો દો આતૈ મેરેકા દિખાકે ખાત્રી કરવાઓ, અગર નહિ તો તુમકો જાનસેં માર દીયે જાયગે. ઔર તુમારા સખ અશખાય શાહી હવાલ કિયા જાયગા.”

ખાનઝા ખાન આદશાહનું કહેવું સાંભળી વિચારમાં પડી ગયો, અને તેને તો ‘નમાજ પડતાં મરજી કાટે વળગી,’ એવું થયું! તે તેના મન સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો કે, “આ આદશાહનું કેવું અધાર્મિક કાર્ય કહેવાય કે પ્રથમ તે પૂછે છે અને પછી જવાબ મળતાં આમ નકામે હઠ કરી હેરાન કરે છે? આવી રીતે તે કોઈ હિન્દુ મરવા તૈયાર થાય? અને તેની ઔરત પણ સતિ થઈ કંઈ મરવા તૈયાર થાય?”

આમ વિચાર કરી તે એવા નિશ્ચય ઉપર આવ્યો કે, “ખેર, જે થઈ તે થઈ. હવે હિમ્મત હારવાથી આ આદશાહ કંઈ તેની હઠ છોડવાનો નથી. ચ્હાય તો, ‘અર્થ સાધયામિ યા દેહં પાતયામિ,’ જે થાય તે ખરૂં. પણ હવે તો હિમ્મત રાખી પ્રથમની માફક જવાબ આપું.” આવા નિશ્ચય ઉપર આવી તેણે આદશાહને જણાવ્યું કે:-“ખુદાવિંદ! એ આત કુછ બચ્ચોકે ખેલીશી નહીં હૈ, જીસસેં મેં ખુદાવિંદ ફરમાવે ઉસી બખ્ત દિખા દે. યે તૌ મરનેકા કામ હૈ, ઔર ઐસે મરનેવાલેકી બોજમેં મેરેકા કમમેં કમ બાર માસકી મુદત લગેગા. વો ખુદાવિંદસેં મેરેકા મિલની ચાહિયે.”

આદશાહ:-“ઈસમેં તુમ ઇતની લંખી મુદત કયું માંગતે હો? ઇતની લંખી મુદત તુમકો મીલ બી નહિ સકતી હૈ, અગર તુમકો જરૂરત હૈ તૌ છે માસકી મુદત દી જતી હૈ. ઉસ મુદતમેં કામ પેશ ન

હુઆ, તૌ શાહી ફરમાનકે મુવાદિકે તુમારા જન લીયા જયમા. યાદ રખના.”

ખાનઝા:—“બોહોત અચ્છા, ખુદાવિંદ !”

ખાનઝા ખાનનો જવાબ મળવાથી આદશાહે દરબાર બરખાસ્ત કરાવ્યો. અન્ય ખાનો અને ઉમરાવો આદશાહનો દરબાર છોડી ગયા આદ પોતપોતાના મુકામો તરફ જવા નિકળ્યા અને રસ્તામાં આદશાહની ઉદ્ધતાઈ અને અન્યાયી પદ્ધતિ માટે તેને ધિક્કાર અને ખાનઝા ખાનની હિંમત સાથે તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા.

## પ્રકરણ બીજું

### ગજસિંહજીની મસલત

દોહા:—જો નૃપૈં અધિકાર લે, કરૈ ન પર ઉપકાર;

તૌ તાકે અધિકારમૈ, રહે ન આદિ “અ” કાર.

જે વખતે દરબારમાં ખાનઝા ખાનની આદશાહે આવી સંકડામણ કરી, તે વખતે બેઠપુર મહારાજ ગજસિંહજી આદશાહના દરબારમાં હાજર હતા. તેમણે આ બધી પ્રસંગ જોયો અને તૈથી તેમના મનમાં આદશાહના આવા વર્તન સાથે દ્વેષ થઈ આવવા ઉપરાંત તેઓ એવો વિચાર પણ કરવા લાગ્યા કે, “વિચારા મીર સાહેબને માત્ર ક્ષત્રિયોની સત્ત્વ હકિકત જાહેર કરતાં આવી રીતે આક્રમક આવવું પડ્યું; છતાં જો ક્ષત્રિયો તરફથી તેને યોગ્ય રીતની મદદ આપવામાં ન આવે તો ક્ષત્રિયોની કેટલી બધી હલકાશ કહેવાય?” આમ વિચારમાં ને વિચારમાં તેઓ પોતાના મુકામ ઉપર આવ્યા. આવીને તુરત તેમણે સાંજના વખતે તમામ ઉમરાવોને પોતાના મુકામે આવવાનાં આમંત્રણો કહેવડાવ્યાં, અને સાથે મીર ખાનઝા ખાનને પણ આમંત્રણ કરવા જણાવ્યું. યોગદાર આમંત્રણ સાથે ગયો અને પોતે જમીને આરામ કરવા સાથે પધાર્યા.

સાંજના પાંચ વાગ્યાના સુમારમાં તમામ ઉમરાવો એક પછી એક મંડળીઓમાં આવવા લાગ્યા. મહારાજએ તેમનો સારી રીતે સત્કાર કર્યો. આ કાર્ય ચાલતું હતું તે વખતે બહાદુર મીર ખાનઝા ખાન પણ આવ્યા અને તમામ ક્ષત્રિયો તેમનો સત્કાર કરી પ્રશંસા કરવા લાગ્યા.

આ કાર્ય પૂર્ણ થયું, એટલે વિદ્વાન મારવાડી કવિઓએ ક્ષત્રિયોની પ્રશંસાત્મક અને વીરરસમય કવિતાઓ કહી સંભળાવી, ક્ષત્રિયોને પોતાના કાર્યનું જ્ઞાન કરાવ્યું. જ્યારે મહારાજને લાગ્યું કે ક્ષત્રિયો સતેજ

થઈ ગયા છે અને કાવ્યોના વચનોની તેમનાં મગજે ઉપર સારી અસર પડી થઈ છે, તારે તેમણે ઇસારો કરી કવિઓને પોતાનાં કાર્યોથી અટકાવ્યા. કવિઓ પણ પોતાને કરવાનું કાર્ય પૂર્ણપણે થઈ ગયું છે, એમ જાણી આનંદથી બોલતા અટક્યા, એટલે મહારાજએ ક્ષત્રિયોને ઉદ્દેશીને નિચે મુજબ કહેવા માંડ્યું:-

“આપણુ હથળા રાજ લોગ આજરા દરબારમે હાજર હા, અર આપણુ હથળારી હજુરમે, યા મીર ખાનઝા ખાનરી હથળી બાત બાદ-શાહસું હુઈ. ઇંછુમે મીર સાહબરો કોઇ બાતરો લાભ હો નહીં, પરંતુ માત્ર રાજપૂતોરો રાજપૂતપણે મુસલમાનોસું તેજ હૈ, ઇતરો દિબાવણુરો બારતે ઇનોને બાદશાહસું સત્ય હકિકત હી સો કરી, જીસમે બાદશાહ નાખુશ હુયગૌ. અર ખાનજી મીરકો છે મહિનોમે યે હકિકત સત્ય કરને દિબાવણુરો કલ્હૌ; અર દિબાવે નહિ તૌ માર દૈનેકી ધમકી દીહૈ. ઇંછુ બાબતમે આપણુ હથળા ઉમરાવ અઠૈ હૈ, સો બિચાર કરને કહૌ કિ ઇંછુ બાબદમે અપણે ખાનઝા ખાનકો મદદ કરણી કિ નહીં? આપ બિચારો કિ જે ઇંછુ બાબતમે આપણુ ખાનઝા ખાનકો મદદ કરૈ નહીં તો, દુનિયામે અપણી ક્ષત્રિયોરી બેધજત બૈ જય અર લોગ અપણા બારતે બોત કરશી કિ, ખાનઝા ખાનને રાજપૂતોરી બાત કરને ખીન મોતસું આપોરો જીવ ગુમાયૌ. ઇસસે આપણુ હથળા યે હથળી બાતોરો બિચાર કરને મોને કહૌ કિ, અપણે મીર સાહબસું મદદ કરણી કિ નહીં?”

તમામ ઉમરાવોના મનમાં દરબારમાંથી જ પાદશાહનું વર્તન જોઈ ઉશ્કેરણી તો થઈ આવી જ હતી, પરંતુ પાદશાહને માફ લગાડવાનું આ કામ આગેવાન થઈને કાણ ઉઠાવે? સહુ મનની વાત મનમાં જ રાખી ગુપચુપ પોતપોતાના મુકામે ઉપર આવ્યા હતા. પરંતુ તેમને જોધાણુનાથ જેવો આગેવાન મળ્યો, એટલે તેઓ પોતાનાં હૃદયોમાં ઉત્પન્ન થયેલા ક્રોધને ખાળી શક્યા નહીં. તેમણે મહારાજને જવાબ આપ્યો કે:-

ઉમરાવ:-“હુજુર ! આપ જોધાણુનાથ હૌ. આપ હમારા હથળારા શિરમેડ હૌ, શીર આપોને જણુરીતસું ઠીક લાગે અણુ રીતસું આજા કરમાય દૌ. ઇંછુ વાતમે હુજુરસું કુંણુ જુદૌ હૈ ?”

મહારાજ:-“મોને બહુ આનંદ બૈ હૈ કિ આપ હથળા મોરા બિચારરા સાથ મિલોડયા હે. ક્ષત્રિયોરો કામ હૈ કિ અણુ રીતસું ક્ષત્રિય નામને લાચન લગવાવાળા શાહરા બિચાર ઇંછુના મુંઠમે રખ દેણુ, અર અપણી સત્ય હકિકત કહણેવાળાને અપણા જીવોરા સાટે

સાથ કરણી ચાલિજે. જો ઇચ્છુ તરો અપણી સલ હકિકત કહણેવાલે  
મીર સાહબને આપણુ મદદ ના કરે, જરા અપણામે અર વાણીયારા  
ટાપરોમે કાંઈ તકાવત હૈ ? ઇચ્છુસું આપરા બિચાર જાણુને મોંને બહુ  
આનંદ હુવો હૈ.”

વચ્ચે જ ક્ષત્રિયો ઉતાવળ કરી બોલી ઉઠ્યા કે, “હમારા વખાણુ  
કરવારો કાંઈ કારણુ હૈ નહીં. હમ હથળા તો મહારાજ મીર સાહબ-  
ને મદદ કરવારા આસ્તે કાંઈ રસ્તો કહાડે હૈ વૈ જાણુવારા આસ્તે  
આતુર હૈ, તો હમ હથળાને વો રસ્તો અતાવવારી કૃપા કરમાવૈ.”

મહારાજે પણ ક્ષત્રિયોની આટલી બધી ઉત્કંઠા જોઈ, તેથી ખીજું  
બોલવાનું બંધ કરી, મીર ખાનઝા ખાનને કેવી રીતે ક્ષત્રિયોએ મદદ  
કરવી તે રસ્તો અતાવતાં ઉમરાવોને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યા કે:-

મહારાજ:-“જરાં મોરો બિચાર તો ઐઝો હૈ કે, આપણુ હથળા  
મીર સાહબરી સાથમે રહેવૈ, અર ઇચ્છુને રજવાડોમે જવારો જાણાય  
હૈ, અર કોઈ રજવાડામેસું મીર સાહબકો કામ વહે સકૈ નહીં. અર  
આદશાહ કોઈ બાતસું મીર સાહબને નુકશાન કરવારો બિચાર કરૈ  
તો આપણુ હથળા મીળને મીર સાહબરી સાથમે વૈ જાય. પરસંગ પડ  
જાય તો આદશાહરા સામને લડવારા આસ્તે તયાર વૈ જાય.”

ઉમરાવ:-“જો બિચાર હુજુરો હૈ, સોઈ હમારો હથળારો હૈ.  
ઇચ્છુમે હમ હથળા મહારાજસું અલગ હૈ કાય નહીં.”

મહારાજે મીરને ઉદ્દેશીને કહેવા માંડયું કે: “મીર સાહબ ! આપરે  
ગભરાવારો કોઈ કારણુ નહીં હૈ. આપને આદશાહસું જો બાત કહી  
હૈ સો તો સલ હૈ. આપને સલ હકિકત પાદશાહસું કહી હૈ, અર  
ઇચ્છુ બાતસે આપરો કોઈ લાભ હો નહીં, જાણુસું આપ જૈડા સલ  
કહણે વાળોરી સાથમે ભગવાન એકલિંગજી રહશી, અર આપોરો કામ  
પાર પાડશી. હમ હથળા રાજપૂત આપોરી સાથમે હો. અર બન સકે  
અતરી મદદ દેવારા આસ્તે તયાર હો. જાણુ આપ રાજપૂતાનારા હથળા  
રજવાડોમી શીર દેખો, અર કંઈસું જો આપોરો કામ વહે સકૈ નહીં  
તો શીરને આપ જોધપુર પધારો.”

ખાનઝા:-“હુજુર ! ખુદા સચ્ચકી સાથમે રહતા હૈ, વો બાત સચ્ચ  
હૈ. અગર સચ્ચ ન હોતી તો આપલોગોકે દિલમે મેરે આસ્તે ઐશી  
મહરખાની કહાસે હો સકતી ? મેરે દિલમે આપ લોગહીકાહી તો બરોંસા  
થા, બાકી મેં વે કામ કરકે પાદશાહકો કેસે બતા સકતા ? જો મેં આદ-  
શાહકે સામને હિમ્મતસે બાતચિત બી કર સકું ? લેકિન ખુદાતાલા  
મેરે જૈસોં પર રહમ કરતા હૈ, ઔર આપ જૈસે નેક લોગોંકી મારફત

મદદ દેતા હે. આપ સખ ઉમરાવ લોગોને મેરે ખાસ્તે એ જો સાહસ ઉઠાયા હે ઉસકે ખાસ્તે મેં આપ સખોંકા ઉપકાર માનતાહું, ઓર ખુદાસેં દુવા મંગિતાહું કે વો પાક પરવરદિગાર આપ સખોંકા બલા કરતા હે.

મહારાજ:—(રાજપૂતોને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યા કે) “આપ હુધળા અપણી અપણી હરદારીમેં સમાચાર દે દો કી મીર સાહબ જઠે પધારેં વઠે ધણારા કામમેં મદદ દે.” (પુનઃ મીર ખાનઝા ખાનને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે) “ખાન સાહબ! આપ અઠેસું નિકળને સવારમેં હુધળા રજવાડોં શીર દેખો. જે કઠેસું આપોરો કામ વહે સકે નહીં, જરાં આપ છેલ્લા જોધપુર પધારો. આપરે કોઇ ખાતરી ચિંતા કરણી નહી; કામ બલે જરાં તો ચિંતા હે કાય નહીં, અર જો કામ બલુ સકે નહીં તો જરાં પલુ આપરે ચિંતા કરવારી કોઇ જરૂરત હે નહીં. એકલિંગજી ભગવાન આપરા સત્યમેં સાહ્ય હોશી.”

ખાનઝા:—“હુઝુર! મેરેકો રાજપૂત લોગોંકા બરોંસા હે કિ વો લોગ કાલસેંબી કરતે નહીં હે, શીર મેરે કાયકો ડરના ચાહિએ.”

મહારાજ:—“ખાન સાહબ! જરાં આપરે પધારણો વૈતો પધારો.”

મહારાજની આજ્ઞા થવાથી મીર ઉઠ્યા, તેમને પુનઃ મહારાજે અને અન્ય રાજપૂતોએ તાજીમ આપી અને તેઓ ગયા. તેમના ગયા બાદ મહારાજે પુનઃ રાજાઓને કહ્યું કે:—

મહારાજ:—“દેખો, આપ હુધળા હો, અઠેહું આપણુ બિચાર કરનેં જુદા પડ જાય. મોરોં બિચાર એડો હે કિ જે મીર સાહબરો કામ રજવાડોંમેંસું નાં બલે અર પાદશાહ મીરનેં મારવારો બિચાર કરે તો અણુ બખત અપણે હુધળારે મીરનેં અચાવ વારા ખાસ્તે મીરરા પક્ષમેં રહનેં પાદશાહરા સાંમો હોણો પડશી, તો હુધળાને અપણો અપણો બક્કર ખુલાવનેં અપણા અપણા ઉતારામેં તૈયાર રખણો.”

ઉમરાવો:—“હુઝુરો ફરમાવણો બરાબર હે. મીર હિન્દુઓરા ખાસ્તે માર્યા જાય વો ખાત તો કાય ઠીક નહીં. અણુ ખાસ્તે હમ હુધળા આપાકી લારમેં રહનેં પાદશાહરા સામા લડવારા ખાસ્તે તયાર હો.”

X

X

X

X

આ પ્રમાણે નક્કી કરી સહુ કોઈ વેરાયા. મીર ખાનઝા ખાન પણુ પોતાના મુકામે ગયા. નોકરને મુસાફરીની તૈયારી કરવાની આજ્ઞા કરી. પોતાના ખાનગી ઓરડામાં વિચાર કરતા દિલગીરીભરેલા ચહેરાથી બેઠા.

મીર ખાનઝા ખાન જે ઓરડામાં બેઠા હતા તે ઓરડામાં તેમનાં બેગમ સાહેબા આવ્યાં. તેઓ પતિને દિલગીરીમાં બેઠેલા બેઠ પૂછવા લાગ્યા કે:—

“ખુદાવિદ ! આજ આપકા દિલ કોઈ બાતકા રંજમે છે, એસા આપકે મુખ પરસે દિખ પડતા હૈ. મહરબાની કરકે માલુમ દેકી ખુદાવિદકા દિલ કિસસે રંજમે ગિરફતાર હો રહા હૈ.”

ખાનઝા:—“અય બેગમ ! આજકે દરબારમે કોઈ એસા મૌકા આ પડા કિ જસસે મેરા જબી તો જોખમમે આ ગિરા હૈ.”

બેગમ:—“ખુદાવિદ ! એસા મૌકા મેરે માલિકકે ઉપર કેસે ઔર કિસ રીતસે આ પડા હૈ, વો યે લૌડીકા કહનેકીબી તૌ મહરબાની કી જાય.”

ખાનઝા:—“અય બેગમ ! આજકે દરબારમે બાદશાહસે, હિન્દુઓકી જગાએ દરબારમે કાયકો દો જયાદા રફખી હૈ, ઇસ બાતમે મેને બાદશાહસે કહા કિ (૧) ‘હિન્દુ મરે બાદ-શિર પડે બાદ-લડતે હૈ, ઔર (૨) ઇનકે પીછે ઇનકી ઔરતે સતી હોતી હૈ, યહ દો બાતોમે બદકે હોનેસે ઇનકી દો જગાએ દરબારમે જિયાદા રફખી ગઇ હૈ,’ બાદશાહ પૂછકે શીર નાખુશ હો ગયે, ઔર મેને જો કહા સચ કરકે બતાનેકા ફરમાયા. અગર મે ના દિખાઉં, તૌ મેરેકા જાનસે માર દૈનેકા હુકમ કિયા.”

બેગમ:—“ખુદાવિદ ! યે સખ બાત હુમ વહાંતક કોઈ હિન્દુ કુછ નહીં બોલા.”

ખાનઝા:—“અય નાજનિતી ! હિન્દુ લોગને ઉસ બખત તૌ કુછ કહા નહીં; લેકિન આજ શ્યામકો જોધપુર મદારાજકે ડેરમે સખ હિન્દુ લોગ ઇકઠે હુવે, ઔર મેરેકા બુલવાયા, ઔર મેરેકા સખ રીતસે મદદ કરનેકા ઔર મેરે જાનપર આવે તૌ લડનેકા બી નક્કી કરકે મેરેકા હિમ્મત દી હૈ.”

બેગમ:—“માલિક ! તૌ શીર આપકો રંજ હોનેકા કયા કારન હૈ ? હિન્દુ લોગ અપને બચનસે પલાનેવાલે નહીં હોતે હૈ, ઇસ બાતકી મેરે માલિકકે દિલમે ખાત્રી હૈ યા નહીં ?”

ખાનઝા:—“હા, મેરેકા ખાત્રી તો હૈ હી, લેકિન ખીના કારન બાદશાહ એસી બાતોમે હજરૂંન આદમીયોંકા કાયકો કટવા ડાલતા હૈ ? કુછ માલુમ નહીં પડતી ? ઇસસે મેરેકો રંજ હો રહા હૈ.”

બેગમ:—“ખુદાવિદ ! જબ અપને આપસે બાદશાહ એસી બેવકુશી કરતા હૈ તૌ શીર આપકો રંજ કરનેસે કયા ફાયદા હોગા ? આપ આપકે કામમે શામિલ હો જાઇએગા.”

ખાનઝા:—“હા, મેં તૌ અબ ઉસમે કયા કર સકતા હું ? કલ સબેરે યહાંસે રજવાડોમે મુસાફરીકે લીયે ચલા જાઉંગા. અગર કોઈ

ન મીલા તો ફીર બેધપુર જાઉં. જો હોવે સો સહી. ખુદા મેરી સચ્ચ ખાતમેં મેરેકા મદદ કરેગા.”

બેગમ:—“ખુદાવિદ ! ખુદા સચ્ચે કામમેં હરગીઝ મદદ કરતા રહતા હૈ, ઔર સચ્ચે આદમીયોંકા હર બખ્ત હર એક આફતમેંસેં બચા લેતા હૈ.”

ખાનઝા:—“મેરેકા બી તો હિમ્મત ઔર ખાત્રી હૈ કિ વો પાક પરવરદિગાર મેરે કામમેં મેરેકા અલખત્તાં મદદ કરેગા. અગર જો ઉસકા મેરેકા મદદ કરનેકા બિચાર ન હોતા તો મૈનેં રાજપૂતોંસેં કુછ કહા બી તો નહીં થા; ફીર ધનકો કયા પડાયા સો વો લોગ મેરે ખાસ્તે એસા સાહસ ઉઠાતે ?”

બેગમ:—“અલખત્તાં, ખુદા નેક કામ કરનેવાલોંકોં એક યા દુસરી રીતસેં, એક યા દુસરે આદમીસેં જરૂર મદદ કરતા, ઔર કરવાતા હૈ. ઔર યે આપકા નતીજા બી ઉસ ખાતકા ખુદાસા દાખલા હૈ.”

ખાનઝા:—“હાં બસ ચલો અબ સો જાંઝગે. ખુદા જો કરેગા સો સહી. મેં યહાંસેં સખેરમેં નિકલુંગા.”

મીર ખાનઝા ખાન સુવાનો વિચાર કરી ઉઠવાની તૈયારીમાં હતા, એવામાં જ નોકરે આવી વરદી આપી કે, ‘મુસાફરીમાં જવાનું સહુ સાધન તૈયાર રાખવામાં આવ્યું છે.’ મીર સાહેબે પણ નોકરને સવારમાં વેહેલા તૈયાર રહેવાનો હુકમ કર્યો અને પોતે સુવા ચાલ્યા. વિચારમાં ને વિચારમાં રાત્રિનો કેટલોક સમય વ્યતીત થયા બાદ તેઓ નિદ્રાદેવીને વશ થયા.

## પ્રકરણ ત્રીજું

### નિરાશા પછી આશા

દુહો:—બડે બચન પલટેં નહીં, કહિં નિરખાહેં ધીર;

કિયો બિલીષન લંકપતિ, પાય વિજય રઘુવીર.

પ્રાતઃકાળ થયો. સૂર્યનારાયણે પૂર્વ દિશાનો દરવાજો સુવર્ણની કુંચીથી ઉઘાડ્યો. સૂર્યનારાયણના ચોખ્ખા કુકડાઓ પોતાના માલીકના નામની નેકીઓ પોકારવા લાગ્યા. ઉદય થતાં કોધાવેશમાં આવેલા સૂર્યનારાયણનું વીરરસમય રક્ત વર્ણુ શરીર દેખાવા લાગ્યું. નગરમાંથી પણ ધંટીઓના ધરર ધરર અવાજો તથા ભરવાડ વગેરે લોકોનાં ગૃહો તરફથી દહીંમંથન થવાના અવાજો સંભળાવા લાગ્યા. આગ્રા શહેરની મસ્જિદોમાંથી મુસ્લાઓ લાંબા સ્વરથી ખુદાની બંદગીના પોકાર કરી



લોકોને જાગૃત થઇ પરવરદિગારની બંદગીના કાર્યમાં સહ બાગીદાર થતા સૂચવવા લાગ્યા. આ વખતે મીર ખાનઝા ખાન જાગ્યા, તેમનાં બેગમ સાહેબ પણ જાગૃત થયાં. નોકરચાકરો પણ જાગૃત થયાં, અને પોતપોતાના કાર્યમાં જોડાયાં. બેગમ સાહેબે પોતાના પતિને સ્નાન કરવા સારૂ ગરમ પાણી તૈયાર કરવા હુમામખાનાના નોકરને આજ્ઞા ફરમાવી. તેણે પણ પાણી તૈયાર કરવાના કાર્યમાં પોતાની શક્તિ અજમાવવા માંડી. મીર સાહેબ આ દરમ્યાન દિશાબેદાન જઇ આવ્યા, અને હાથપગ ઘોઈ દાંતણુ ઠર્યા બાદ હુમામખાનામાં સ્નાન કરવા સારૂ પધાર્યા. નોકરે પાણી તેમને દિશા જઇ આવતાં દરમ્યાન તૈયારજ રાખ્યું હતું. તેઓ નહાવા સારૂ બેઠા, અને નાહી તૈયાર થઇ, પાકપરવરદીગાર ખુદાતાલાની બંદગીના કાર્યમાં જોડાયા. તે કાર્ય પૂર્ણ થયા બાદ નમાજ પઢ્યા. સહુ કાર્ય પૂર્ણ કરી, તૈયાર થયા બાદ, પોતાના માટે વાહન લાવવા નોકરને આજ્ઞા ફરમાવી; નોકરે વાહન-ઘોડો હાજર કર્યો.

મીર સાહેબ પ્રિય બીબી સાહેબ પાસે રજા લેવા સારૂ ગયા. બીબી પણ મીર સાહેબ જેવા સહપ્રિય પતિની પત્ની હોવાથી, અને ખુદાતાલા ઉપર તેને પૂર્ણ ભરોસો હોવાથી મીર સાહેબને આનંદથી રજા આપી.

મીર સાહેબ પરવારી સાથે જરૂર જેટલાં નાણાં લઈ, ઘોડા ઉપર સ્વાર થયા. પોતાની સાથે, પોતાને રજવાડામાં જવાનું હોવાથી આઠ માણસોના નાના રસાલા સાથે, ખુદાતાલાના પવિત્ર નામનું સ્મરણ કરતા ચાલ્યા.

મીર સાહેબ એક પછી એક એમ તમામ નાનાં મોટાં રજવાડામાં ફરી વળ્યા, પરંતુ ખુદ જયપુર-ખુન્દી-કોટા-જેસલમીર-બિકાનેર જેવાં મોટાં મોટાં રાજ્યોમાંથી પણ કોઈ સરદાર તેમનું કામ કરનાર તેમને મળી શક્યો નહીં. છેવટ તેઓ મહારાજ ગજસિંહજીના ફરમાન મુજબ જ્ઞેષ્ઠપુર જવાના વિચાર ઉપર આવ્યા અને મોડી રાત્રે ફરવા ગયા. આ વખતે તેમની સાથે “ખુદાબક્ષ” કરીને એક હજુરી નોકર હતો. તેણે મીર સાહેબને જ્ઞેષ્ઠપુર જવાના વિચાર પર આવેલાં જાણી પૂછ્યું કે: “હજુર! અબ્બ અપના કહાં જાના હોગા? આગરા જાયગે ઓર ઔર કોઈ જગાપેં જાનેકા બાકી હૈ?”

ખાનઝા:—“ખુદાબક્ષ! મેરા બિચાર તૌ તું આગેસે જાન ચુકા હૈ, ઔર ઇસહી બિચાર મુવાફિક અપન કલ સવેરમેં જ્ઞેષ્ઠપુર જાયગે”.

ખુદાબક્ષ:—“માલિક! જબ જયપુર, ખુન્દી, કોટા જૈસે બડે બડે રાજ બી અપન લોગ દેખ ચુકે, લેકિન અપના કામ પેશકર સકે

जैसा कोई सरदार अपना भीला नहीं तो जेधपुरमेंसे क्या दायदा उठायेगे ?”

जानजा:-“जुदायक्ष ! दायदा जे दायदाकी मेरेका कुछ भी मालूम नहीं है. मेरेका वहाँ जानेसे दायदा होगा की नहीं, इस बात तो पाक परवरद्विगारका मालूम है. लेकिन महाराजने कहा है इससे जेधपुर तो जना होगा. शीर जुदातावा जे करै सो सही है.”

जुदायक्ष:-“हुजुर ! ये नाहककी आइत आपने उठावी. वो राजपूत लोग अपना आप समाव दैतै, इसमें आपका दायदा आदशाहको जवाब देना भी चाहिये ?”

जानजा:-“जुदायक्ष ! तेने तेरी ये सभ उम्र मेरी साथमें निकावी है, शीर भी तुं मेरे सुबावसे माहितगार नहीं हुवौं. देख, आदशाहने जे पूछा उसका सच्चा जवाब जे देनेका था वोह मैंने कइ दीया. इसमें पादशाहकी भी शरम काहेका होना चाहिये ?”

जुदायक्ष:-“हुजुर ! लेकिन ये आदशाह लोगका धराना आप कहाँ नहीं जानते हो ? ये लोग सच्चा आतका कहाँ समजते हैं ? इनका तो जुठ भी जुठ है, और सच्चा भी जुठ है. इनका दरबारमें तो हाथ हा करनेसे ठीक रहता है. ये आतका तो आप ज्वाब करना था.”

जानजा:-“जुदायक्ष ! मेरी ये जन्मगीमें मैंने कभी हाथहा नहीं कहाहै, और शीर में सच्चा आतमें आदशाहकी शर्मसे हाथहा कैसे करूँ ?”

जुदायक्ष:-“हुजुर ! आदमीका जानना चाहिये की अपना लाब बियार करके आत करना चाहिये. इस तरहसे दिल्लीके पादशाह जैसे सत्तावालेके सामने उत्तर देनेसे ये आइत आके पड़ी, और “आव जला पकड गला” की मुवाफिक काम जन यूहा. और आप सगरी रजवाडे शीरभी युके, लेकिन आपका मदद करनेवाला कोष छिन्दू भीला नहीं. और आइत तौ आपके शिर आ लगी.”

जानजा:-“जुदायक्ष ! देख जुदा नेकीका जदवा नेकीसे होता है, और मेरेका भी उस पाक परवरद्विगारका लरोसा है कि वो मेरा काम जरूर भन्जुर करेगा. और जेधपुरमेंसे मेरा काम हो जायगा. अगर काम न होगा तौभी मेरेका उस पाक परवरद्विगारका लरोसा है कि वो पादशाहसे मेरा कुछ बिगाडवायगा नहीं.”

जुदायक्ष:-“तौ हुजुर ! आपन कलही तौ जेधपुर जानेवाले हैं. शीर देखेंगे की क्या होता है ?”

जानजा:-“हाँ, कल जना तौ है बी. और जे हुवा सो देखा,

ઔર આગે પાક પરવરદિગાર જો કરૈગા સો સખ દેખૈંગે. જા, અખ તું બી સોજા. સવેરેમેં વહેલા ઉઠના પડેગા.”

માલિકની આગા થવાથી ખુદાબક્ષ સુવાના ઓરડા તરફ ચાલ્યો ગયો. નોકરોને સવારમાં વહેલા જાગૃત થઈ જવાની આગા આપી પોતે પણ સુતો.

મીર સાહેબ પણ પોતાના ઓરડામાં એકલા પડવાથી સુઈ ગયા. તેમણે નિદ્રાદેવીની કૃપા યાચવા માંડી, પરંતુ તેમણે તાત્કાલિક તેમના ઉપર કૃપા કંઈ જ દર્શાવી નહીં, કારણ

નિદ્રા ન આવે હે સખિ! સેજે તહ જણાં;

અતિ સનેહી, બહુ રણાં, જેને માથે વેર ધણાં.

આ ત્રણ જણના તરફ નિદ્રાદેવી દયા દૃષ્ટિ કરતી નથી. આપણા મીર સાહેબને પણ આજ તે મુજબ જ થયું. જ્યારે નિદ્રાદેવીની કૃપા થવાના ચિહ્ન તેમને ન જણાયા એટલે તેઓ પલંગમાં આઘાટ-તા ઈશ્વરસ્મરણ કરવા લાગ્યા. છેવટ જ્યારે તેમણે ખુદા ઉપર ભરોસો રાખી ખુદાને આશ્રય લીધો એટલે નિદ્રાદેવીએ પણ તેમના ઉપર કૃપા દર્શાવવા માંડી. ધીમે ધીમે તેઓ નિદ્રાદેવીના શરણમાં ગયા અને ગાઢ નિદ્રાનો અનુભવ લેવા લાગ્યા. સાધારણ એવા નિયમ છે કે પરમેશ્વર ઉપર પૂર્ણ ભરોસો રાખનાર તેના ભક્તનું હરકોઈ કઠિન કામ પણ તે સર્વેશ્વર અટકવા દેતો નથી, અને તેની કૃપા થવાથી તેના ભક્તો ઉપર અન્ય સહુ દેવ, દાનવ અને માનવની સહજ જ કૃપા થઈ જાય છે જ.

નિદ્રામાં મીર સાહેબે અને તેમના નોકરવર્ગે રાત્રિ વ્યતીત કરી, પુનઃ નિયમાનુસાર સૂર્યોદયનો સમય થઈ આવ્યો. કાળ કાળનું કાર્ય નિયમાનુસાર કર્યો જ જાય છે, તેમાં કોઈથી કોઈ પણ પ્રકારનું વિઘ્ન કે આડખીલી નાંખી શકાતી જ નથી. તેમ વખત મનુષ્યનાં જરૂરી કામોનો પણ યતકિંચિત્ વિચાર પણ કંઈ થોડો જ કરે છે? તેને અભારે આપણા મીર ખાનઝા ખાનની મોડી રાત્રિએ ઉઠ્યા છે તેનો કંઈ ખ્યાલ આવે કે?

કાળ તો પોતાના વહિવટાનુસાર ચાલ્યો જ ગયો. આશરે એક પ્રહર રાત્રિનો સમય બાકી રહ્યો એટલે નગર જનોમાં જાગૃત થવાની અજળજી પણ થવા લાગી. ભક્તજનો પરમાત્માનાં ભજન કીર્તન ગાવા લાગ્યા. પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ પોતાના પતિ જાગૃત થતાં પહેલાં જાગૃત થઈ, નિત્ય કર્મોથી પરવારી, પતિનાં નિત્ય કર્મમાં જરૂરીઆત વસ્તુઓ એકઠી કરવા લાગી. ફૂવડ-કુભાર્યાઓ પોતાનાં બાળકોને પીટી રડાવવા લાગી.

વટેમાર્ગે પોતાના પંથે પડવાની તૈયારીઓના કોલાહલ કરવા લાગ્યા. આ બધી નગરની ખટપટથી હમ્મેશાં જ વહેલા જાગૃત થનાર આપણા મીર સાહેબ કંઈ રાત્રે થોડા ઊંઘવાના કારણથી અસારે પણ ઊંઘે ખરા કે ? ના, તે તો ચઢાય વહેલા ઊંઘે કે મોડા ઊંઘે તો પણ પ્રાતઃકાળમાં તો વહેલા જ હમ્મેશાં ઉઠતા. આજે પણ તે જ નિયમાનુસાર વહેલા ઉઠ્યા. નોકરોનો તપાસ કર્યો તો તેઓ તો જાગૃત થઈ પોતપોતાના કાર્યમાં ગુંથાયા જ હતા. મીર સાહેબ પણ દિશાએ જઈ આવી દાતણપાણીથી પરવારી ન્હાયા અને ખુદાતાલાની બંદગી તથા નિમાજ પઢી. નોકર કાવો તથા નાસ્તો લાવ્યો, તેને ઇન્સાફ આપી થોડા પર સવાર થઈ પોતાના નાનાશ્વા રસાલા સહ જોધપુરના રસ્તે પડ્યા.

X

X

X

X

બરોબર મધ્યાહ્ન સમયે મારવાડ માંહેના એક નગરના પાદરે પકાવ નાંખ્યો. મારવાડ ઉપર જાણે ઇર્ષ્યા ધરાવતો ન હોય, તેવી રીતે તપતા સૂર્યનો તાપ સહન નહીં થઈ શકવાથી મીરે આરામ લેવા વિચાર કર્યો. પોતાની સાથેના માણસો પૈકી એક માણસને બજારમાં કંઈ નાસ્તો લેવા મોકલ્યો. તે માણસ નાસ્તો લઈને આવે ત્યાં સુધી પોતે આરામ લેવા સાર, જે વૃક્ષના નીચે મુકામ કર્યો હતો તે વૃક્ષ નીચે ધાસીયો બિછાવરાવી સુતા. બજારમાં ગયેલો માણસ પણ નાસ્તો લઈને આવ્યો. તેણે મીર સાહેબને જગાડ્યા. તેઓએ જાગૃત થઈ, મોં હાથ પગ સાફ કરી, નિમાજ પઢી લીધા અને પછી સહુ મંડળી નાસ્તા સાર ખેંચી ગઈ. વાતોમાં ને વાતોમાં અને મુસાફરીની થકાવટ અને જૂબને લઈને નાસ્તાને પૂરો કરી નાંખ્યો. પછી અગ્નિ તૈયાર કરી હોંકો ભરી એક નોકરે મીર સાહેબ સમક્ષ રજુ કર્યો. મીર સાહેબ હોંકો પીવાના કાર્યમાં પડ્યા, અને અનુક્રમે એક પછી એકના પાસે હોંકો બે ચાર વખત ફરી વળ્યો: એટલામાં મીર સાહેબે પાછી મુસાફરીની તૈયારી કરવાની આજ્ઞા ફરમાવી, વાહનો તૈયાર કરવામાં આવ્યાં, અને મીર સાહેબ પણ થોડા ઉપર સ્વાર થયા. સહુ નોકરો પણ પોતપોતાના ઘોડાઓ ઉપર સ્વાર થઈ ગયા. પુનઃ આ રસાલો જોધપુરના પંથે પડ્યો. જોધપુર નગર થોડે દૂર બાકી રહ્યું, એટલે એક માણસને વરદી પોહોચાડવા સાર દોડાવવામાં આવ્યો અને બાકી રસાલો ધીમે ધીમે ચાલ્યો.

પેલા માણસે રાજમેહેલનાં માણસો સાથે મીર ખાનઝા ખાન આવે છે તે સમાચાર મહારાજા ગજસિંહજીને પહોંચાડ્યા, કારણ કે ગજસિંહજી નોકરી પૂર્ણ થઈ ગયાથી જોધપુરમાં આવી ગયા હતા. મહારાજાએ મેહેલની પાસે જ તેમના મુકામનો બંદોબસ્ત કરવા આજ્ઞા

ફરમાવી. તમામ સગવડ થઈ ગઈ એટલે પેલો માણસ પુનઃ મીર સાહેબને વરદી આપવા સારૂ ચાલ્યો ગયો. તેણે વરદી આપી અને મીર સાહેબને લઈને દિલ્લા ઉપર આવ્યો. દિલ્લાના પ્રથમ દરવાજા આગળ મહારાજના ફરમાનથી દિવાન વિગેરે મોટા મોટા અધિકારીઓ તેમને લેવા સામા આવી ઉભા હતા. તેમને મળી તેમની સાથે પોતાના મુકામ માટે તૈયાર રાખવામાં આવેલા મહેલમાં તેઓ ગયા. તેમને પોતાના મુકામે આવી ગયા બાદ અધિકારીઓ મહારાજને વરદી આપી, પોતપોતાના મુકામે ગયા.

મીર સાહેબ કપડાં ઉતારી, મુસાફરીથી કંટાળેલા હોવાથી અને પુષ્કળ પસીનો તથા થાકી ગયેલા હોવાથી નહાયા. પછી જમવાની રાહ જોવા લાગ્યા. કેટલોક વખત સુધી પોતાના હોકા સાથે તેમણે વાતચીત કરવામાં, હોકા પીવામાં વખત કહાડ્યો. એટલે જમવાની તૈયારીની વરદી આવી અને જમવા બેઠા. જમી રહી પોતે નિદ્રાદેવીને વશ થઈ રાત્રિ વ્યતીત કરવા સારૂ પથારીમાં ગયા. આમતેમ આજાટ-તાં તથા હુકકાના ગરડાટ કરતાં આજે તો મીર સાહેબને વહેલી નિદ્રા આવી ગઈ. તેમના નિદ્રાવશ થયા બાદ તેમના નોકરો પણ નિદ્રાદેવીનું આરાધન કરતા પથારીમાં પડ્યા.

મીર સાહેબે નાનકડા રસાલા સાથે બેધપુરના એક રાજ્ય-મહેલમાં રાત્રિ વ્યતીત કરી. રાજમહેલના દરવાનોએ પોતાના છેલ્લા પ્રહરના પહેરા બદલાવવાના પોકાર કર્યા. ચાંદડીઓ વાગવા લાગ્યાં, દેવમન્દિરની અંદર દેવોને જાગૃત કરવા સારૂ પૂજારીઓ ઘંટના નાદ કરવા લાગ્યા. રાત્રિનું તિમિર નાશ થયું અને ઝાંખો ઝાંખો અરણ્ય દેવનો પ્રકાશ પડવા લાગ્યો. આ સમયે એક પછી એક મીર સાહેબના નોકરો જાગૃત થવા લાગ્યા, અને જાગૃત થઈ પોતપોતાના કાર્યમાં બેસવા લાગ્યા. એટલે છેવટે મીર સાહેબ પણ જાગૃત થયા. તેમણે જાગૃત થઈ હોકા પીધા. સારૂ બાદ દિશામેદાન જઈ આવ્યા, દાતણ વિગેરે કર્યું, પછી ન્હાઈ લીધું, અને ન્હાઈને નિમાજ પઢી પોતાની બેઠક ઉપર આવી બેઠા. નિત્યના નિયમ અનુસાર ગરમાગરમ કાવો આવ્યો તેને ઇન્સાફ આપ્યો; અને પછી નાર્તો આવ્યો તેને ઇન્સાફ આપ્યો. બાદ નિશ્ચિત થઈ, પ્રાતઃકર્મીય કાર્યથી પરવારી બેઠા. એટલે મહારાજ તરફથી વરદી આવી કે મીર સાહેબને મહારાજ બોલાવે છે, તેથી પોતે કપડાં પહેરી હથિયારથી સજ્જ થઈ, પોતાના સાથે એક ચોપદાર અને બે ખીજા માણસોને લઈ મહારાજની મુલાકાત સારૂ ચાલ્યા.

મહારાજને મીર ખાનઝા ખાન આવ્યાની વરદી મળી, એટલે

તેજો મીરને લેવા સાડ પોતાના ઓરડાના દ્વાર સુધી સામા ગયા. મીરને લઈ આવીને પોતાના પાસે તેમને આસન આપ્યું, પછી તેમના કુશળ સમાચાર પૂછ્યા. ત્યાર બાદ તેમના કાર્ય સંબંધી પૂછપરછ કરવાની શરૂ કરવા માંડી, અને મહારાજે તેમને પૂછ્યું કે: ‘મીર સાહબ! આપ કંઈ કંઈ શીર આપે? અર કાંઈ હુવો વોતો મૌને જણાવો.’

ખાનઝા:—“હુશુર! મેં આપકો કયા સમાચાર દેઉં? મેંતો આપકે ફરમાન મુવાફિક સજ રજવાડોમેં હુમ આયા, લેકિન કોઈ જગાસે મેરા કામ કરનેવાલા સરદાર મેરેકો મીલા નહોં.”

મહારાજ:—“મીર સાહબ! આપને થોડે રોજ રૂકાવી વૈ જય તો કાંઈ હરકત હૈ? તુમ આયા હો. ઇણ બાતકી સરદારોનેં માલુમ હૈ કાય નહોં, જણુસું મેં આજ હથળા સરદારોરા પાસ હલકારા બેજોં હું, અર વૈ આ જંય તો પીછું દરબાર કરશોં.”

ખાનઝા:—“મેરેકો કયા હરજ હૈ? મેરે તો એહી કામ હૈ. આપકો ફરમાન હોવૈઆ વહાંતક રૂક જાઉંગા.”

મહારાજે મીરનું કહેવું સાંભળી તુરત દિવાનને તાબાના તમામ સરદારોને બોલાવવા સારુ તરત જ લખાણો મોકલવા આજ્ઞા ફરમાવી.

દિવાને મહારાજની આજ્ઞા મુજબ તમામ સરદારોને હુકમ લખ્યા, અને દૂતોની મારફત મોકલાવ્યા. જેમ જેમ સરદારોને હુકમ પહોંચતા ગયા તેમ તેમ જેમની જેમની જગીરો નજીક હતી તે કેટલાક વેહેલા અને જેમની જગીરો દૂર હતી તેઓ પણ જેમ જેમ હુકમ પહોંચતા ગયા તેમ તેમ બખ્ષે ત્રણ ત્રણ દિવસમાં બેધપુરમાં આવી પહોંચ્યા.

પછી સરદારો બધા આવ્યાની મહારાજને જાણ કરવામાં આવી. બીજે દિવસે સવારમાં દરબાર ભરવા મહારાજે હુકમ ફરમાવ્યો.

## પ્રકરણ ચોથું

### તોગાજીએ બીડું ઉઠાવ્યું

દોહા:—ઠાણદ્રઠા, કર બરસણા, મન ચંગા, મુખ મિઠું;  
રણસૂરા, જગવલ્લભા, સો મેં બિરલા ઢિઠું.

આજે સવારમાં દરબાર ભરાવાનો હોવાથી, સદુ રોઠોડ સરદારો સવારમાં વહેલા જ અપોહ્યા—જગૃત થયા. દિશા જંગલ જઈ આવી પોતાના નિલનિયમોથી પરવારી તૈયાર થઈ ગયા. આજે સૂર્યવંશના

ઉપાદક ભગવાન સૂર્ય પણ જાણે પોતાનાં કાર્યોથી વહેલા પરવારી પોતાના દુશ્મનોનો નાશ કરવાની ખુશાલીમાં આવી જલ્દિથી કામ કરતા હોય તેમ જણાયું, અને જોતજોતાંમાં રોઠોડોને દરબારમાં જવાનો વખત થઈ ગયો. એક પછી એક સરદારો રાજભુવનમાં કિલ્લા ઉપર આવવા લાગ્યા અને થોડા જ સમયમાં દરબાર, દરબારની મિસાલ મુજબ જામી ગયો.

દરબાર ખરાબર ભરાયો, એટલે મહારાજને વરદી આપવામાં આવી, અને તેમણે મીર સાહેબને બોલાવી લાવવા માણસ મોકલ્યો. મીર પણ આજે દરબાર થવાનું જાણતા હતા, તેથી તૈયાર થઈને જ બેઠા હતા. આવનાર માણસની સાથે જ ચોખદાર અને એક બીજા માણસને લઈ ચાલ્યા. મહારાજના મહેલમાં તેઓ આવી પહોંચ્યા. મહારાજ, તેમ વરદી મળવાથી મીર સાહેબને સામા લેવા સારું મહેલના દરવાજા સુધી આવ્યા અને મીર સાહેબને લઈને દરબાર તરફ ચાલ્યા.

રાજમહેલમાં દરબાર ભરવાના ઓરડામાં જ આજે દરબાર ભરાયેલો હતો, તેથી મહારાજ જલ્દિથી દરબારમાં આવી પહોંચ્યા. મહારાજ આવ્યા, એટલે તમામ દરબારમાં હાજર રહેલા સરદારો અને અમલદારો ઉભા થયા. મહારાજ આવી આસને બિરાજ્યા અને પોતાના આસન પાસે જ મીર સાહેબના માટે બેઠક રખાવવામાં આવી હતી, તેના ઉપર મીરને બેસવા આજ્ઞા કરાવી. મહારાજ અને મીર બેઠા બાદ અન્ય રાજપૂતો પણ પોતપોતાના આસને બેઠા.

મહારાજના બેઠા બાદ વિદ્વાન મારવાડી કવિઓએ રાજપૂતોને પોતાનાં કાર્યોનું લક્ષ આપનાર વીરરસમય કાવ્યો કહી સંભળાવ્યાં.

બાદ નાચના કાર્યમાં અને ગાવાના કાર્યમાં નિપુણ એવી મારવાડી વારાંગતાઓ કાકિલના રવને લાજિજત કરે એવા સુંદર સૂરથી નાચ સાથે ગાવા લાગી.

આ કાર્ય બાદ દરબારમાં કસુંબા આવ્યા. પ્રથમ રાજકવિને કસુંબો અપાયો; બાદ મહારાજને અને અન્ય દરબારીઓને પણ કસુંબો અપાવા લાગ્યા.

કસુંબાનું કામ પૂર્ણ થયું હોય તો રાજપૂતોમાં જૂદા જ પ્રકારનું ચૈતન્ય દેખાવા લાગ્યું. તેઓ કસુંબાના તૌરમાં ખુશમિજબ દેખાવા લાગ્યા, એટલે મહારાજએ કહેવાની શરૂઆત કરી:—“આપ હુધળા જાણો હો કિ, યા મીર સાહબ ખાનઝા ખાન હિન્દુઓરા ખાસ્તે બાદશાહસું વિવાદમે પડને જીવરા જોખમમે આવગા હૈ. મીરસાહબ હુધળા રજવાડોમે શીરને બઠે મોરા કલાસું આયા હૈ. જઠે જઠે મીરસાહબ ગયા

અઠે અઠેસું નારાજ હુવા, ઔર. ઇશ્વરી કામ કર સકે ઔડો કાઇ રાજપૂત ઇશ્વરીને મિલ્યો નહીં, જરાં આપ અઠે આપા હૈં. આપ જાણો હૌ કિ મૈં મીર સાહબને અઠે આવવારો કહ્યો હો સો આપોરા બરોસાસું કહ્યો હો, માત્ર મોરા બરોસાસું કિયો હો કાય નહીં. આપોરા બરોસાસું તો હમ જોધપુરરા રાજ હધજો કર સકોં હૈં. જોધપુર રજવાડોંમેં નરસમંદ્ર કહ્યો જય હૈ, અર નરસમંદ્રમેં આપ જેડા નરોરપ જળ ભયોડો હૈ. શીર જે દુસરાં રજવાડોંમેંસું જળુતરોંસું મીર સાહબને ઉત્તર મીલગો અણુ તરોંસું અઠેસું વૈઝાય, જરાં તો જોધપુરરા નરસમંદ્ર નાંવ મીટ જય, અર ક્ષત્રિયોંરા ક્ષત્રિવટ આજસું કલંકિત વૈ જય. આપ હધજો જાણો હૌ કિ આપણુ હધજોને એક દિન મરણો તો હૈ, શીર ઇશ્વરીતસું અનાયાસ મિલગો હુવો, ક્ષત્રિયોંરા આસ્તે પ્રશંસાવાજો પ્રસંગ હાય લાગ્યો ગુમાવૈ ? અડો કુંણુ ક્ષત્રિ વૈશી ઇશ્વરી આસ્તે મોંને કહી સહ આતોંરા બિચાર કરને જે શુદ્ધ રાજપૂત-જીજીરી ઔડો ખામી હોવૈ કિ: આપરો શિર ઉતાર દિયા બાદ આપ લલશી, અર આપોંરી લારમેં આપોંરી ઠકરાણાં સતી હોશી. વૈ સરદાર યા બીડો ફિરાયો જય હૈ; સો ઉઠાય તે ક્ષત્રિયોંરા આસ્તે જોખમમેં આપ પજાળો મીર સાહબને મદદ કરો. આજ બીડો ઉઠાયને મરવારા આસ્તે જે તપાર નહીં હોશી, વો શીર અમર રહણારા નહીં હૈ, ઇશ્વરી આતરો પણુ આપ બિચાર કરણો.” (ચોખદારને ઉદ્દેશીને કહેતાં તેમણે જણાવ્યું કે) “ચોખદાર ! બીડો શીરોવો.”

મહારાજનું કહેવું પૂર્ણ થયું, એટલે ચોખદાર બીડું લઇને ફરવા લાગ્યો, અને કહેવા લાગ્યો કે, “ઠાકરાં! હજુર ફરમાયા ઇશ્વરી હધજો આતોંરા બિચાર કરને બીડો ઉઠાવો. બીડો ઉઠાવશી જીજીરી નામ અમર વૈ જાણી, મીર સાહબરી આત રહશી, અર ક્ષાત્રવટ રહશી. કાઇ તો બિચાર કરને બીડો ઉઠાવવા સાર ખડા હો જાઓ.”

પરંતુ કાણુ ઉઠે ? આ તો સહુ જાણે મૂર્તિઓ દરબારમાં લાવીને ગોઠવી હોય તેમ જ થઇ ગયા હતા. કારણુ મરવું, મર્યા પછી લડવું અને પછી સ્ત્રી સતી થાય, એવો જેના મનથી બરોસો હોય તેવો જ માણસ ઉઠે ? સહુ વિચારમાં પડ્યા અને જેમ કહેવત છે કે ‘મન જાણે પાપ અને મા જાણે આપ’, એમ થઇ ગયું અને બીડું પણુ એક વખત ચોખદાર તમામ દરબારમાં ફેરવી રહ્યો, પણ કાઇની પણુ બીડું ઉઠાવવાની હિમ્મત ચાલી નહીં. એટલે ચોખદાર બીડું લઇ મહારાજ પાસે આવી ઉભો રહ્યો.

મહારાજે પુનઃ બીડું ફેરવવા ચોખદારને આજ્ઞા ફરમાવી અને



પોતે કહેવા લાગ્યા: “હરદારો! આપમેંસુ કામ ખીડો તો ઉઠાવો, કાય નહીં, પર ઉંચો શિર કરને ખીડારા સામને દીખ સકો કયું નહીં? કાંઈ યા ખીડારી આપોરા ઉપર છાયા પડ ગી હૈ? જરા ઉંચો તો દેખો, અર કુછ ક્ષાત્રવટરો બિચાર બી તો કરો.”

ચોખદાર ખીજ વખત પણ ફરી વળ્યો. પણ કામએ ખીડું ઉઠાવ્યું નહીં, એટલે પુનઃ ચોખદાર આવીને મહારાજના સિંહાસન પાસે ઉભો રહ્યો. એટલે મહારાજે ફરીને—ત્રીજી વખત—ખીડું ફેરવવા આજ્ઞા કરી.

ચોખદાર ચાલ્યો એટલે પુનઃ મહારાજે કહેવા માંડ્યું કે: “ઠાકરા! આપ દેખો હૈ કિ યા ખીડો તિસરી બખત શીરૈહૈ. જરા યા તિસરી બખતરો ખીડો આપોંમોંસુ કાય ઉઠાવૈ નહીં તો તો જોધપુરરો સમંદ્રપણો મીટ જાય, અર ક્ષત્રીયું કહાવણોબી નકામો વૈ જશી. તો કુછ બિચાર કરને કાય ઉઠાવૈ; અર જો યણ બખત આપોંમોંસુ કાય ખીડો ઉઠાવશે નહીં તો તો શીર મીર સાહબરો કામ કરવારો મારા માથે આવશી. અર મેં કરશોં, શીર આપોંરા જોડા હરદાર જોધપુરમે વૈ કી નાવૈ વો સરખો જ હૈ.”

ચોખદાર આ વખતે દરેક સરદાર આગળ ઉભો રહેતો ધીમો ધીમો ચાલ્યો જાય છે. પણ આ તો પાષાણની મૂર્તિઓ જ થઈ પડેલા સરદારો હતા. મૂર્તિઓ કુંઘ બોલતી કે હાલતી ચાલતી હશે? આ બધું દૃશ્ય જોઈને મહારાજના મનમાં તો ક્રોધનો પાર રહ્યો નહીં, પણ હજી ચોખદારને પોતાના સિંહાસન પાસે આવવાને વાર હતી, તેથી ક્રોધને દબાવી શાન્ત થઈ બેસી રહ્યા.

જ્યારે ચોખદાર ફરતો ફરતો છેવટ આવ્યો ત્યારે એક ગામનો “તોગાજી” નામનો રડોડ ઠાકાર—આપણી વાર્તાનો નાયક—બેઠો હતો, તે ધીમેથી આસતેથી ઉઠ્યો, અને મહારાજના સામા હાથ જોડ્યા. એટલે મહારાજે તેને પૂછ્યું: “કયું તોગા! ચેં કીણુ બાસ્તે ખડા હુવા હૈ?”

તોગાજી:—“અન્નદાતાર, હિન્દવાસર, જોધાણનાથ, મેનિં ખાત્રી હૈ કિ, મેં મોરો શિર કાટને લડ શકશો તો ખરો, પરન્તુ મોરો લગ્ન હુવો કાય નહિ. જીણુસું મોરે પીધું સતી હોવણુવાલી કાય નહીં હૈ? શિર ઉતારને લડવારા બાસ્તે મેં યા ખીડો ઉઠાવુંહું.”

આમ કહી તોગાજી ખીડું ઉઠાવી લીધું અને તોગાજીએ ખીડું ઉઠાવ્યું એટલે તો અન્ય પ્રથમ મૂર્તિઓ બની બેઠેલા સરદારો માંહેમાંહે એકબીજાના સામું જોતા અંદર અંદર તોગાજીની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. મહારાજે પણ પ્રશંસા કરી:

મહારાજ:—“રંગ હૈ, થોનેં ઝાઝા રંગ હૈ. તોગા ચેં આજ કુબ જાતી

રજવટરો રખોપો કીયો. થારા જોડા ઠાકરાંસું મેં અર રાઠોડવંચ દીપ ઉઠે છે. તોગા થોનેં ઝાઝા રંગ હૈ, કિ જીજી બખત થારાસું બડાબડા હરદાર નીચું મુંડું કરને બેઠ ગયા, અણુ બખત થેંયા બીડો ઉઠાયનેં રજવટરો રખોપો કીયો.”

તોગાજી:-“અત્રદાતાર ! અણુમેં મેં કાંઈ કીયો હૈ ? યા શિર તો હજુરરા ખાસ્તેજ હૈ, ફીર હજુર ફરમાવેં અણુ બખત હજુરરા કાંઈમેં નાં આવૈ, જરાં એડા શિરરો કાંઈ કામ હૈ ?”

મીર ખાનઝા ખાન પોતાનું અર્ધું કાર્ય પૂર્ણ થયું જાણી પોતાના મન સાથે આનંદ માનવા લાગ્યા. એટલામાં મહારાજે બીજું બીડું ફેરવવા ચોબદારને આજ્ઞા ફરમાવી. ચોબદાર બીડું લઈ નિકળ્યો એટલે મહારાજે સરદારને ઉદ્દેશીને કહેવા માંડ્યું કે:-“હરદારો ! તોગાજી જોડા બહાદુર ઠાકરને અપણી દિકરી દેવારા ખાસ્તે કુંણ સરદાર લાગ્યવાન હોવણારો ચાહે હૈ ? તોગા જોડા જમાઇ મિળણો એ તો બડા લાગ્યરી ખાત હૈ. જીજીસું જીજુરા ઘરમેં ઉમ્મર લાયક કુંવરી વૈ, અર વૈ તોગારી પીછું સતી હોશી એડી જીજોરા મનમેં ખાત્રી વૈ, વૈ સરદાર યા બીડો ઉઠાવો. ધણુ લગનરો દો બાળુરો ખરચ રાજસું મીલ જશી. અર હવળો બંદોખસ્ત રાજસું કીયો જશી.”

ચોબદાર બીડું લઈ ચાલ્યો ને ફરતાં ફરતાં એક બાળુ એક બાટી ઠાકાર બેઠો હતો, તેણે તે બીડું ઉઠાવ્યું. તેના ઘરમાં ૧૪ વરસની ઉમ્મરની પુત્રી હતી. મહારાજે તેની પ્રશંસા કરતાં જણાવ્યું કે:-

“રંગ હૈ, બાટીયોનેં રંગ હૈ. સતી હોણી વો તો બટીયાંણારા કુળરો રિવાજ હૈ. હરદારો ! થેં અપણી ઠકરાતમેં અખાર પધારને લગનરી તૈયારી કરો. અર સરસામાનરા ખાસ્તે અઠૈસું ગાડાં ભરાયને બેજો હૌ.” (તોગાને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે) “તોગા ! થેં અઠૈ રહ જાઓ, થારી જન અઠૈસું શુંઢસી.” (સહુ સરદારોને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે) “હરદારો ! થારામાંસું કાંઈને ઠકરાતમેં જવણો મતી. થારે સધળોને તોગાજીરી જનમાં આણો પડશી.”

મીરને પણ જનનું આમંત્રણ કર્યું.

મહારાજ ગજાસિંહે આ પ્રમાણે સહુને હુકમો ફરમાવ્યા. બાદ રાજ-પુરોહિતને બોલાવી લક્ષ્મી તિથિ નક્કી કરાવી અને બઢી સરદારને લક્ષ્મી તિથિ આપી વિદાય કર્યાં. મહારાજે દરબાર ખરખાસ્ત કરાવ્યો અને સરદારો પણ તોગાજીની અને બઢી સરદારની પ્રશંસા કરતા પોતાનાં સ્થળો તરફ ચાલ્યા. મહારાજે તોગાજીને પોતાના પાસે રાજમહેલમાં રાખવા હુકમ કર્યો, અને પોતાના રાજકુંવર માફક તોગાજીને રાખવા લાગ્યા.

## પ્રકરણ પાંચમું

## ભટ્ટીયાણીજી

સોરઠા:—ભટ્ટી કુળરી રીત, એ અનાદસું આવતી;  
કરણ કુળરી કીત, ભટ્ટીયાણી હોવે સતી.

સુવારના દરબારનું કાર્ય પૂર્ણ થયા બાદ એક પ્રહર દિ વહી ગયા પછી, ભટ્ટી સરદાર પોતાની ઠકરાતના ગામ ઉપર જવા હુકમ થવાથી દરબારમાંથી નિકળી પોતાના મુકામે આવ્યો. સાં જમવાનું તૈયાર જ હતું એટલે જમી લીધું, અને થોડો વખત આરામ લેવાનો વિચાર કરી આરામ લેવા સાર પથારીમાં પડ્યો અને નોકરોને તૈયારી કરવાની આજ્ઞા કરાવી, નિકળવાના વખતે પોતાને જગૃત કરવા પણ જણાવ્યું.

માલિકના સુતા પછી નોકરો પોતપોતાના કાર્યમાં લાગી ગયા. તમામ તૈયારીઓ પૂર્ણ કરી વાહનો પણ તૈયાર થઈ ગયાં. આ બધા કામકાજમાં નિદાન આખા દિવસના અઢીથી ત્રણ પ્રહર જેટલો વખત તો અહિં જ વીતી ગયો. નોકરોએ જગૃત કરવાથી ઠાકોર જગૃત થયા અને મોં સાફ કરી, પોતાની ઠકરાતના ગામ તરફ જવા નોકરો સાથે પંથે પડ્યા.

સન્ધ્યા સમય થયો છે. પશુઓ જંગલમાંથી પોતપોતાના માલિકોને ત્યાં ફેટલોક સમય થયાં આવી ગયાં છે. પક્ષિયો પણ પોતપોતાના માળાઓમાં ફેટલાક કાલાહલ બાદ પેશી ગયાં; તેને પણ ફેટલોક વખત વહી ગયો છે.

સન્ધ્યા સમય વ્યતીત થયા બાદ, ભટ્ટી સરદારનાં ઠકરાણાં તથા તેમનાં પુત્રી, બન્ને માદીકરી પોતાની હવેલીના છબ્બમાં ઉભાં ઉભાં સન્ધ્યાસૌન્દર્ય નિરીક્ષણ કરે છે, અને વાતો કરતાં હતાં કે: “હજુરને ઇણુ બખત જોષપુરમેં ગયાં ધણુ દિવસ વહેગા, પર પધાર્યાં કાય નહીં, અર કુછ સમયાર આયા નહીં. ઇણુ બખત તૌ હજુરને પધાર્યેં બહુ દિવસ વહેગા. ઇણુ બખત કોઇ જગપેં લડાઇ હૈ કાય નહીં કિ, જીણુસું રકવારો કારણુ વહે.”

આવી રીતે આ બન્ને માદીકરી છબ્બમાં ઉભાં ઉભાં વાતો કરે છે, એટલામાં પુત્રીની દષ્ટિએ દૂરથી પોતાના પિતા જેવો ઘોડે-શ્વાર આવતો દેખાયો, તેથી પોતાની પવિત્ર માતાને કહેવા લાગી કે: “માજી! દેખો તૌ મોરે પિતાજીસો કોઇ ઘોડેશ્વાર આવેહે.”

ઠકરાણાં:—“કઈસું થોનેં દીખે હૈ? મોનેં તૌ દીખ પડે કાય નહીં.” અને તેને ન દેખાય તે સ્વાભાવિક જ હતું. કારણુ તેનું ચિત્ત તો પો-

તાના પ્રિય પતિના વિચારોમાં જ લુપ્થ હતું, એટલે તેને આળુઆળું બાન ક્યાંથી જ હોય.

પુત્રી:—(જે આળુ તેણે ઘોડેશ્વાર જોયો હતો તે આળુ અગિળી બતાવીને પોતાની પ્રિય માતાને કહેવા લાગી કે) “દેખો, વો આવે હું.”

ઠકરાળાં:—“હાં, બરાબર છે, મૌનેં પણ હજુરરા જીસા દીખ પડે હું.”

ઠાકાર કેટલાક છેટા સુધી તો નિમકહલાલ નોકરો સાથે વાતચિત કરતા ચાલ્યા આવ્યા, પણ પછી તેઓ ઘેર વેહેલા પહોંચવા સાર એકલા જ પોતાના ઘોડાને ઉતાવળો ચલાવી આગળ ચાલ્યા.

ઠાકાર એકલા પગા એટલે તેમના મનમાં પુત્રી સતી થશે કે કેમ ? તે સંબંધી અનેક પ્રકારના વિચાર થવા લાગ્યા. ધડીકમાં તેમનું હૃદય “સતી થશે” એમ અને વળી પાછા ધડીકમાં “ના, ના, તેને પૂછ્યા સિવાય મેં બીકું ઉઠાવ્યું છે તેથી કદાચ ના પણ પાડે” એમ વિચારો આવવા લાગ્યા.

વિચારના વમળમાં ને વમળમાં તેમનો ઘોડો અપાટાબંધ પોતાના ગામ નજીક આવી લાગ્યો. કારણ તેને કંઈ વિચાર કરવાના તો હતા જ નહીં, તેને તો સીધા જ ઘર તરફ ચાલ્યા જવાનું હતું.

માદીકરી બંને તો પોતપોતાના પતિ તથા પિતાને આવવાની ઉત્કંઠામાં વિચારવમળમાં ગોથા ખાતા હતાં. તે અરસામાં પોતાના વિચાર-વમળમાં ગોથા ખાતા ખાતા ઠાકાર ડહેલીના દરવાજા પાસે ઘોડા સાથે આવ્યા અને ઘોડાના ડાબલાના ખખડાટથી જ નોકરચાકરો ‘કાષ ઘોડેશ્વાર આવે છે’ એમ માની સતેજ તો થયા જ હતા, પરંતુ જ્યારે ઘોડો ડહેલીના દરવાજા પાસે આવ્યો અને હજુણે સારે ઘોડાના અવાજ ઉપરથી તેઓ પોતાના માલિકના ઘોડાને ઓળખી ‘ઠાકર સાહેબ પધાર્યા’ એમ માની બહાર ગયા અને ઠાકર સાહેબને ઓળખ્યા. ઘણા દિવસે પોતાના માલિકનું રાજમાંથી પધારવું થયલું હોવાથી તેમના આનંદનો પાર રહ્યો નહીં, અને તેમનામાંના એક નોકરે જઈ ઘોડાને પકડ્યો, એટલે ઠાકર ઘોડા ઉપરથી ઉતર્યા. ઠાકાર જે વખતે ઘોડા ઉપરથી ઉતર્યા તે વખતે તેમનો પગ ઉલટાવતાં પગની પીડી ઘોડાના કાઠડા સાથે અથડાઈ. આ બધું દૃશ્ય ડહેલીના છબ્બ ઉપર ઉભા ઉભા ઠાકારના આવવાની વાતચિત કરનાર માદીકરી પણ જોઈ રહ્યા હતાં. તેમાં ઠાકારની પાસે આવી ઉભેલા તેમના નોકરો તથા તેમની દીકરીને તો આ પગના અથડાવાથી કંઈ આશ્ચર્ય લાગ્યું નહીં, બલ્કે તેમના મનમાં તો કાષ પણ પ્રકારની કલ્પના સરખી પણ ઉત્પન્ન થઈ શકી નહી. પણ ઠકરાળાંના મનમાં તે સંબંધી અનેક તર્કવિતર્કો

ઉત્પન્ન થયા અને તેઓના મનમાં ખાત્રી થઇ કે ઠાકોરના મનમાં કોઇ પણ પ્રકારની ચિંતા લાગી ગઇ છે કે, જેથી આજે ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતરતાં તેમને પણ કાઠા સાથે અથડાયો.

ઠાકોરે ઘોડા ઉપરથી ઉતરી બધા નોકરોને તેમના અને તેમના ઘરના કુશળ સમાચાર પૂછી, પછી પોતાના ઘરના પણ કુશળ સમાચાર પૂછ્યા, અને સહુ બાળુના કુશળ સમાચાર મેળવી ઠાકોર ડહેલીમાં જવા સારૂ ચાલ્યા.

ઠાકોરની આ વાતચિતમાં જેટલો સમય લાગ્યો તેટલા સમયમાં પાછળ રહેલો તેમનો નાનકડો રસાલો પણ ડહેલી પાસે આવી પોહો-ચ્યો, અને તેઓ પણ પોતપોતાનાં વાહનોને ઠેકાણે પહોંચાડવામાં તથા ચીજ બાવની વ્યવસ્થા કરવામાં રોકાઈ ગયા.

ઠાકોર ડહેલીમાં આવવા સારૂ ચાલ્યા, એટલે છળમાં ઉભાં રહેલાં માદીકરી પણ પોતાની ઉભા રહેવાની જગા છોડી, પોતાના પતિ-પિતાને લેવા સારૂ ડહેલીના મેડાના દાદર સુધી સામાં આવ્યાં. તેઓ દાદરે પોહોચ્યાં, એટલે ઠાકોર પણ દાદર ઉપર આવ્યા અને અહીં આગળ સર્વેનો ભેટો થયો. ભેટો થતાં જ, જેના માટે ઠાકોરે જોધપુર મહારાજ ગજસિંહજીના દરબારમાં બીડું ઉઠાવ્યું છે, જેને માત્ર થોડા દિવસ પછી જ વીર તોગાજ સાથે પરણાવવી છે અને પરણ્યા પછી તુરત જ જેને સતી થવાનું છે, એની પોતાની લાડકવાયી એકની એક પુત્રી ઠાકોરને બાંધી પડી. બન્નેનાં કમળ સરખાં નિર્મલ નેત્રામાંથી હર્ષનાં વારિનું વહન થવા લાગ્યું.

પુત્રી પોતાના પ્રિય પિતાની છાતીથી છૂટી પડી એટલે, ઠકરાણાં આગળ અને તેમના પાછળ આ પિતાપુત્રી એ રીતે તેમના બેઠકના ખાનગી મુકામમાં ગયાં. અહીં આવી ઠાકોરે ઠકરાણાંને તથા પ્રિય પુત્રીને કુશળ સમાચાર પૂછ્યા. ઠકરાણાંએ કુશળ સમાચાર આપતાં ઠાકોરને જણાવ્યું કે: “અન્નદાતાર ! આપ અતરા બધા દિન જોધપુરમાં રહો, જરાઈ હમારા તરફ કોઇ જતરા આપરી કુશળતારા સમાચાર ભેજો કાંઈ નહીં, યે કાંઈ કારણુ હૈ ?”

ઠાકોર:—“ઠકરાણાં ! આપ જાણો હૈ કિ મેં કતરા રોજ તો મહારાજરી દારમેં આગરા હૈ. અર આગરાસું આયે મોંને ૪-૮ દિન હુવા હોશી ને મેં અઠે આયો હું. આગરાસું તો મેં આપોને ખબર દે સકું કાય નહીં, પરન્તુ જોધપુર આયા પીછું મોંને ખબર નાં દીયી વો મોટી ચુક હો ગઇ. પર મોરા મનમેં આજ ઘર જશોં, કલ ઘર જશોં, યો વિચાર હૈ, જીણસું ખબર દેવારૈ મોંને સાંભર્યો કાય નહીં.

**ઠકરાળાં:**—“અનદાતાર ! દુસરી સખ ખાત રહણુ દો. મોરા મનમેં એક ભારી ચિંતા વહે ગધ હૈ. અણુનો ખુલાસો મોને કર દો. એ ચિંતા યે હૈકિ હર અખત મોરા માલિક જીણુ અખત ઘોડા ઉપરસું ઉતરતા હા અણુ અખત તો મોરા માલિકરૈ પગ કાઠાસું એક હાથ ઉંચો હોનૈં બહાર નિકળ જતૈ હૈ, અર આજ મોરા હજુરરો પગ ઘોડા ઉપરસું ઉતરતાં કાઠારી સાથમેં કી કારણસું ઠકરાય ગૌ ? કાંઈ મોરા અન-દાતારજીરા મનમેં કાંઈ ચિંતાને આવને વાસો કિયો હૈ ? મોરા અન-દાતારજીરો પગ ઠકરાયગૌ વો મેં છજમેં ખડી હી અઠસું દેખ લિયો, અર દેખને મોને ચિંતા હુધગી.”

**ઠકોર:**—“ઠકરાળાં ! મોને એક ચિંતા ભારી લગ ગધ હૈ. અર વો ચિંતા મોને મોરે આપતું ખુલાય લી હૈ. અણુમેં કોઈરો દોષ નહીં હૈ.”

**ઠકરાળાં:**—“એડી ચિંતા આપોરા મનમેં કીણુ તરોસું હોધ ગધ ? અર આપોને ચિંતાને કણુ રીતસું બોલાધ, વો મોને ફરમાવવારી કૃપા હોશી ?”

**ઠકોર:**—“ઠકરાળાં ! આપને કલ્યા ખીના ચલ શકૈ કાય નહીં; આપરી મદદસું તો હવળો કામ વહે સકૈ યું હૈ, શીર આપોસું કહવામેં કાંઈ હરજ હૈ.”

પછી ઠકોરે ઠકરાળાંને બાદશાહ શાહજહાંનના દરબારમાં આગ્રા-માં બનેલી તમામ હકિકત કહી અને પછી મહારાજ ગજસિંહજીના દરબારમાં જોધપુરમાં બનેલી તમામ હકિકત કહી, અને પછી પૂછવા લાગ્યા કે, “મોરા મનમેં એડી ચિંતા હુધ, કે મોને આપોને આપણી બેટીને પૂછવા વગર યે કામ કિયોડો હૈ, જીણુસું બેટી તોગાજીરા વસે સતી હોશી કિ નહિ ? ઇણુ ખાતરી મોને ચિંતા વહે રહી હૈ.”

**ઠકરાળાં:**—“અનદાતાર ! અણુમેં ચિંતા કાંઈ હૈ ? આપ શુદ્ધ ક્ષત્રિય હૌ અર મેં શુદ્ધ ક્ષત્રિયાણી હું. ઇણુમેં કોઈ ખાતરી શંકા હૈ નહી. શીર આપણસું ઉત્પન્ન હુધ યે બેટી તોગાજીરી લારમેં સતી હોવૈ, અણુમેં આપોરા મનમેં શંકા લેવણા જોડો કાંઈ પણ હૈ ? આપરા મનમેં કોઈ ખાતરી શંકા મતી ધરૌ.”

આ વખતે બેટી પણ પાસે જ હતી, અને તેણે પોતાનાં પૂજ્ય માતા-પિતા વચ્ચે થયેલી તમામ વાતચિત સાંભળી હતી. તે પણ હવે શાંત બેસી રહી શકી નહીં અને તેણે પોતાના પિતાને ખાત્રી આપતાં જણાવ્યું કે: ‘પિતાજી ! મેં શુદ્ધ લટી ક્ષત્રિયસું ઉત્પન્ન હુધ, ક્ષત્રિયાણી હું, અર લટીયાણીઆરૌ સતી હોવણુરો રિવાજ હૈ. યા ખાત હવળાં રજવાડોમાં જાણીતી હૈ. શીર મેં સતી હોઉં અણુમેં કાંઈ નવાધરી ખાત

હે ? મેં જશ્ન સતી હોશો. મોરાં ધન્ય ભાગ્ય કિ મોરાસુ મોરાં માતા-પિતા ઉજળાં વહે જાય. યા સમી મોને અણુચિતવ્યો મિળગૌ હે, જીજ્ઞે-સુ મેં પાછી પડ જાઉં તૌ માનેં અર મોરાં માતાપિતાને લજવ હું. અર એડો કામ ભટીયાંજીસું બનેં કાય નહીં. મોને આપરો અર મોરાં માજીરો મલાજો તોડને યે હધળી આતરી જીજ્ઞેસું મોરા ઉપર કૃપા કરવારી મોરી ખિનંતી હે. આપ અર મોરાં માજીશા મોરા ઉપર ખદા મત હૌશૌ.”

ઠાકોરઃ—“એટી ! થાનેં ઝાઝા રંગ હૈ. થે મારો અર ચારા મુંજાળ પક્ષરો પખૌ ઉજાવ્યો. ચારા જેડી સાક્ષાત્ જગદંબાજીસી પુત્રી જીજ્ઞેનાં પુરાં પૂન્ય વહે અટૈજ પૈદા હોય હે. ધરધર એડી-ચારા જીસી-પવિત્ર પુત્રીઓ ઉત્પન્ન હોવૈં કાય નહીં !”

ઠાકોરે પોતાની પવિત્ર પુત્રીની પ્રશંસા કરી બન્ને બાળુનું લગ્નનું ખર્ચ મહારાજે ઉઠાવવાનું, અને તોગાજીને મહારાજે પોતાની પાસે રાજમહેલમાં રાખ્યાની, અને જન પણુ જોધપુરના તમામ સરદારો અને મીર ખાનઝા ખાન સાથે જોધપુરથી આવવાનું જણાવ્યું. વળી લગ્નને દિવસ પણુ જણાવ્યો.

ઠકરાળાંએ ટાટ લાવી ઠાકોર પાસે રણુ કર્યો. ઠાકોરે પણુ રસ્તાની મુસાફરીને લખને જૂખ સારી પેઠે લાગેલી હતી તેથી, તેમ જ હવે મનમાંથી ચિંતા પણુ ગઈ હતી તેથી, બરોબર નિશ્ચિતતાથી પોતાના ટાટને ઇન્સાફ આપ્યો.

રાત્રે સહુ સુઈ ગયાં. ઠાકોરને રસ્તામાં તો અનેક પ્રકારના તર્ક-વિતર્ક થતા હતા. પોતાની ડેડલી પાસે ઘોડો આવ્યો ત્યાં સુધી પણુ આજીઆજી શું થાય છે, અથવા પોતે કેટલા દૂર આવ્યા છે, તેનું પણુ જાન નહોતું. પણુ હવે તો તેમના મનમાં તેવા કંઈ તર્કવિતર્કો હતા નહીં; તે તર્ક તો ઠકરાળાં અને પોતાની પવિત્ર પુત્રીના વચન સાથે જ પલાયનમઃ કરી ગયેલ હતા. તેથી નિશ્ચિત નિદ્રાના આનંદમય સુખને અનુભવ લેવા માંડ્યા. ઠકરાળાં પણુ પોતાના પતિના પગ તળાંસતાં તળાંસતાં પતિના નિદ્રાવશ થયા બાદ નિદ્રાદેવીને આધીન થયાં.

પુત્રી પોતાના સુતાના ઓરડામાં ગઈ અને પથારીમાં ઉઘવાના માટે ધણા પ્રયાસો કર્યા, છતાં તેને તો આજની રાત્રિ કંઈ અલૌકિક આનંદમય લાગી અને આનંદના વિચારોમાં તેને કેટલોક સમય સુધી ઉઘ આવી નહીં. છેવટ તેણે શ્રીહરિના ગુચ્છ ગાતાં પોતાના ભાગ્યની પ્રશંસા કરવા લાગી કે, “ઓહો મોરો ભાગ્ય કેડો બળવાન, કિ જીજ્ઞેસું મોને વીર તોગાજી જેડો પાત મળશી, કિ જો હઝારેન લાખુંન આદમી-યોરા ખીચમેં અપણો શિર ઉતારશી, અર મોરે એડા વીર પતિરી

હારમેં સતી હોવારો શુભ પ્રસંગ હોશી. જો મેં સુખસું મરતી તો મોને  
અણુ દુનિયામેં કુણુ આળખતો, અર મોરા સતી હોવાસું તો મોને  
અર મોરા માતા પિતાજને આળી દુનિયારાં મનખ આળખશી. હે  
ભગવાન થારી અકળ માયા હૈ! થારો કૃત્ય કોય જાણુ શકે નહીં. મોરા  
યા વિચાર તરો મોરો કાળ થે પુરો કર દીજો. મેં થારા શરણમેં હું.”

આમ જ્યારે વિચારમાં અને શ્રીહરિના સ્મરણમાં પવિત્ર ભટ્ટીપુત્રી  
પોતાનો વખત વ્યતીત કરતી, ત્યારે નિદ્રાદેવીને તેના તે પવિત્ર કાર્યમાં  
ખલલ પહોંચાડવાની ઇચ્છા થઈ આતી અને તેથી પોતાની સહાય  
સાથે તેના ઉપર ચઢાઈ કરી. અંતે પવિત્ર ભટ્ટીપુત્રીના વિચારો અને  
નિદ્રાદેવીના યુદ્ધ ચાલ્યા બાદ, નિદ્રાદેવીએ વિચારો ઉપર વિજય મેળવ્યો  
અને ભટ્ટીપુત્રીને પોતાને વશ કરી લીધી, અર્થાત્ હવે તે પણ  
આનંદમય નિદ્રાનું સુખ ભોગવવા લાગી.



## પ્રકરણ છઠું

### લક્ષ્મી તૈયારી

હોહા:—સમય ન ચૂકે ચતુર નર, કહત કવિ જન કૃક;  
ચતુરનકે ખટકત હિયે, સમયચૂકકી દુક.

પ્રાતઃકાળને સમય આતી પોહોંચ્યો. રાત્રિ આનંદમય નિદ્રાના  
સુખમાં વ્યતીત કરી, અને રાત્રિ કેવી રીતે વ્યતીત થઈ તેની પણ  
ભટ્ટી સરદારને કંઈ જ ખબર પડી નહીં. સૂર્ય નારાયણના ચોખ્ખાર  
કુકડા પોકાર કરીને લોકોને ઉપદેશ કરવા લાગ્યા કે:—

કયું બલિહારી કુકડા! બડી કજરરી ખહાર,  
ચેત અચેતા માનવી, બજ લીયો કિરતાર;  
બજ લીયો કિરતાર, પિયાણા દુકડા,  
કેશર હરિચિતાર, કહે યું કુકડા

આવી રીતે કુકડા મનુષ્યોને પ્રાતઃકાળમાં વહેલા ઉઠવાનો તથા  
વહેલા ઉઠીને ઈશ્વરસ્મરણ કરવાનું કહેવા લાગ્યા. તેમના ઉપદેશથી  
દેવમંદિરોના પૂજારીઓ જાગૃત થઈ, દેવોને જાગૃત કરવા સારૂ ઘંટના  
નાદ કરવા લાગ્યા. અને તે સાંભળવાથી કેટલીક ગૃહકાર્યમાં ઉત્સુકતા  
ધરાવનાર પતિપરાયણ સ્ત્રીઓ જાગૃત થઈ પોતાના ગૃહકાર્યમાં  
જોડાઈ ગઈ. કોઈ અગ્નિ પ્રકટ કરી પોતાના પતિને જાગૃત થતાં  
પહેલાં તેના માટે પાણી ગરમ કરવાના કામે લાગી. કોઈ પોતાનાં  
ઢોરોને ઢાઢી પતિને સારૂ દુધ ગરમ કરી રાખવાના કાર્યમાં જોડાઈ



અને કાઠ પોતાનાં પ્રિય બાળકો, જે માતાના પોતાની પાસેથી ઉઠવાથી જાગૃત થયા હતા, તેમને ગૃહકાર્યોમાં ડબલ ન થાય તે સારું પુનઃ ઉઠાડવાના કાર્યમાં જોડાઈ અને કુટલીક ઘંટી ફેરવવાના કાર્યમાં લાગી મૂક્યા.

વળી પતિત્રાસક-પુવડો પણ પોતાનાં બાળકો, તેમને કુકડાના ઉપદેશથી જાણે કંઈ સમઝયાં હોય અને પોતાની માતાને ઉંઘમાંથી જાગૃત કરવા સારું જ જાગૃત થયાં હોય તેમ જાગૃત થઈ રૂદન કરવા લાગ્યાં. તેમની આ બાળકાળ માતાઓ પોતાની ઉંઘને ખલલ પોહોંચે તે સારું આ બિચારાં નિદ્રોંષ અને સ્વ ઉપદેશ કરનાર બાળકોને પતિઓના ના કહેવા છતાં પણ માર મારી પુનઃ ઉઠાડવા સારું રૂદન કરાવવા લાગી. ભરવાડ લોકો પણ પોતાના “નેહડા” માં ગાયો, બકરાં, ઘેટાં વિગેરે દૂધાળાં દોરોને દોહવા સારું કાલાહલ મચાવી રહ્યાં, અને તેમના કુખોમાં તેમની સ્ત્રીઓ વહેલી ઉઠી આગલા દિવસના દહીંનું મંથન કરવા સારું મચી ગયેલી હોવાથી જાણે ભાદરવા મહિનામાં ઉઠો વરસાદ ગર્જના કરી રહ્યો હોય તેમ “ધમ ધમ” ના અવાજ કરી રહી હતી. પ્રાતઃકાળ થવાથી કુકડાઓના ઉપદેશથી પક્ષીઓ પણ પોતા-પોતાના માળાઓ લાગી બહાર નિકળી કાલાહલ મચાવવા લાગ્યાં અને આ બધા કાલાહલથી આપણા બધી સરદારના ગૃહમાં પણ શાન્તિ હવે ક્યાંથી ટકી શકે ? તેમનાં ગૃહમાં દાસદાસીઓ જાગૃત થઈ પોતાપોતાના કાર્યમાં જોડાઈ ગયાં. પતિપરાયણ ઠકરાળાં પણ પતિની ઉંઘમાં ખલલ ન પહોંચે તેવી રીતે પથારીમાંથી જાગૃત થઈ એરડામાંથી કાઠ પણ પ્રકારનો ખડખડાટ અવાજ કર્યા વગર બહાર નિકળ્યાં અને પતિને માટે ગરમ જળ કરવાની તાકિદ કરી તથા દૂધ ગરમ કરાવ્યું, અને દેવસેવામાં જોઈતાં સાધનોની તૈયારીના કાર્યમાં જોડાયાં.

આ દરમિયાન આપણા ઠાકોર સાહેબ પણ જાગૃત થયા, અને હોકો તૈયાર કરી નોકર લાવ્યો, તેને બરાબર ધન-સાફ આપી, નોકર પાસે લોટો ઉંચકાવી, હાથમાં હોકો લઈ દિશાએ જવા સારું ચાલ્યા. તેઓને દિશાએ જવાના સ્થળ ઉપર નોકર લોટો મૂકી આવી, ઠાકોરના હાથમાંથી હોકો લઈ છેટે જઈ પુંઠ ફેરવી ઉભો રહ્યો, અને ઠાકોર દિશાએ જવા સારું ગયા. તેઓ દિશાએ જઈ ઉઠી આવ્યા, ખોંખારો કરવાથી નોકરે આવી હોકો આપ્યો, અને પોતાના માલિક પાસેથી લોટો લઈ સાથે સાથે ચાલ્યા. આવી રીતે પ્રાતઃકાળનું એક કાર્ય આટોપી હાથ પગ ધોઈ, દાતણ કરવાના કાર્યમાં જોડાયા અને તે કાર્ય પણ પૂર્ણ કર્યું. બાદ સ્નાન કરવા સારું પધાર્યા અને સ્નાન કર્યા બાદ દેવસેવાના કાર્યમાં તેઓ જોડાયા, અને ભગવાન એકલિંગજીની સારી

પેઠે સેવા કરી, આરતી પણ કરી રહ્યા અને બહાર આવ્યા. એટલે ઠકરાણાં દૂધને કટોરો લાવ્યાં. તે તેમણે પ્રિય પતિની પાસે મૂક્યો અને ઠાકોરે તે મસાલાદાર દૂધના કટોરને ધન્સાફ આપ્યો.

પ્રાતઃકાળનું સર્વ કામ પરવારી નોકરોને બોલાવી, ડેહેલી તથા અન્ય દરબારી મકાનને ધોળવા સાફસુફ કરવાની આજ્ઞા ફરમાવી. પોતે જાન સાર જગા પસંદ કરવા કેટલાક નોકરો અને મંજુરોને લઇને ગામ બહારના પાદરમાં આવ્યા અને જોધપુરના રસ્તા ઉપર આવેલા એક ખુલ્લા મેદાનમાં જાનને ઉતારો આપવાના વિચાર ઉપર આવી, તે જગા ત્વરિત સાફ કરવા મંજુરોને આજ્ઞા ફરમાવી, પોતાના કેટલાક નોકરોને દેખરેખ રાખી કામ કરાવવાનું ફરમાવી ડેહેલી ઉપર આવ્યા.

જોધપુર મહારાજ ગજસિંહજીએ, આગલા દિવસે દરબારમાં ફરમાવ્યા મુજબ ભટ્ટી સરદારને ત્યાં મોકલવાની વસ્તુઓનાં ગાડાં તે જ દિવસે ભરાવી, તેમને સવારમાં ભટ્ટી સરદારને ત્યાં વેહેલાં પોહોંચી શકાય તેવી રીતે ગાડાં હાંકવા આજ્ઞા ફરમાવી હતી. એટલે ભટ્ટી સરદાર ઘેર આવી પોતાનાં ઠકરાણાં સાથે વાતચિત કરતા હતા, તે જ અરસામાં જોધપુરથી સરસામાનનાં ગાડાં આવવાના સમાચાર તેમને મળ્યા. તેઓ બહાર આવ્યા, ગાડાં છોડાવી તેની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવા સાર નોકરોને આજ્ઞા ફરમાવી, ગાડાંવાળાઓને તથા ગાડાં સાથેના માણસોને જમવા વિગેરેનો બંદોબસ્ત કરવા સ્વયંના કરી, પોતે પુનઃ ઠકરાણાં પાસે આવ્યા.

વખતે તેનું કામ કર્યું અને સાથે સાથે જ ભટ્ટી સરદારના નોકરોએ તેમનું પણ કામ કર્યું. એક દાસીએ આવી ઠકરાણાંને ‘જમવાનું તૈયાર છે’ એમ વરદી આપી, એટલે ઠકરાણાંએ ઠાકોર સાહેબને જમવા પધારવા વિનંતિ કરી. ઠાકોર કામમાં ગુંથાયલા હોવાથી અને પોતાને કરવાનાં કામો તાકિદથી કરવાનાં હોવાથી ત્રણ ટાટ પોતાના ઓરડામાં મંગાવવાની આજ્ઞા કરી. દાસીએ તે મુજબ ત્રણ ટાટ પીરસી લાવીને રજુ કર્યાં. પુત્રીને બોલાવવામાં આવી, અને પુત્રી આવી, એટલે પતિપત્ની અને તેમનાં પવિત્ર પુત્રીએ સાથે બેસી આનંદમય ચિત્તે પોતપોતાના ટાટને આટોપી નાંખ્યા.

પછી ભટ્ટી સરદાર જમીને જે જગા, જાનને ઉતારો આપવા સાર પસંદ કરવામાં આવી હતી ત્યાં ગયા. જગા સાફ થઇ ગયલી હોવાથી જોધપુરથી આવેલા તંજુઓ ત્યાં ઠોકી બેસાડવાનો પ્રબંધ કરાવ્યો અને પછી નોકરો તથા મંજુરોને જમવા જવાની આજ્ઞા આપી. ગામના

લોકોમાં બટ્ટી સરદારની પુત્રીનાં “તોગાજી” સાથે, આપણે ઉપર વર્ણુ-  
વેલા કારણસર લગ્ન થવાનાં છે તે હકિકત પ્રસિદ્ધ થઈ અને તેઓ  
પુત્રી અને તેનાં માતાપિતાની પ્રશંસા કરવા લાગ્યાં, અને પોતાના  
સરદારના આનંદમાં ભાગ લેવા સાર પોતાનાં ગૃહો લઈપવા, ધોળવા  
તથા શણગારવા લાગ્યાં. જોતજોતામાં બે ત્રણ દિવસમાં તમામ ગામના  
લોકોએ પોતપોતાનાં ગૃહો અને ઠાકારે પોતાનાં તમામ સુકામો લઈપાવી-  
ધોળાવી-શણગાર્યાં, જનના માટે તંબુઓ પણ નંખાઈ ગયા.

અહીં બટ્ટી સરદારના ગામની તૈયારીથી આપણે વાકફ થયા,  
એટલે હવે આપણે જોધપુર જવાની જરૂર છે; કારણ કે જોધપુરથી  
મહારાજ ગજસિંહજી જન સજી આવવાના છે, અને આપણી વાર્તાના  
મુખ્ય નાયક વીરવર તોગો પણ ત્યાં જ છે. આપણે પણ તેના આનંદ-  
મય લગ્નમાં હિસ્સો લેવો તે આપણી ફરજ છે; માટે પ્રિય વાંચક !  
આપ પણ મારી સાથે પધારો, આપણે જોધપુર જઈએ. તેમાં તમને  
કંઈ ચાલવાની તકરિફ વેઠવાની નથી. એવો સરસ રસ્તો આપણે શોધી  
કહાડ્યું, અને તે એ કે મારી સાથે આપના નિર્મળ મનને દોડાવવા  
આપ આજ્ઞા કરો, એટલે જાણે આપણે જોધપુર નગરમાં પહોંચી ગયા.

## પ્રકરણ સાતમું

### તોગાજીની જન

સોરઠા:—૧૧૧૮ રાખણ માણ, રખણ માણ મીર ખાનજા;  
ગહણ બટયાણી પાણ, તેમાં ઘર તોગો ચઢ્યો.

પ્રિય વાંચક ! આપણે જોધપુર નગરની પાદર આવી પોહ્યાયા.  
પ્રાતઃકાળનો સમય છે. એટલે દરવાને પણ આપણા આવતાં પહેલાં  
દરવાજા ખુલ્લા કરી નાંખ્યા છે. હવે આપણને છુટા છેડે નગરમાં પેસ-  
વામાં અને મરજીમાં આવે તેમ ધુમવામાં ડાહ પણ પ્રારંભનો અંતરાય  
નથી. તેમ છે તો પછી ચાલો આપણે સાથે સાથે જ નગરમાં જઈએ  
અને નગરની શોભા નિહાળીએ.

નગરમાં પાણીયારીઓ ઉર્જવળ તાંબાપિત્તળનાં વાસણો લઈ કેટ-  
લીક જળ લેવા સાર જતી જણાય છે અને કેટલીક નિર્મળ જળ ભરી  
આવતી જણાય છે. તેઓ એક ખીજની સાથે શી શી વાતો કરે છે તે  
પણ આપણ તેમની વાંસે જઈ ગુપ્ત રીતે ચાલો સાંભળીએ. જો કે  
આવી રીતે છુપાઈને ડાહની ગુપ્ત વાત સાંભળવી તે પણ એક પ્રકાર-  
નો પરમેશ્વરનો અને તેની વાત કરનારનો ગુનાહ તો છે, પરંતુ આપણે

જે વાર્તા સાંભળવાની છે તે વીરવર તોગાજીના સંબંધની હેવાથી તે કંઈ ગુપ્ત વાત નથી. જ્યારે તેમ છે તો આપણને હવે એવી શંકા થાય છે કે આ સ્ત્રીઓની વાતચિત ગુપ્ત જોવી નથી, તો પછી તેઓ ગુપ્ત રીતે વાતચિત કેમ કરે છે ? શું તમો નથી જાણતા કે મારવાડ મહાજા-વાળો દેશ છે ? આ મહાજા રાખવાની બહુજ પ્રયા છે. કોઈ પુરુષ પોતાનો અવાજ પણ સાંભળી શકે નહીં, તેટલા સારુ ધીમા ધીમા સ્વરથી આ સ્ત્રીઓ વાતચિત કરે છે, તેથી તેઓની વાત ગુપ્ત વાત હશે, એવો ભાસ માત્ર થયો હતો; પરંતુ સત્ય હકિકત તો આ પ્રમાણે છે. માટે ચાલો તે સ્ત્રીઓ સાથે સાથે કેટલેક દૂર સુધી જઈએ, એટલે તેમના વચ્ચેની વાત પણ સાંભળીશું અને નગરનો પણ કેટલોક ભાગ જોવાશે.

એક સ્ત્રી:—“સખિ ! હુંજે હૈ મહારાજને નગર કિશો સુંદર રીતસું શણગાર્યો હૈ ? અપણા કુંવરરા લગનરી જીસી સધળી ધામધૂમ કી હૈ. અર મહારાજરા મનમેં અર દુસરે સગ રાઠોડારા મનમેં કતરો બધો આનંદ વૈ રહ્યો હૈ ? સખિ ! અપણો પણ ધન્ય ભાગ્ય હૈ કિ આપણુ ઇસા સરદારરા લગ્ન દેખવારા આસ્તે ભાગ્યશાળી હોશો. યે તો દેવ જીસેા સરદાર હૈ. ઇણુ વના ઐડો કામ-માથો ઉતારને લડવારો કામ કરવારી હિમ્મત કુંણુ કર શકૈ ?”

બીજી સ્ત્રી:—“સખિ ! થારો કહણ્યો તૌ બરાબર હૈ, પર જીસા તોગાજી હૈં ઇસી તૌ બટી સરદારરી બેટી બૈથી. દેખનેં તોગારા પીછું પરણને તરત સતી હોણો, વો કાંઈ જીસી તિસી આત હૈ ? કુંણુ ક્ષત્રિ-યાણી ઐડો કામ કર શકૈ યું હૈ ?”

પહેલી સ્ત્રી:—“દેખ તો સહી કિ દરબારમેં તો હધળા બડા બડા સરદાર નીચો મુંખ કરને બૈઠ રહાહા, અર મહારાજરા કહ્યા છર્તા પણ બીડારા સામને દેખ શકયા કોય નહીં.”

બીજી સ્ત્રી:—“અલી ! દેખ, એ તૌ હધળા સુરજવંશી હા, ઇણમેંસું કોઈ પણ કામ કરૈ જરાઈ હૈં તૌ સુરજવંશી રાઠોડ ? અર દેખ, મહારાજરો અર વૈ મીરરો કાંમ હુવો, મહારાજરે તૌ કામ કરાવવારી જરૂરત હી, અર કામ બૈ જાશી.”

આની રીતે નગરની સ્ત્રીઓ પણ તોગાજીની અને બટીયાણીની વાતો કરે છે. જે બાળુથી આપણે રસ્તો વટાવી આવ્યા, એ રસ્તાની બન્ને બાજુએ ધ્વજાઓ રોપવામાં આવેલ છે. તોરણો બાંધેલાં છે તે તો તમોએ પણ જોયાં હશે અને તેથી તમો, મહારાજે આ તોગાના લગ્નમાં કેવો આનંદમયો ભાગ લીધો છે, તે સંબંધીના ખ્યાલ ઉપર

આવ્યા હશે. આ બે સ્ત્રીઓ તો આ પાસેની એક શેરીમાં વળી ગઇ અને આપણે હવે એકલા પડ્યા, માટે ચાલો સામે પેલી કમાન દેખાય છે ત્યાં જઇએ.

અહીં એક મુખ્ય રસ્તો હોવાથી કમાન બાંધવામાં આવી છે. કમાનને લાલ-લીલા-પીળા વિગેરે રંગોથી રંગેલી છે. મુખ્ય રસ્તાની બંને બાજુ ધ્વજ અને તોરણ બાંધેલાં છે અને કાઠીયાં મૂકેલાં જણાય છે અને તેથી એમ અનુમાન થઇ શકે છે કે મઠ રાત્રે રોશની પણ કરવામાં આવેલી હોવી જોઇએ. આ રસ્તો મુખ્ય હોવાથી ચાલો ત્યારે આપણે પણ તે રસ્તાથી જઇએ કે જેથી રસ્તો ભૂલાય નહીં, અને રસ્તો પણ કિલ્લા તરફ જતો હોવાથી આપણે પણ કિલ્લા તરફ પોહોંચીશું. પણ રસ્તાની બંને બાજુ મારી સાથે તમો પણ દ્રષ્ટિ કરતા ચાલજો. રસ્તાની બંને બાજુની દુકાનો પણ દુકાનદારોએ રંગી છે અને દુકાનના આગળના ખુલ્લા ભાગ-માંડવી-માં અખિલ, ગુલાબ અને કુંકુમના સાથીઆ પુરેલા છે. રસ્તામાં જે જે ઠેકાણે બીજા પેટા રસ્તા આવી મળે છે તે તે સ્થળે કમાનો બાંધવામાં આવી છે. વળી જ્યાં જ્યાં મુખ્ય રસ્તાને બીજો મુખ્ય રસ્તો આવી મળતો હતો, ત્યાં ત્યાં માંડવા બાંધી નીચે હાડીઓ અને બિલોરીના ગોળા લટકાવવામાં આવ્યા હતા, અને તકતાઓ-દેવતાઓના તથા રણધીર વીર પુરોના-બાંધવામાં આવ્યા હતા. આવી રીતે જોધપુર નગરને શણગારમાં આવ્યું હતું.

આજે વીર “તોગાજી”ની જાન નીકળવાની હોવાથી સ્થળે સ્થળે રાજપૂતોમાં પણ અલૌકિક આનંદ દેખાય છે. સ્થળે સ્થળે રાજપૂતોમાં તોગાજીની જાને જવાની તૈયારીની વાતો થાય છે. આખા નગરમાં મોહોલેલે મોહોલેલે, શેરીએ શેરીએ અને ઘેરેઘેર તોગાજીનાં બહાદુરીમય કાર્યોનાં વખાણો થતાં જણાય છે. આજે તેઓ લગ્ન કરવા સારૂ પધારવાના છે, તેથી જાને જવા સારૂ અને જાન જોવા જવા સારૂ સહુ કેઈ આપસઆપસમાં વાતો કરતું જણાય છે. ક્ષત્રિય શિરોમણિ મહારાજ ગજસિંહજીની પણ સ્થળે સ્થળે પ્રશંસાઓ થતી સંભળાય છે. લોકો કહેતાં હતાં કે, “ક્ષાત્રવટની આટલી બધી લાગણી બીજા કયા રાજ્યકર્તામાં અત્યારે છે ? જુઓ તો ખરા, કે જયપુર, ખુંદી, કાટા, જેસલમીર જેવાં રાજ્યોમાંથી પણ મીર ખાનઝાનું કંઈ જ કાર્ય ન થયું અને મહારાજાએ ક્ષાત્રવટના રક્ષણ સારૂ તે કામ કરવાનું શરૂ કર્યું. ધન્ય છે આપણા મહારાજાને ! અને વળી આપણને પણ ધન્ય છે કે આપણા ઉપર આવા વીર શિરોમણિ રાજ્ય કર્તા છે.” આ

વાતોની દૂધનમાં અને નગરની શોભા નિહાળવાના રસમાં આપણે છેક કિલ્લા નજીક આવી પોહોંચ્યા છીએ.

જેઠપુરની સપાટી કરતાં લગભગ બે ત્રણ માઇલ ઉંચાઇએ ટુંગર ઉપર જેઠપુરનો કિલ્લો છે, અને તેમાં બંધ્ય રાજમહેલો આવેલા છે. વળી કિલ્લા ઉપર સુંદર તળાવો છે, અને છેક ઉપર એક બાબુના ખૂણામાં દેવમંદિરો પણ છે. બે મંદિરો એક ચંડીનું અને એક શ્રી રામ ભગવાનનું. એ રીતે તરકસ છે અને બન્ને મંદિરોના મધ્ય ભાગમાં એક નાનકડી તલાવડી છે, જેમાં માત્ર ચોમાસામાં જ ધણી ભાગે પાણી રહેતું હશે. કિલ્લા ઉપરની પ્રથમ દોઢીમાં તમામ પ્રકારનાં હથિયારો દરવાજાની બન્ને બાબુના ઓટલાઓ ઉપર લટકાવવામાં આવ્યા છે. તેમાં એક બાબુ તલવાર, કટાર, છરા વિગેરે સંખ્યાબંધ છે અને બીજી બાબુ જૂદા જૂદા પ્રકારની બંદુકો નાની મોટી ગોઠવી રાખેલી છે. નગરની સપાટીથી છેક કિલ્લા ઉપર સુધી ધ્વજ તથા તોરણો બાંધેલાં દેખાય છે અને કિલ્લાને સુંદર રીતથી શણગારવામાં આવ્યો છે. હવે ડોઢીની અંદર આપણને જવાની જરૂર દેખાતી નથી; કારણ બન્ને બાબુ રથ, હાથી, ઘોડા, ઊંટ વિગેરે વાહનો તૈયાર કરી ઉભાં રાખેલાં છે: તેથી કદાચ દેખાવ જેવા જતાં વાહનો મસ્તીએ ચઢે તો માર ખાવાનો પ્રસંગ થાય, માટે અહિંથી જ અંદર નજર નાંખીએ. કિલ્લાની અંદરનાં તમામ મુકામો તથા રાજમહેલોને શણગારવામાં આવ્યા છે. વાહનોને પણ સોનારૂપાના અને સાદા સામાનથી શણગારવામાં આવ્યાં છે. વાહનો બહુ જ પાણીદાર દેખાય છે. જેઠપુર રાજ્યમાં તેવાં પાણીવાળાં જાનવરો હોય તેમાં શી નવાઈ? ચાલો હવે આપણે પુનઃ નગરની હિલચાલ જેવા સાંઝ જઈએ.

જાનને જવાનું સ્થળ એટલે જાટી સરદારની ઠકરાતનું ગામ. માત્ર જેઠપુરથી સાત આઠેક ગાઉ જ દૂર હતું, તેથી સાંજના વખતે જાન લઇને વિદાય થવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું. અલારે દિવસનો બે પ્રહર જેટલો વખત વ્યતીત થઈ ગયલો હોવાથી લોકો જાન જેવા સાંઝ બેઠક પસંદ કરવાના ફેરા સ્થળે સ્થળે કરી રહેલ હતાં. આપણે પણ જમવાનો વખત થઈ ગયલો હોવાથી ચાલો કોઈ દુકાને જઈ કંઈક નાસ્તો કરી લઈએ, અને પછી ફરીને જેવા સાંઝ નિકળી પડશું. તમો પણ મને લાગે છે કે આ નાસ્તાના કાર્યમાં મારા મતથી જૂદા નહિ જ થાઓ, કારણ અલાર સુધીના કોઈ કાર્યમાં તમો જૂદા પડ્યા નથી, તેથી મને બરેસિા છે, માટે ચાલો.

આપણે નાસ્તાનું કાર્ય આટોપી લીધું, માટે ચાલો ફરી ફરીએ. જે

રસ્તાઓથી આપણે પ્રથમ પસાર થયા હતા ત્યાં રાજપૂતોનો સમૂહ બંદોબસ્ત છે. લોકો પણ રથગે રથગે, પોતપોતાની અનુકૂળતા મુજબ, જૂદા, યુવાન, બાળક, સ્ત્રી, પુરૂષો બેસી ગયલાં છે. દુકાનોની માંડવીઓમાં તથા મેડા ઉપર પણ સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો બેસી ગયલાં આપણને હવે તો દેખાય છે. કેટલાંક સ્ત્રીપુરૂષો પાસે તો આપણને સુંદર અને સુવાસિક પુષ્પો અને પુષ્પના ગુચ્છો પણ દેખાય છે અને કેટલાંક પાસે તો સોનારૂપાનાં ફૂલો પણ દેખાય છે. હવે આપણે કિલ્લાવાળા ડુંગરની તળેટીએ આવી પહોંચ્યા છીએ, માટે અહીં જ થોભીએ. આપણે જ્યાં જોતા આવ્યા ત્યાં તથા હાલ જોઈએ છીએ ત્યાં લોકોની બીડ અને દોડધામ શિવાય અન્ય, કંઈ દૃષ્ટિએ પડતું નથી. આથી આપણને એમ લાગે થાય છે કે પ્રજાપ્રિય રાજા ઉપર લોકોનો કેટલો અને કેવો ભાવ અને પ્રીતિ હોય છે. જ્યાં રાજા પોતાની પ્રજાનું રક્ષણ કરનાર, પ્રજાની ઇચ્છિત હાજતો પૂરી પાડનાર હોય છે, ત્યાંના લોકો પોતાના ઉપર આવો પ્રજાપાલક રાજા હોવાથી પોતાને ભાગ્યવાન માને છે અને પોતાના તેવા રાજાનાં દર્શન કરી કૃતકૃત્ય થયાનું માને છે. જોધપુરની પ્રજા પણ તેવા જ ઇરાદાથી આજે પોતાના પ્રજાપાલક અને ક્ષાત્રવટના રક્ષક રાજાનાં દર્શન કરવાને અતિ આતુર બનેલી છે.

આપણને નગર જોવામાં બહુ વખત થયો ને ત્રીજા પ્રહરની શરૂઆત થઈ ગઈ અને કિલ્લા ઉપરથી તોપો દગરા લાગી, તેથી લોકોને હવે જાન નિકળે છે એમ ભાસ થઈ આવ્યો. કિલ્લા ઉપરના રાજમહેલમાંથી જાન પણ નિકળી. ખુદ મહારાજાજી તોગાજીની જાનમાં પધારવાના હતા, એટલે અન્ય નાના મોટા સરદારોનું તો કહેવું જ શું? અર્થાત્ મહારાજાનો હુકમ જ હતો કે તમામ સરદારોએ “તોગાજી”ની જાનમાં આવવાનું છે. તે મુજબ તમામ ભયાતો તથા સરદારો રસાલા સાથે કિલ્લાની નીચે અને ઉપર તૈયાર જ હતા. તોગાજીની જાન રાજમહેલમાંથી નિકળી, એક પછી એક પોળ વટાવતાં છેવટની પોળ બદાર આવી. પ્રથમ બે હાથીઓ સુવર્ણની અંબાડી સહ દેખાયા. તેમાં પ્રથમના હાથી ઉપર આપણી વાર્તાના નાયક, અને આજની જાનના વરરાજા વીરવર “તોગાજી” શોભી રહ્યા હતા. “તોગાજી”ને લોકોએ જોયા એટલે આનંદમાં આવી “વીર તોગાજીરી જય”નો અવાજ કયો અને તે સાથે જ બીજા હાથી ઉપર બિરાજેલા “મહારાજા ગજસિંહજીરી જય”નો ધ્વાન કયો. જે હાથી ઉપર વીર “તોગાજી” બેઠા હતા તે અંબાડીની બન્ને બાજુ એક એક રાજપૂત સુવર્ણના હાથાવાળું ચમ્મર પકડી ચમ્મર કરી રહ્યા હતા. “તોગાજી” એ પોતે એક ગામનો દોકોર હતો, તેથી મહારાજા

આવી રીતે તેમના ઉપર રાઠોડો પાસે ચમ્મર ઠરાવવાની આજ્ઞા કરે તે સામે નાખુશી બતાવી. પણ મહારાજાએ “તોગાણ”ને કહ્યું કે “તોગા !” એ એક ગામરો ઠાકોર અચાર કાય નહીં, એ હુધળા બોહોતર ઉમરાવોરો નાક હો. હુધળા રાજપૂતોંરા શિરરા મોડ હો. ચારી સેવા તો જો ભાગ્યવાન રાજપૂત હોશી અણને મીલ શકશી. ચારે ધણુ બખત કાય બાતરી શંકા લાવણી મતી. એ અચાર જાંધપુરો કુંવર હોં ઇસો સમજને કાંમ હોવણ દે.”

“તોગાણ”ને આ પ્રમાણે કહી, તેની સેવા ઉઠાવી કૃતકૃત્ય બનવા અન્ય રાજપૂતોને પણ મહારાજાએ ઉપદેશ કર્યો, તોગાણની અંમીડીમાં પાછળના ભાગમાં એક સરદારને સોના-ચાંદીનાં પુષ્પો અને સોના-રૂપાનાં લાઠી નછરાવળ સાડ બેસાડવામાં આવ્યો હતો. હાથીઓ અંમીડી સોનાની છડીઓવાળા ચોગાદારો સુંદર લાંબા સૂરથી મહારાજા અને તોગાણની નેકીઓ પોકારી રહ્યા હતા.

અચારે “તોગાણ” એક ગામના ઠાકોરના દિસાબથી પરણવા જતા નથી, પરંતુ જોતપુરના રાજકુમારનું ઘમ, જે ત્રિધિથી થવું જોઈએ તેથી પણ અધિક રીતથી “તોગાણ”નું લમ કરવાનો મહારાજાને હુકમ હતો.

તોગાણનો અને મહારાજા સાહેબનો એ બે હાથી બહાર આવ્યા એટલે બહાર ઉભેલા વાજાંવાળાઓ સુંદર સ્વરથી પોતાનાં વાજો વગાડતા સવારીમાં શામિલ થઈ ગયા. સવારીના માણસોએ તથા અન્ય લોકોએ પુનઃ મહારાજા અને “તોગાણ”ના જયજયકારના ઘોષ કર્યા.

ધીમી ચાલથી વીર “તોગાણ”ની જનની સવારી કિલ્લાથી નીચે ઉતરી અને નગરમાં નક્કી કરી રાખવામાં આવેલા રસ્તે ચાલી. સવારીમાં ખુદ મહારાજા અને અન્ય સરદારો પણ પોતપોતાના રસાલા સાથે શામિલ હોવાથી સવારીની અનન્ય શોભા થઈ રહી હતી. લોકો વરરાજા વીર “તોગાણ”ને જોઈ અતિ આનંદમય થયલાં જણાતાં હતાં. અચારે તોગાણને એવા સરસ શણગારો સજવવામાં આવ્યા હતા કે, તેમના અંગ ઉપર સોનું, હીરા, મોતી, પત્તા વિગેરેના દાગીના જ માત્ર દેખાતા હતા. તેના અંગનો તો કાર્ષ્ણ્ય પણ ભાગ દર્શ્ય થતો નહોતો. જેમ જેમ સવારી લોકોના વચ્ચે થઈ પસાર થતી, તેમ તેમ લોકો વરરાજા અને મહારાજાને જય જયકાર કરતા હતા. બંને બાજુથી તોગાણના અને મહારાજાના હાથી ઉપર પુષ્પ, પુષ્પના ગુચ્છા અને સોનારૂપાનાં પુષ્પોની વૃષ્ટિ થતી હતી. આવી રીતે નગરમાં ફરીને સવારી નગર બહાર આવી.

નગર બહાર કસુંબાપાણીનો પ્રથમથી જ સંકેત કરી રાખવામાં



આવ્યો હતો. તે મુજબ કસુંખાપાણી થઈ રહ્યાં. બાદ જનની સવારી ત્યાંથી નિકળી. એ સવારી બરાબર રાત્રે વાળુ થઈ રહ્યા બાદ કેટલાક વખત પછી મધ્ય રસ્તે આવી પહોંચી. અહીં મધ્ય રસ્તા સુધી ભટ્ટી સરદાર મહારાજ પણ સાથે હોવાથી સામૈયા સાર આવી રોકાયેલ હતા. મહારાજને ખબર પડી કે સામૈયું મધ્ય રસ્તે થવાનું છે તેથી ચાલુ સવારીમાં જ સામૈયું કરવાની આજ્ઞા ફરમાવી અને સામૈયું થયું અને બન્ને બાજુનો સરંજમ ભટ્ટી સરદારના ગામડા તરફ ચાલ્યો, અને જન ગામને પાદર પહોંચી. જનને માટે છાવણી તૈયાર કરવામાં આવી હતી, ત્યાં જને પોતાનું રહેઠાણ કર્યું. પછી જનને જમાડવાની તૈયારીઓ થવા લાગી અને જન જમવા પધારી. વહેવાઇ પક્ષની કાકિલરવી સ્ત્રીઓના સુંદર સૂરથી ગીતો સાંભળતાં સાંભળતાં આનંદથી જન જમી અને પોતાના મુકામ ઉપર જન આવી.

જન જમીને આવ્યા બાદ મહારાજએ વરચડાવો કરવાનું ભટ્ટી ઠાકોરને કહેવડાવ્યું. તેણે પોતે તૈયાર હોવાના સામા સમાચર કહેવડાવ્યા એટલે હાથી ઉપર ક્ષત્રિકુળશિરોમણિ વીર “તોગાજી”ના વર ચઢાવાની સવારી નિકળી. હાથી ઉપર સોનાની અંખાડી હતી, અને અંખાડીમાં આગળ જ વીરવર “તોગાજી” બિરાજ્યા હતા, અને પાછળના ભાગમાં એક રોઠોડ નજરાવળ સાડે ઘેઠો હતો, તે અંખાડીમાંથી સોનાચાંદીનાં પુલો તથા રોકડ નાણાં “તોગાજી” ઉપર ફેરવી નીચે ફેંકતો હતો. અંખાડીની બન્ને બાજુ બે રોઠોડો સોનાના હાથાવાળાં ચમ્મરો લઈ ઉભા ઉભા “તોગાજી” ઉપર ચમ્મર કરતા હતા. કારણ હાલનો તોગો તે એક ગામનો ઠાકોર તોગો નહોતો, છતાં, હાલ તે તે ક્ષત્રિયોના નામને, રોઠોડોના કુળને અને પોતાનાં માતાપિતાને ઉજ્જવળ કરનાર તથા મહારાજ ગજસિંહજીને કીર્તિ અર્પનાર અને મીર ખાનઝા ખાનને જીવન બક્ષનાર તોગો હતો. આવા તોગાની સેવા કયો અભાગીઓ ક્ષત્રિય ન કરે? આમ જનની છાવણીમાંથી સવારી નિકળી ત્યારે મહારાજ ખુદ પણ કેટલેક દૂર સુધી પોતાના હાથી ઉપર સ્વાર થઈ તોગા સાથે સવારીનું દૃશ્ય જોતા જોતા આવ્યા અને વરચઢાવાની સવારી જ્યારે ભટ્ટી સરદારની ડેહલી આગળ, જ્યાં તોરણ બાંધવામાં આવ્યું હતું ત્યાં આવી પહોંચી એટલે એક માણસ તોગાજી સાથે નાણાં લઈ રહ્યો. વધુમાં એક ચોખદાર અને બીજા બે ચાર નોકરો “તોગાજી” પાસે રહ્યા. ક્ષત્રિયોના નિયમને અનુસરી મહારાજ અને અન્ય સવારી માંહેના સરદારો અને સૈન્ય પુનઃ જનની છાવણીમાં જવા નિકળ્યા. તોરણ આગળ આવી વીર “તોગાજી” પોતાના હાથી

ઉપરથી ઉતર્યા. મહારાજએ હાથી “તોગાજી”ના “દશોદી”ને આપવા આજ્ઞા કરમાવી હતી, તે મુજબ તમામ સરસામાન સાથે હાથી “દશોદી”ને મળ્યો.<sup>૧</sup>

જે સ્થળે તેમને પુંખવા માટે તોરણ બાંધવામાં આવ્યું હતું, તે તોરણ નીચે વીર “તોગાજી” હાથી ઉપરથી આવી ઉભા રહ્યા. એટલે તેમનાં પૂજ્ય સાસુએ તેમને પોંખી લીધા, અને કન્યાપક્ષના માણસો તેમને ચોરીમાં લઈ ગયા. વિદ્વાન બ્રાહ્મણોએ કન્યાને લાવવા આજ્ઞા કરી. વરકન્યાનાં વેદવિધિથી લગ્ન કરતાં શુભ આશીર્વાદો બ્રાહ્મણોએ તથા સુહાગણી સ્ત્રીઓએ આપ્યા અને શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે લગ્ન પૂર્ણ થયાનું બ્રાહ્મણોએ જાહેર કર્યું.

ક્ષત્રિયોને આજે આનંદનો પાર જ ન હોતો. તેઓએ આખી રાત્રિ જાવણીમાં રોશની કરાવી અને તોપોના અવાજો કરાવી, પોતાનો આનંદ પ્રદર્શિત કર્યો.

ચોરીમાંથી—લગ્ન થઈ રહ્યા બાદ—ઉઠ્યા બાદ તેઓ ક્ષત્રિયોના રિવાજ મુજબ જનાનામાં ગયા નહીં, પરંતુ જનની જાવણીમાંના પોતાના મુકામે ગયા. અહા ધન્ય છે તે રાઠોડ વીર “તોગાજી”ને કે જેણે પોતાના મરણની પરવા સરખી પણ ન કરતાં માત્ર ક્ષાત્રવટ દર્શાવવા સાર, જે કાર્ય કરવાનું મોટાં મોટાં રાજ્યોના રાજમહારાજથી પણ ન બની શક્યું, તે કાર્ય કરવા પોતે તૈયાર થયા અને ખુશ મીઝજમાં ભર દરબાર વચ્ચે બીડું ઉઠાવ્યું. વળી ક્ષત્રિયોના રિવાજ મુજબ તેમણે લગ્ન થઈ રહ્યા બાદ જનાનામાં જતું જોઈએ, પરંતુ તે તરફ પોતાની ચિત્તશ્રુતિ-ઓને ન દોડાવતાં માત્ર પોતે જ કારણસર બીડું ઉઠાવ્યું છે, તે જ કારણને પોતાનું તમામ સાર્થક સમજી પોતાના ઉતારે ગયા.

તોગાજી ઉતારે પહોંચ્યા એવા પ્રથમ જ મહારાજને મળવા સાર ગયા. મહારાજ પોતાના તંજુના દ્વાર સુધી વીર “તોગાજી”ને સામા લેવા ગયા, અને લાવીને “તોગાજી”ને તેમની જગીર સાથે બીજી વિશેષ

૧ અહારે પણ ક્ષત્રિયો જે વાહન ઉપર બેસી વર ચઢાવે કરે છે, તે વાહન અથવા તેની કિંમતની રકમ તેમના “દશોદી”ને આપવામાં આવે છે.

પ્રથમના સમયમાં વાહનની કિંમત આપવામાં આવતી નહોતી, વાહન જ આપવામાં આવતું હતું. જ્યારે હાલના સમયમાં વાહન ભાગ્યે જ આપવામાં આવે છે. બહુધા વાહનની કિંમત જ આપવામાં આવે છે. પરંતુ તમામ સ્થળોએ “દશોદી”ના હક્ક કાયમ જ છે. “દશોદી” અને “રાજકવિ” એ જૂદી જ ઉપાધિઓ છે.

જગીર “વંશપરંપરા” માટે આપી. પછી તોગાજી એક પછી એક એમ તમામ સરદારોના તંત્રુએ ઉપર મળવા સારૂ ગયા. સરદારો મળ્યા અને પોતાની જગીરોના પ્રમાણમાં સારા સારા કિંમતિ દાગીના અને રોકડ રકમો “તોગાજી” ને ભેટ-હાથ ગરજામાં-આપવા લાગ્યા. આવી રીતે ભેટ મળેલી સારી રકમો અને કિંમતી દાગીના “તોગાજી”એ મહારાજ સમક્ષ સહુના નામ સહુ રજુ કર્યા અને મહારાજએ તે તમામ તેના ગામ ઉપર મોકલાવી આપ્યાં.

આવી રીતે આનંદમય વીરવર “તોગાજી”ના લક્ષ્મીનું કાર્ય નિર્વિઘ્નતાથી પૂર્ણ થયું, અને ક્ષત્રિયોમાં તથા મીર ખાનઝા ખાનના મનમાં આનંદનો ઉર્મિએ ઉલારાવા લાગી.

### પ્રકરણ આઠમું ધર્મસંકટ કે કસોટી ?

ટોહા:-ભૂંડણ તો ભૂંડા જાણે, દિરણી જાણે સુધદ્દ;  
પાન ખડકકાં ઉઠ ચલે, થોધિર ચાલે યદ્દ.

લક્ષ્મી રાત્રિ રાજપૂતોએ આનંદમય જાનતાન, રોશની અને તોપોના અવાજ વચ્ચે વ્યતીત કરી. તેમ જ લક્ષ્મી આનંદમયી રાત્રિએ “તોગાજી” જનાને ગયા નહીં, તે તો આપણે જાણીએ જ છીએ.

રાત્રિનો સહજ ભાગ બાકી હતો તે વ્યતીત થઈ ગયો, અને સૂર્યનારાયણના ચોખ્ખદારે પોતાના માલિક પધારવાની આગામી સૂચનાઓ આપવા માંડી, અને રાજપૂતોને પોતાના કાર્યમાં જોડાવા સૂચના કરી. તે વખતે પોકર્ણના સરદાર ઉઠ્યા અને તેમના મનમાં એવો વિચાર થયો કે, “આ વીરવર “તોગાજી” અને જગદંબા અવતાર સતી “ભટ્ટીયાણી” જેવાં રત્નોનો વંશ પૃથ્વી ઉપરથી લોપજ થઈ જાય તે તો વાજબી નથી જ, માટે થાય તે ઉપાય કરી વીર “તોગાજી” ને જનાનામાં મોકલવા અને પાદશાહ પાસેથી મીર ખાનઝા ખાન પાસે મુદત વિશેષ મંગાવવી. ઈશ્વર સાથે કરેને ક્ષત્રિયકુલમણિ વીર “તોગાજી” નો વંશ કદાચ રહે.”

આવા વિચારમાં આવી તેમણે પોતાના ચોખ્ખદારને, તમામ સરદારોને પોતાના તંત્રુએ પધારવા આમંત્રણો કરાવ્યાં, અને સાથે જ મીર ખાનઝા ખાનને પણ આમંત્રણ કરવા ફરમાવ્યું. ચોખ્ખદાર દિવસ ઉગતાની સાથે જ, જ્યારે તમામ સરદારો પોતપોતાના નિત્ય નિયમથી પરવારી રહ્યા હશે એમ તેને લાગ્યું, એટલે તમામ સરદારોને આમંત્રણ કરવા ગયા.

સમય પોતાનું કાર્ય યથાવખતે યથોચિત કર્યે જ ન્ય છે, અને તે મુજબ આજે પણ તેણે પોતાનું કાર્ય કર્યું. સમયની સાથે પોકર્ણુ સરદારના નોકરાએ પણ માલિકના તંત્રમાં સરદારો સાડે એકઠા ગોઠવવાનું કાર્ય કર્યું; અને અન્ય સરદારોના નોકરોએ પોતપોતાના માલિકને પોકર્ણુ સરદારના તંત્રએ જવાનું હોવાથી તેઓએ પણ તેમના તત્ સંબંધી કાર્યો આટોપી લીધાં.

સમયાનુસાર એક પછી એક સરદારો પોકર્ણુ સરદારના તંત્ર તરફ આવવા લાગ્યા, અને જોતજોતામાં સરદારોથી અને તેમના માણસોથી તંત્ર ચિકાર ભરાઈ ગયો.

તમામ સરદારો અને મીર સાહુએ આવ્યા, એટલે પોકર્ણુ સરદારે માણસોને કસુંબો લાવવા આજ્ઞા કરી. તે મુજબ કસુંબો આવ્યો અને સરદારો વચ્ચે ફેરવવામાં આવ્યો. ઉપરથી હોકા અને ખારભંજણા પણ આવ્યાં. આવી રીતે કસુંબાનું કાર્ય પૂર્ણ થયું, એટલે સર્વ સરદારોને ઉદ્દેશીને પોકર્ણુ સરદારે પોતાનું બાષણ શરૂ કર્યું:—“હરદારો! આપણુ હુધળા અર મીર સાહુએ અડે હૌં. આપ દેખૌ હૌં કિ ભગન કરને “તોગાજી” જનાનામેં પધાર્યો કાય નહીં. વો જાંલું હું કિ એક દો રોજ વિષયવાસનારા સાડે જનાનામેં પધારે તો વાસું આપોરૌ વંશ તૌ રહેવે કાય નહીં. અર જાણને ઇચ્છતરહ ક્ષત્રિયોરા ખાસ્તે અપણો જીવ દેવારો—પરોપકારો—કાળ ઉઠાયો હૈ, વૈ સરદાર વિષયવાસનારા સાડે જનાનામેં પધારે વો તૌ બણુ શકે ઇ નહીં. અર “તોગાજી” જેડા વીરો વંશ નિકળ જાય વો ખાત તો કાય આછી નહીં. ઇચ્છ ખાસ્તે મોરૌ બિચાર તૌ અડૌ હૈ કિ આપણુ હુધળા મીલનું “તોગાજી”ને જનાનામેં જવારા ખાસ્તે બિનંતિ કરૌં, અર જનાનામેં મોકલૌં. અર મીર સાહુએ બિનંતિ કરને, આગરા બાદશાહરા પાસ એક વર્ષરી મુદત મંગાવવારા ખાસ્તે કહૌ. આપ હુધળા ઇચ્છ બાખતમેં આપરા જો વિચાર હૌય સો જણાય દૌ.”

સહુ સરદારોએ જવાબ આપ્યો કે:—“આપ જો ફરમાયો હૈ, સો ખરાખર હૈ. હમ હુધળા આપરા કહેવામેં સામેલ હૌં. આપને ઠીક બાજે જીજી તરોસું સરખરી ખતિ “તોગાજી”ને અર અમીર સાહુએને જો કહણૌ વૈ સો કહૌ.”

સરદારોને પોતાના મત સાથે મગતા થયલા જાણી પોકર્ણુ ઠાકારે મીર ખાનઝાખાનને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે:—“મીર સાહુએ! આપરા મનરી ખાત્રી હૈકિ નહીં કિ, વૈ “તોગાજી” આપોરૌ કામ પૂરો પાડ દેશી ?”

મીર ખાનઝાખાને સવાલનો જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે:—“આપ

મુઝે યે કયા ફરમાતે હૌ? મેરેકા તૌ ખાત્રીહી હૈ, અગર મેરેકા ખાત્રી નહોતી તૌ મેં બાદશાહકે આગે દિશ્મતસેં ક્ષત્રિયોંકે તરફસેં કયું બોલતા?”

પોકર્ણુ ઠાકારે પુનઃ પોતાનું કહેવું શરૂ કરતાં જણાવ્યું કે:—“જરાં હમારી આપસું અરજ હૈ કિ, “તોગાળ” જેડા વીર રાઠોડરૌં ઓર “ભટ્ટીવાણી” જેડી સતીરૌં બંશ જાવૈ હૈ, જીજીસું આપ બાદશાહરા પાસ આગરા પધારને બારા તેરા મદિનોરી ઓર મુદત માંગ લો તૌ હમ હથળોંરા ઉપર આપરો ભારી ઉપકાર હોશી. અર હમ હથળા હોનૈં “તોગાળ”ને જનાનામેં બેઝૈ.”

મીરે જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે:—“સરદાર સાહબ! તોગાળરૌં બંશ જાણેસેં જીતને દુઃખી આપ હૌ, ઈતનાહી દુઃખી મેં બી હું. ઓર મેં કલ સળેરમેં યહાંસેં નીકલકે આગરા જા કર કેં યહાય સો તરફિયસેં બાદશાહકે પાસસેં મુદત લાઉંગા, ઉસ બાતમેં આપ બેદ્દિકર રહેં. ઓર “તોગાળ”કા આજસેં જનાનેમેં જાનેકે લિયે આપણુ સખ-મીલકેં કહૌ.”

મીરનાં વચનોને રાજપૂતોએ ‘વાહ વાહના’ હપોંદગારથી વધાવી લીધાં. પોકર્ણુ ઠાકારે ચોબદારને “તોગાળ”ને બોલાવવા મોકલ્યો. ચોબદાર કેટલાક વખતમાં “તોગાળ”ને બોલાવીને આવ્યો, એટલે સર્વે સરદારોએ આસનો ઉપરથી ઉઠી તેમને તાજાં આપી. તેઓ પોકર્ણુ ઠાકાર સાહેબ પાસેં આસને બેઠા, એટલે પોકર્ણુ ઠાકારે તેમને કહ્યું કે:—“તોગાળ! હમારો હથળા હરદારોરો અર મીર સાહબર ઓઠૌં બિચાર હૈ કિ આપ કૃપા કરનૈં આજસું જનાનામેં પધારૌં. મીર સાહબ કલ પ્રાતઃકાલમેં અઠૈંસું આગરા પધારને બાર તેર માસરી મુદત બાદશાહસું લૈ આશી.”

તોગાળએ પોકર્ણુ ઠાકાર સાહેબ અને અન્ય સરદારો તથા મીર સાહેબને ઉત્તર આપતાં શરમાતાં શરમાતાં જણાવ્યું કે:—“હરદારોં! આપ હથળા અર મીર સાહબ મોરાંસું ઉમરમેં બડા હૌ, સરદારોંમેં બડા હૌ, શીર આપ યે મોંને કાંય ફરમાવૌ હૌ? ધરમરા કામમેં ઢીલ કોં કારણુરે બાસ્તે કરાવવારો આપોંરૌં બિચાર હોવૈ હૈ? યે બાત મોંને તૌ ઠીક લાગે કોય નહીં. અર મેં જનાનામેં જાઉં કોય નહીં.”

પોકર્ણુ ઠાકર સાહેબે જ્યારે તોગાળ તરફથી આવાં નિરાશા-જનક વચનો સાંભળ્યાં ત્યારે તેમને ચિંતા થઈ આવી. ચિંતામગ્ન ચહેરા-થી તેઓ કહેવા લાગ્યા કે:—“તોગાળ! જો આપ ના કહશોં જરાં તૌ હમારે હથળાને જાવને મહારાજને બિનૈ કરણી પડશી અર મહારાજ

ફરમાવશી; શીર આપરૌ કાંઈ ઉપાય ચલ શકે નહીં. હમ જનાનામે વરદી દિરાવૌ હૌ, અર મહારાજને હથળીખાત જણાવશૌ.”

તોગાળએ આ સર્વ સરદારોનો અને મીર સાહેબનો આગ્રહ જાણી શાન્ત થઇ મૌનથી ‘હ’કારમાં જવાબ આપી બેસી રહ્યા. સરદારોએ “તોગાળ” રાત્રે જનાનામાં પધારવાના છે, એ સમાચાર ભટ્ટી સરદારને કહેવડાવ્યા, અને તે સમાચારથી જનાનામાં પણ તૈયારીઓ થવા લાગી. અહિં સરદારોએ આ બનેલી તમામ હકિકત મહારાજને જનાનખાનામાં પણ જાહેર કરી, અને મહારાજે તેમના કૃત્ય બદલ તેમની પ્રશંસા કરી.

આજે “તોગાળ” જનાનામાં પધારવાના હોવાથી ક્ષત્રિયોએ જાણે એક મહાત્મ્ય કાર્ય કર્યું હોય તેમ આનંદ માન્યો, અને આનંદમાં ને આનંદમાં દિવસ વ્યતીત થઇ ગયો. તોગાળએ પણ પોતે લગ્નના દિવસે જે વિચારથી જનાનામાં ગયા નહોતા, તે વિચારો પોતાના મનમાં જ રહ્યા અને સરદારોના અતિ આગ્રહથી છેવટે બીન ઉપાયે પોતાને જનાનામાં જવું પડે છે, અને મીર સાહેબના કાર્યની મુદત લંબાવાય છે તે સાચી ચિંતામાં પોતાનો દિવસ નિર્ગમન કર્યો. પરંતુ હવે જનાનામાં ગયા શિવાય તો છૂટકો જ નથી, એમ માની સંધ્યા સમયે પોતે વસ્ત્રાભૂષણ ધારણ કરવા લાગ્યા. તેઓ તૈયાર થઇને પોતાના માટે ઘોડો તૈયાર રાખવા આજ્ઞા ફરમાવી બેઠા બેઠા હુકાને ઇન્સાફ આપે છે, એટલામાં પોતાના સસરાને લાંથી જમવા સાચ બોલાવવા માણસ આવ્યો. વરદી મળવાથી પોતે ઘોડા ઉપર સ્વાર થઇ જનાનામાં જવા સાચ સાથે એક ચોખદાર અને એક હજુરી નોકરને લઇ ચાલ્યા.

“તોગાળ”નો ઘોડો જનાનખાના પાસે આવ્યો, એટલે બોલાવવા આવનાર માણસે ઘોડાને પકડી લીધો, અને “તોગાળ” ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતરી જનાનામાં ચાલ્યા. તેઓ દરવાજામાં પેઠા એટલે દાવડીઓએ વધામણાં કરી જનાનામાં દાખલ કર્યા. છેક જનાનાના ઓરડા પાસે મહાપ્રતાપી જગદંબાને અવતાર સતી “ભટ્ટીયાણી” પ્રાણનાથની રાહ જોતાં જ ઉભાં હતાં. તેમણે પતિને આવતા જોઇ કટલેક દૂર સુધી તેમને સામા લેવા ગયાં અને પતિના સાથે સાથે સુવાના માટે જે ઓરડો નિશ્ચિત કરવામાં આવ્યો હતો તેમાં ગયાં.

તોગાળએ પલંગ ઉપર બેઠક લીધી. ભટ્ટીયાણીએ પરમાત્મા સમાન પતિની પૂજા કરી, અને વધાવ્યા અને ટાટ એક બાબુ મુક્યો એટલે તોગાળએ ધર્મપત્નીનો હાથ પકડ્યો. ભટ્ટીયાણીએ હાથ તુરત છોડાવ્યો અને સામાં ઉભાં રહી હાથ જોડી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યાં

કે:-“અનદાતાર ! આપ કાલરા રોજ તો પધાર્યા કાય નહિ, શીર આજ કી કારણુરા આસ્તે આપરો પધારણૌ હુવૌ ?”

તોગાજીએ પવિત્ર ઠકરાળાંને જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે:-“દેવી ! “કાલરા રોજ તો મોરા મનમેં યું હુવો કિ મેં, એક માસ મુદતરો “બાકી હૈ, અણુમેં ભટીયાણીરી પાસમેં કી કારણુરે આસ્તે જાઉં ? “અંશ તો રહ શકે કાય નહીં, અર કામભોગરા આસ્તે તો શાઅને “હિન્દુઓરો લગ્ન ઠરાયો હૈ કાય નહિ.”

ભટીયાણીએ પતિને ઉત્તર આપતાં પૂછ્યું કે:-“જરાં આજ પધારવારો કાંઈ કારણુ હૈ ?”

તોગાજીએ ઠકરાળાંને જવાબ આપ્યો કે:-“આજ હુધળા હરદારોને મીલને યું બિચાર કિયો હૈ કિ, બાદશાહરા પાસમેં મીર સાહબ-ને બેજને બાર તેર માસરી આર મુદત મંગાવણી, અર મોંને જનાનામેં આવવારો આમહ ઇકયો, જરાં હું અઠે આપોરી પાસમેં આયો હું.”

ભટીયાણીજીએ પતિને કહ્યું કે:-“અનદાતાર ! હુધળા હરદાર અર મીર સાહબ અપણૌ વંશ રાખવારા આસ્તે ચે કરેં હૈં, વો મેં સમજ ગઇ હૌ; પર હરદારોને મીલને આપોંને ઇણુ બાતરી કુછ ખાત્રી દિયોડી હૈ ? ઇક ઇણુ બાર તેર માસરી મુદતમેં આપણુ દોનુંમાંસું કાંઈ ખંડિત વૈ જાંચ નહિ ? હજુર આપ બિચાર કરો કિ આપણુ દોનુંકું વો બાર તેર માસરી મુદતમેં રખણે કી નહિ, વો બાત તો આખી દુનિયારા માલિક પરમેશ્વરરા હાથરી બાત હૈ; અર આપણુ અઠે મોજશોખરા આસ્તે રહશો, અર બાર મહિનારી માહોં આપણુ-માંસું કાંઈ ખંડિત હોય ગૌ, તો શીરને આપોંરે અર મોરા પિતાજીરે ખીડાં ઉઠાવવારી કાંચ જરૂર થી ? અર, મહારાજરે અતરો બધો દો તરફોરો ખરચ ઉઠાને લગન કરાવવારો કાંઈ કામ હૌ ? જીણુ મીર સાહબરા આસ્તે મહારાજ અતરો બધો ખરચ ભોગવે હૈ; આપ શિર ઉતારને લડવારા આસ્તે તયાર હુવા હૌ; મું મોરા ખાવિંદરી સાથમેં સતી હોવારા આસ્તે તયાર હૌ; યા બધો કાળ શીર કીણુતરોંસું હૈ શકશી ? ઇણુ બાતોરો આપ કાંઈ બિચાર કિયો હૈ કિ, સરદારોંને મુદત માગવારો કહો, અર આપ અઠે પધાર્યા ?”

ભટીયાણીજીનાં દહતાબરેલાં અને ઈશ્વરની સત્તા દર્શાવનારાં વચ્ચનો સાંભળીને તો “તોગાજી” જણે પોતા ઉપર વિજળી પડી હોય તેમ સ્તબ્ધ જ થઈ ગયા. ભટીયાણીજીના આ સવાલનો શો જવાબ આપવો તે પણ તેમને સૂઝ્યું નહીં. વળી તેઓ એવા પણ

વિચારવમળમાં ગુંથાયા કે, ‘ઓહો, આ ભટ્ટીયાણીને ધન્ય છે ! તથા તેના માતાપિતાને ધન્ય છે કે જેમનાથી આકું સ્ત્રીસ્ત્ર ઉત્પન્ન થયું છે ! પરન્તુ આ જે વિચારો મારું કહેવું સાંભળી ભટ્ટીયાણીને આવ્યા તે વિચારો સરદારોનું કહેવું સાંભળતાં જ મને કેમ ન આવ્યા ? મારે આ ખુલાસો મેળવવા સારું હું અત્યારે જ મારા માણ પાસે જાઉં.’

આવો મન સાથે વિચાર કરી, હિમ્મતથી તેમણે ભટ્ટીયાણીને જણાવ્યું કે:—“દેવી ! જરા આપ થોડો બખત ઠેર જાઓ. મેં હરદારોનું ઇચ્છુ ખાતરો ખુલાસો લે આવ્યો હો.”

ભટ્ટીયાણીજીએ કબુલ રાખી કહ્યું કે:—“ધણી ખમ્મા, અમદાતાર ! પધારો જરા.”

x                      x                      x                      x                      x

તોગાજી તુરત પલંગ ઉપરથી ઉઠ્યા; તેમનું જમવાનું રહ્યું. જનાનાનું સુખ તો સ્વપ્ન સરખું પણ ન રહ્યું. અને નીચે ઉતરી ઘોડા ઉપર સવાર થઈ ડાવણીમાં ન જતાં, પોતાની સાથેના ચોખ્ખાદારને અને નોકરને ડાવણીમાં જવા અને પોતે ક્યાં ગયા છે તે કાઢને પણ નહીં જણાવવા સૂચના કરમાવી. ભટ્ટી સરદારના સ્થળથી પોતાની ઠકરાતનું ગામ થોડે જ દૂર હોવાથી ઘોડાને પોતાના ગામ તરફ વાળ્યો. વિચારની દાર માળમાં ગુંથાયલા તોગાજીનો ઘોડો પોતાના ગામની નજીક—થોડે જ દૂર ગામ હતું—આવી પહોંચ્યો.

ગામ નજીક આવ્યું એટલે ઓળખેલી જમીન આવવાથી ઘોડા હણહણ્યો; અને ઘોડાને અવાજ સાંભળી એક દાસીએ તોગાજીની માને કહ્યું કે:—“માણ, ભાઈજીરો પધારણો વહે છે.”

માણને દાસીનું કહેવું સાંભળી આશ્ચર્ય લાગવાથી દાસીને કહેવા લાગ્યા કે:—“બાઈ ! અમાર તો તોગો આપણો હૈ કાય નહીં, વો તો પંચરો આદમી વહે ગો હૈ, વો કઠેસું ધણુ બખત અઠે આવે ? કાલરા રોજતો તોગાજીરો લગત હુવો હોશી, અર આજ આગરા પધાર્યો હોશી, કિ કલ પધારશી. અઠે કઠેસું આવે ?”

આવી રીતે માણ અને દાસી વચ્ચે વાતચિત ચાલી રહી છે તે અરસામાં ઘોડો ડહેલી નજીક આવી પહોંચ્યો, અને ફરી ધર જોઈ હણહણ્યો; એટલે નોકરો જાગી ઉઠ્યા, અને માણને પણ “તોગાજી”, આવ્યાની ખાત્રી થઈ, અને તેઓ પણ પોતાના ક્ષત્રિયકુળશ્રવણ, અને પોતાનું નામ અમ્મર કરનાર, પોતાની કુખને દિપાવનાર વીરશિરોમણિ પુત્રને લેવા સારૂ ચાલ્યાં. નોકરે ઘોડાને પકડી લીધા, એટલે “તોગાજી” નીચે ઉતર્યા, અને ડહેલીમાં પેદા. પોતાનાં પવિત્ર



માજી સામાં મળ્યાં. તેમના પવિત્ર ચરણમાં મસ્તક નમાવ્યું, એટલે માજીએ પ્રિય પુત્રને શુભ આશીર્વાદ આપ્યા અને માતા સાથે માતાના ઓરડામાં ગયા.

તોગાજીએ માજીના ઓરડામાંની સઘળી દાસીઓને તથા નોકરો વિગેરે-ને કુશળ સમાચાર પૂછ્યા; અને તેમને સહુને માજીનો ઓરડો છોડી જવા ફરમાવ્યું. દાસદાસીઓના ગયા બાદ માજીને હાથ જોડી પ્રાર્થના કરતાં કહેવા લાગ્યા કે:—“માજી ! મેં કાંઈ બાતરો ખુલાસો લેવારા બાસ્તે ઇજા બખત આપરા પાસ આયો હું, અર અબાર મોરૈ પીછો લોટ જણો હે. મેં જો બાતરો ખુલાસો લેવારા બાસ્તે આપરા પાસ આયો હું, સો બાત પૂછવાસું મેં મહાપાતકી હોશો; પર જો આપ મોંને મોરો ગુન્હો માફ કરશો તો વે માફ હો જશી. તો આપ મોંને ફરમાવો કિ મેં જો બાતરો ખુલાસો લેવારા બાસ્તે આયો હું વો બાત આપને પૂછો કિ નહીં ?”

માજીએ જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે;—“એટા ! એડી કાંઈ બાત “હે જો થું અઠે રાતવાઈ મોંને પૂછવારા બાસ્તે આયો હૈ ? જો હોય “સો મોંને પૂછલે. થે મોરી કુખને દિપાયો હૈ; ચારા પૂર્વજોરા નામને “અર કુળને દિપાયો હૈ; રાઠોડવંશ દિપાયો હૈ, અર ક્ષત્રિયોંરો રક્ષક “હુવો હૈ. થોંને કાય બાતરો પાતક લાગે કાય નહિ. જો બાતરી શંકા “થોંને વે સો સુખસું મોંને પૂછ દેખ.”

માતાનાં પ્રશંસાત્મક તથા ગુન્હો થતો હોય તો માશી બક્ષનાર વચ્ચેના સાંભળી તોગાજી દબતાથી પૂછવા લાગ્યા કે:—“માજી ! કાલ મોરો લગન હુવો વો તો હધળી બાજી આપ જણો હો. લગન હુવે પીછું મેં જનનામાં ગયો કાય નહીં, પણ દુસરા દિન, આજ રોજ હધળા હરદારોંરો અર મીર સાહજરા આગ્રહસું જનનામાં ગયો. અઠે જયને મેં એઠો; ઇજા બખત ભટીયાણી મોંને પૂછવા લાગી કિ, આપ કાલ પધાર્યા નહિ, શીર આજ કીં કારણસું પધાર્યા ? મોંને જવાબ દિયો કિ, હરદારોંને બાર તેર માસરી અધિક મુદત માગવારો અંદોઝસ્ત કરને મોંને આગ્રહસું અઠે બેજ્યો હૈ. મોરો કહણો સુંજુને ભટીયાણી મોંને શીર કહવા લાગી કિ,—“જરાં વો બાર તેર માસરી મુદતમેં અપણા દોનુમાંસું કોઈ ખંડિત હો જંચ નહીં, ઇજા બાતરી સરદાર લોગ ખાત્રી દેવે હેં કિ નહીં ?” ભટીયાણીરી યા બાત સુંજુને મોરો ઉપર જીજુ તરોંસું વિજળી પડ જંચ યું હુવો. અર મોરો મનમેં મિચાર હુવો કિ ‘જો બાતરો મિચાર ભટીયાણીરા મનમેં હુવો વો મિચાર મોરો મનમેં કિ કારણસું નહીં હુવો ?’ ઇજા બાતરો ખુલાસો લેવારા બાસ્તે મું ભટીયાણીને સરદારોંરો પાસસું ખુલાસો લેવારો કહને અઠે આયો

હું. જીજીસું જો સત્ય બાત વહે સો મોને કહ દો. વો બાત જીંઠી હોશી તો મેં આપોરા દેખતાં અઠે કટાર ખાયનેં મરશોં.”

માતાએ પુત્રની શંકાનું સમાધાન કરતાં જીજીસું કુ:-“બેટા ! થારે કાઠ બાતરો અંદેશો મત લાવજો. થારા પિતારો કુળ અર થારા પિતા શુદ્ધ રાઠોડ હા, અર મેં શુદ્ધ ક્ષત્રિયાણી હું, જીજીસું કાઠ બાતરી શંકા હે નહીં. અર થારો શિર ઉતરગા પીછું થારો ધડ સાડા ત્રીન દિન બરાબર હથિયાર બાપરશી. પર થારા મનમેં ભટીયાણીજીસો બિચાર આયો નહીં, ચે બાતમેં થોનેં કહોં હોં સો સજી. બેટા ! જીજી બખત થેં છોટા ટાબર હા, અર પાલણામેં બુલતા હા, ઇજી દિનાંમેં એક દિન મેં થોનેં પાલણામેં પોઢાયને ઝીલવારા બાસ્તે ગઇ, અર થું બગ ઉઠને રોવણુ લાગો. શીર રોતાં રોતાં તું એકાકિ ચુપ હોય ગો, જીજીસું મોરા મનમેં શંકા હુઇ કિ, કુંવર રોતા હો શીર એકાકિ કાંય બંધ હુય ગા ? ઇજી બિચારમેં મેં બહાર આયને દેખોં હોં તો લુંડી થોનેં અપણો\* દુધ પા રહી હી. મેં થોનેં ઇજી લુંડીરા પાસસું ખુંચ લિયો, અર લુંડીનેં ગાજો દે મારનેં નિકાલ દી. અર થારા પગ ઝાલને ઉધો બુઢાયો, જીજીસું દુધ તો સધજો નિકલગો, પર ઇજી લુંડીરા દુધરો પ્રસ્વેદ કુઇ રહ ગયો હોશી, જીજીસું થોનેં દુધરો ભેગ હોવણસું બિચાર આયો નહીં.”

માજી પાસેથી સત્ય ખુઢાસો મળવાથી તોગાજીના મનનું સમાધાન થયું, અને માતાને પગે લાગી તુરત પાછા જવા રજા માગી, એટલે માજીએ આશીર્વાદની વૃષ્ટિ અને હર્ષાશ્રુ વચ્ચે વીર પુત્રને રજા આપી.

x                      x                      x                      x                      x                      x

તોગાજી પણ દિવસ ઉદય થવાના અરસામાં સહજ અંધારામાં છાવણીમાં પહોંચી ગયા અને આવીને પોતાના ચોખ્ખદાર સાથે સહુ સરદારોને તથા મીર સાહેબને બોલાવરાવ્યા. અંધારામાં જ બોલાવવાનું તોગાજીને યોગ્ય લાગ્યું, કારણ કે વેહેલી વરદી મળી જાય તો મીર સાહેબ આગરા ન જતાં રોકાઇ જાય. વરદી મળવાથી તુરત તમામ સરદારો તોગાજીના તંબુ તરફ આવવા નિકળ્યા અને તંબુ સરદારોથી ભરાઈ ગયો.

\* પ્રથમના ક્ષત્રિયોમાં ધાવણ-દૂધ-ભેગના મટે આટલી બધી દહેશત અને સંભાળ રાખવામાં આવતી હતી, ન્યારે અલારે તો ચહાય તે કામ-ખાસ કરીને ખવાસકામની ધાવ રાખી ક્ષત્રિયો પોતાનાં બાળકોને કેટલાંક સ્થળોએ ઉછરાવે છે. પણ “તોગાજી” જેવા ક્ષત્રિયો તથા તેમનાં “માજી” અને “ભટી-ચાણી” જેવી ક્ષત્રિયાણીઓ ઉત્પન્ન કયાંથી જ થાય ?

સહુના આંખ્યા બાદ તોગાજીએ પોતાનું કહેવું શરૂ કર્યું:—“હરદારો! આપ હુલ્લણાને મોંને ભટ્ટીયાણીરા નૌરે મોકલવારો આગ્રહ કિયો. જરા મેં ગયો તો ખરી, પર અઠે ગયા બાદ મોરા મનમેં યું શંકા હુલ્લ કિ, ‘બાર તેર માસરી મુદત આપ માગો, જીણુ બખતમેં મેં યા ભટ્ટીયાણી દોનુમેંસું કાઢ ખંડિત હોવેં નહીં,’ અણુ બાતરી આપરા માંહીસું મોંને ખાત્રી કુંણુ દેવે હે? જે હમારામાંસું કાઢ ખંડિત બહે જાય તો મીર સાહબરો કાંમ એઠસું હો શકે કાય નહીં; જીણુસું જે આપરા માંહીસું કાઢ લગવાનરા ધરરી, હમારા દોનુમેંસું કાઢ ખંડિત હો જાય નહીં, ઈણુ બાતરી ખાત્રી દે શકતા હો, જરાં તો મેં નૌરે જાણીં. અર એડી ખાત્રી આપ દે શકો નહીં જરાં તો મેં નૌરે જાઉં કાય નહીં; અર એઠસું આપણુ હુલ્લણા આજ આગરા પધારો. બખત નિકાળણુમેં કાંય કારણુ હે? કાલરી બાતરો કુંણુ માહિતગાર હે?”

સરદારો તો તોગાજીનું કહેવું સાંભળી શો જવાબ આપવો તેના વિચારમાં જ પડી ગયા. છેવટે તેમણે એવો જવાબ પોકર્ણુ સરદાર માર્ફત અપાવ્યો કે:—“તોગાજી! લગવાનરા ધરરી બાતરી તો ખાત્રી હમસોં કીણુતરીંસું દી જાય?”

અને તોગાજીએ જ્યારે સરદારોનો આવો ઉત્તર સાંભળ્યો ત્યારે જણાવ્યું કે:—“જરાં આજ એઠસું પરભારો આગરા જવારા બાસ્તે નિકળવારો બંદોબસ્ત કરાવવારા બાસ્તે આપ હુલ્લણા હરદાર જાયને મહારાજાને બિનંતિ કરને નક્કિ કર લો, જીણુસું આપણુ આજ એઠસું નિકળ જાય.”

તોગાજીનું કહેવું સાંભળી સરદારો વેરાયા અને પોતપોતાના તંબુ-ઓમાં જઈ નિયમનિયમમાં જોડાયા. તોગાજી પણ પોતાના નિયમ કર્મમાં જોડાયા. નિયમનિયમથી પરવારી કેટલાક સરદારો મહારાજાના તંબુએ ગયા અને મહારાજાને તમામ હકિકતથી વાકેફ કરી તોગાજીના વિચારો જણાવ્યા. મહારાજાએ તોગાજીની બહુ જ પ્રશંસા કરી અને નાસ્તો કરી આગરા તરફ અગાડી સવારીને કૂચ કરવાની આજ્ઞા ફરમાવી.

ભટ્ટી સરદારને પણ આજે સવારી કૂચ કરવાના સમાચાર મોકલાવ્યા. તેણે પણ પોતાની પુત્રીને તૈયાર કરવા જનાનામાં આજ્ઞા ફરમાવી.

અહીં સહુ જાન મહારાજાના હુકમ મુજબ નાસ્તો કરી તૈયાર થઈ અને તોગાજી પણ પોતાના સારૂ તૈયાર રાખવામાં આવેલા હાથી ઉપર પ્રથમ સવાર થયા અને જાન રવાના થઈ.

અહીં ભટ્ટી સરદારે પુત્રીને તૈયાર કરી રથારૂઢ કર્યાં. તેમનાં

માજી તથા સખીસાહેલીઓએ તેમને ઊવટની સારી શીખ આપી. ત્યાર બાદ કન્યાપક્ષનાં કેટલાંક માણસો સાથે કન્યાનો રથ જનને આવી મળ્યો. એટલે તોગાજી પણ હાથી ઉપરથી ઉતરી રથારૂ થયા અને જન આગ્રાના પંથે પડી.

મહારાજાએ પોતાના વિશ્વાસુ માણસો સાથે તમામ રજવાડામાં તોગાજીની સવારી આજે આગ્રા જવા સારૂ નીકળી ચૂકી છે, માટે સહુએ પોતપોતાના સરંજામ સહ આગ્રા આવવા નીકળવા સૂચનાઓ આપી દીધી અને સાથે વાત પણ બહાર ન પડે તે સારૂ માણસોને સૂચનાઓ આપવામાં આવી.

મહારાજા તરફથી સંદેશો મળવાથી, તથા કેટલાક રાજસ્થાનો તરફથી પ્રથમ સંકેત કરી રાખવા મુજબ પહેલાંથી પોતપોતાના સરંજામ પણ આગ્રામાં આવી પહોંચ્યા અને આગ્રામાં તમામ રાજપૂત ઉમરાવોના ઉતારા પયરંગી સેનાઓથી શોભી ઉઠવા લાગ્યા.

ભટ્ટી સરદારને લાંથી નીકળ્યા બાદ જોધપુર મહારાજા ગજસિંહજી પણ વીરવર “તોગાજી” અને અન્ય સરદારો તથા મીર ખાનઝાખાન સાથે કેટલાક દિવસની મુસાફરી કરી આગ્રા આવી પહોંચ્યા.

આ વખતે આગ્રા શહેરમાં તમામ રાજપૂતોનું એકંદર ત્રણથી ચાર લાખ જેટલું સૈન્ય એકઠું થયું હતું.

તમામ ઉમરાવો આવી મહારાજાને મળ્યા અને પોતપોતાની સાથે આટલું આટલું સૈન્ય લાવ્યા છે, એમ મહારાજાને ખબર કરી ગયા. મહારાજા તેમને હરહંમેશ પોતપોતાના સૈન્યને તૈયાર રાખવાની સામી સૂચનાઓ પણ કરી દીધી. કારણ મહારાજા જાણતા હતા કે કદાચ દગલબાજી થાય તો એકી સાથે હલ્લો કરવામાં ફાવી શકાય. વળી તેમણે પોતાના સૈન્યને પણ હર વખત તૈયાર રહેવાના માટે આગ્રા ફરમાવી, અને ઉતારાની આજુબાજુ સખ્ત લશ્કરી પેહરો ગોઠવ્યો, અને તેની પોતે જતેજ દેખરેખ રાખવા લાગ્યા.

### પ્રકરણ નવમું

#### તોગાજીની આગ્રામાં સવારી

ટોહા:-રાજપૂતોરા દાવડા, સરખોરા બારા;  
રીઝવીયા મોનં દિયે, ખીજવીયા ખારા.

આગ્રામાં સવારી આવ્યા બાદ રાજપૂતોએ સૈન્ય પણ પોતાના ઉતારામાં તૈયાર રાખવાનો અને ઉતારાની આસપાસ સખ્ત લશ્કરી બંદોબસ્ત રાખવાનો મહારાજાના હુકમને તો આપણે જાણીએ જ

છીએ. હવે આગળની હકિકત જાણવાની આપણને જરૂર જણાય છે, માટે ચાલો હવે આપણે આપણું લક્ષ્ય તે તરફ દોડાવીએ.

મુદતના દિવસને માત્ર બે જ દિવસ બાકી હતા તે વખતે કેટલાક રાજપૂત સરદારોએ આવીને મહારાજને વિનંતિ કરી કે:—“હુજુર! “તોગાજી”ની સવારી સધળા રાજપૂતોરા સરંજામ સાથે આજ રાતરા કહાડવારા બાસ્તે હમારા આગ્રહ છે, સો સ્વીકારને હુજુર ધણુતરોસું આજા ફરમાવે. અર સવારીરા બાસ્તે બંદોબસ્ત વહે જાય.”

મહારાજે પણ આ ક્ષત્રિયોનાં વીરત્વ જાણવા સાર તેમને કહ્યું કે “આપ જાણો હો કે બાદશાહરા પાસ બહુ સૈન્ય છે, અર બખત પર તોફાન વે જાય તો કયાં કરણો?”

સરદારોએ મહારાજને જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે:—“અન-દાતાર! અણુ તરોસું જો તોફાન વહે જાય તો પેલ પેલો તો બાદશાહને પકડવારો બંદોબસ્ત ઠિયો જાય; અર જો યું નાં બણુ સકયો તો અધડો વહે જશી, અર અધડામે બહોતસા ક્ષત્રિ શિર પડયા પીછું લડશી; અર બાદશાહ દેખશી અર “તોગોજી” બચ જાય, તો બચ જાય. દોનું બાતોસું આપણને લાભ છે. બાસ્તે જરૂર આજ રાતરા બખત સવારીરો બંદોબસ્ત કરાવવારી કૃપા વહે જાય.”

મહારાજએ રાજપૂતોની ઇચ્છા જાણી સંજરે સવારી કહાડવાની તેમને સંમતિ આપી અને બોહોતર રજવાડાના ઉતારાઓ ઉપર તે સવારીમાં લાગ લેવા સાર પધારવાનાં આમંત્રણો કહેવડાવ્યાં. તે મુજબ બાદશાહને પણ વરદી મોકલાવી કે, ‘રાત્રિના સમયમાં વીરવર તોગાજીની સવારી જોધપુરના ઉતારામાંથી ચઢાવી આખા આગ્રા શહેરમાં ફેરવવાની છે. માટે તોફાન કોઈ પ્રકારનું ન થાય તે સાર શહેરમાં બંદોબસ્ત રખાવવાની જરૂર હોય તો તે રખાવવો.’ વળી તે સાથે મહારાજે એમ પણ કહાવ્યું કે, ‘તમામ મુસલમાનોને આપ તાકિદ કરશે કે, જેથી રાજપૂતોનું દિવ ઉરકરાય તેવું કંઈ કૃત્ય તેઓ કરે નહીં; નહીં તો જીનુનમાં આવી ગયલા રાજપૂતો કદાચ અમારા કબજામાં નહીં રહી શકે.’

બાદશાહને જ્યારે આ સમાચાર મળ્યા ત્યારે તેના ઉદ્વેગનો પાર રહ્યો નહીં. તેણે કેટલોક વિચાર કર્યા બાદ આવેલા માણસ સાથે પોતાના નકીબને મહારાજ પાસે મોકલી કહેવડાવ્યું કે:—“આપ, ધારો છો તે મુજબ બંદોબસ્ત કરવામાં આવશે, તો પણ હિન્દુઓ જીનુન ઉપર હોવાથી અધડો જગવા સંભવ રહે છે. માટે સવારી કહાડવાનું આગ્રાના રક્ષણાર્થે બંધ રાખવાનું ઠરે તો વધુ સારું.”

ત મા શે

# હિંદીનો મફત વીમો ન્યુ બોમ્બે ઇન્સ્યુરન્સ કોર્પોરેશન લી.

માં ઉતરાવો. ૧૮ થી ૫૫ વર્ષના સ્ત્રી પુરુષોના  
મફત હિંદીના વીમા ઉતારે છે.

હેડ ઓફીસ: ૧૭ એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ.

દરેક ધરમાં ખાસ રાખવા લાયક

મહાત્માની પ્રસાદી

## સાદી શિખામણ ભાગ ૧ થી ૮.

ધર્મ, નીતિ, સદાચરણના ઉત્તમ દૃષ્ટાંતો સાથે અતિશય લોકપ્રિય થઈ પડેલ આ પુસ્તક વિશે સાક્ષરોના ઉચ્ચ અભિપ્રાયો પડ્યા છે. સુંદર કાગળ, મનોહર છપાઈ ને સોનેરી નામ સાથે પાકા બાઈડીંગથી પ્રગટ થએલું છે. એક પ્રત મંજાવી ખાત્રી કરો. પ્રથમ ભાગનો રૂ. ૧ ને ત્યારબાદ દરેક ભાગના રૂ. ૨, પોષ્ટેજ ભૂદં. વડોદરા રાજ્યના કેળવણી ખાતાએ સદરજુ પુસ્તક મંજૂર કર્યું છે. હવે થોડી નકલો બાકી છે તુર્ત મંજાવો.

એન. એમ. ત્રીપાઠી,  
પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.  
મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે,  
ત્રણ દરવાજો, અમદાવાદ.

મગનલાલ શંકરભાઈ પટેલ.

પાટણ (ઉ.-ગુજરાત.)

## સાલેમાહમદ પદમશીની કું.,

૧૪૧, ચકલા સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૩.

અમારે ત્યાંથી પ્રખ્યાત મેકરોના તથા

અમારા જાણીતા ટ્રેડ માર્કના હરીકન,

લેમ્પવેર, કોકરી, પોરસીલેનવેર,

અરઘનવેર, ગ્લાસવેર તથા ધના-

મલવેરનો તમામ જાતનો માલ

તેયાર મળશે.



PADAMSEE

સંવત ૧૯૪૨ ની સાલથી સ્થાપના

જ્યારે તમારે શુદ્ધ સ્વદેશી અને સુગંધીમય

અગરબત્તી, દશાંગધૂપ, સુરજ છાપનું કેસર

સોના રૂપાના વરખ વિગેરે

જેન દેરાસરો તથા દરેક ધર્મોનાં દેવળો માટેનો ઉપયોગી

સામાન જેમણે તમારે જુની અને જાણીતી

જેશી લલ્લુભાઈ શંભુરામની પેલીને

લખો:-દોશીવાડાની પો. સ. મે. દ. નં. ૫૮. અમદાવાદ.

મનુષ્યની આંખો માટે કુદરતે બનાવેલી દવા.

## કાશમીરી લોટસ હની.

જે નિયમિત આંજવાથી આંખના દરેક સાધ્ય રોગો મટી મોટીયા સુધ્ધાં ગળી જઈ જઈગીભર આંખો તેજસ્વી રહે છે. તે કાશમીરના વિરલ તળાવોમાં થતું અને મહામહેનતે મેળવાતું અસલ પદ્મમધુ શાશ્વીય રીતે શુદ્ધ કરી લેવાનું લીમસેની કપુર મેળવી રાખેલું તમારા માટે તૈયાર છે.

નાની શીશીના રૂ. ૩. મોટીના ૫. પોસ્ટેજ ભુલું.

લખો:-મેનેજર જીવનશક્તિ કાર્યાલય, કોટડા, (વાયા ભુજ) કચ્છ

## ગુજરાતી પ્રેસની

# અરેબિયન નાઈટ્સ

પરપ થી વધુ ચિત્રોવાળી

કર્તા *અલ-અમીન - દર-દર*

આ વાર્તાના પુસ્તકને અરબી ભાષામાં અલફ લયલા વ લયલા અથવા એક હબર ને એક રાતની વાર્તાઓ કહે છે. તેનું ગુજરાતી ભાષામાં સર્વથી સરળ અને ઉત્તમ ભાષાંતર “ગુજરાતી” પત્રના આલ તંત્રી ઈસ્હારામ સૂર્યશમ દેશાઈએ કરેલું છે, અને ત્રીજી આવૃત્તિમાં મણિલાલ ઈસ્હારામ દેશાઈએ સુધારો કર્યો છે. આ અદ્ભુત પુસ્તક વિશે લખવાનું હોય જ નહિ. એમાં ગુજરાતી ભાષામાં છપાયેલાં કોઈ પણ સચિત્ર પુસ્તક કરતાં સહુથી વધારે સારાં ચિત્રો છે. એમાં વાર્તાઓ તો એવી સરસ છે કે જેનું વર્ણન કરવા બેસીએ તો પાર આવે નહિ. આ વાર્તાઓ જગવિખ્યાત છે. એકવાર ગ્રંથ હાથમાં લીધો તો પાછો મુકવો અમશી નહિ. ઈસ્લાંડનો મરહુમ વડો પ્રધાન ગ્લાડસ્ટન લખે છે કે ન્યારે ન્યારે તે કામના બોલથી થાકી જાય છે ત્યારે ત્યારે વિશ્વાંતિ મેળવવા ને મનને આનંદી બનાવવા, જે જે પુસ્તકો વાંચે છે, તેમાં અરેબિયન નાઈટ્સ પણ છે. મી૦ લેખુશાયરે ઘરમાં રાખવા જોગ જે ૧૦૦ ગ્રંથો ગણાવ્યા છે તેમાં અરેબિયન નાઈટ્સ પણ એક છે. આ આવૃત્તિ બર્ટનની છેલ્લી આવૃત્તિ ઉપરથી સુધારી વધારવામાં આવી છે અને તેમાં ઐતિહાસિક વિગતો અને અન્વેષણથી ભરપૂર પ્રસ્તાવના લખી છે. સુધારેલી વધારેલી નવી આવૃત્તિમાં બધાં મળીને લગભગ પરપ સુંદર આકર્ષક ચિત્રો છાપવામાં આવેલાં છે. કિંમત રૂ. ૧૨-૦-૦

ગ્રાહકો અને લાયબ્રેરીઓ માટે આ મોટાં પુસ્તકને ચાર ભાગમાં છુટાં છુટાં પણ બાંધવામાં આવ્યાં છે. દરેક ભાગની કિંમત રૂ. ૩-૮-૦ છે.

નકીએ જમને બાદશાહને સંદેશો મહારાજને પહોંચાડ્યો. પરંતુ મહારાજે જણાવ્યું કે “સલામત બાદશાહનું પેશ કર દો કી, રાજ-પૂતેરો મોરો ઉપર બહોત આગ્રહ હુવો હૈ, જીજીનું મોરે સવારી કહાડવારા વિચાર ઉપર આવજો પજો હૈ, અર મેં સવારીરો કામ બંધ રખા શકું યું કાય નહીં હૈ.”

આ નકીએ જમને બાદશાહને સમાચાર આપ્યા અને બાદ-શાહ હવે આગ્રાના રક્ષણ સાર શો ઉપાય કરવો તેના વિચારમાં પડ્યો. વળી તેને એ પણ ખ્યાલ ઉત્પન્ન થયો કે, “આજે જ જ્યારે રાજપૂતો આવા ઝનુન ઉપર છે તો જે દિવસે “તોગો” દરબારમાં આવશે સારે તો તે લોકો આથી પણ વિશેષ ઝનુનમાં આવશે, અને આ વખતે આગ્રાને આથી પણ વિશેષ રક્ષણની જરૂર છે. તેણે પ્રથમ તો બહારથી જેટલું સૈન્ય મુદતના દિવસે હાજર થઈ શકે તેટલું નજીકમાં હતું તેને ત્વરિત મુદતના દિવસે આગ્રામાં હાજર થવા ખબરો મોકલાવવા પોતાના અધિકારીઓને જણાવ્યું. બાદ તેણે એવો હુકમ કર્યો કે, ‘સવારી જે રસ્તે થઈને જવાની છે તે રસ્તે બંને બાજુ લશ્કરી પેહરો રાખવો અને તમામ મુસલમાની સૈન્યને એવી પણ તાકિદ આપી કે, તેઓએ કોઈ પણ હિન્દુની લાગણી ઉશ્કેરાય તેવું કંઈ જ કૃત્ય કરવું નહીં. બલકે હિન્દુઓ તરફથી મુસલમાન સૈન્યની લાગણી ઉશ્કેરાય તેવું કંઈ કૃત્ય કરવામાં આવે તો પણ મુસલમાન સૈન્યે તે સહન કરી ઝબડો ઉભો કરવાનું કારણ ન આપવું.’

આ ઉપરાંત બાદશાહે પોતાના સૈન્યાધિકારીઓ તથા મુલકી અધિકારીઓને પણ ન્યાં સુધી સવારી જોધપુરના ઉતારામાં પરત પોહોચે ત્યાં સુધી તૈયાર રહેવા તાકિદ આપતાં જણાવ્યું કે, “કદાચ ઝબડાને પ્રસંગ બને તો તેઓએ તેને શાન્ત કરવાના ઉપાયો અમલમાં આણવા.”

આ બધો બંદોબસ્ત કર્યા બાદ બાદશાહે પોતાના માંટે વાહન તૈયાર રખાવી રાજમહેલને પણ ફરબો સખ્ત પેરાનો—લશ્કરી—બંદો-બસ્ત કરાવ્યો. તેને એવી દહેશત હતી કે જે ઝબડો જાગશે તો કદાચ હિન્દુઓ પ્રથમ જ મને પકડવા આવશે.

આ પ્રમાણે સાંજ સુધી બધો બંદોબસ્ત કર્યા બાદ પણ બાદશાહના મનમાં નિરાંત વળી નહીં. તે પોતાના શાહી મહેલમાં ગુપ્ત રીતે સવારીનું શું પરિણામ આવે છે તે જોવા સાર બેઠો.

આવી રીતે બાદશાહે આગ્રાના બંદોબસ્તમાં અને રાજપૂતોએ “તોગાજી”ની સવારીના બંદોબસ્તમાં દિવસ વ્યતીત કર્યો. સંખ્યા-



સમય આવી લાગ્યો. આત્રામાં મુસલમાની સૈન્યની ગોઠવણુ યોગ્ય સૂચના સાથે કરવામાં આવી.

હિન્દુઓ પણ જમવા વિગેરેના કાર્યમાં ગુંથાઈ ગયા. એમ કરતાં કરતાં સાડા સાત અને આઠ પણ વાગ્યા. જોધપુરનું સૈન્ય તૈયાર થઈ ગયું અને સવારીના રસ્તામાં આવી ગોઠવાઈ ગયું. એક પછી એક તમામ ઉમરાવો પણ પોતપોતાના સરંજામ સાથે આવવા લાગ્યા, અને પોતપોતાના અનુક્રમે ગોઠવાયા. આવી રીતે એક કલાક જેટલા વખતમાં તો તમામ રાજપૂત સૈન્ય પોતપોતાના અનુક્રમે ગોઠવાયું. એટલે જોધપુરના ઉતારામાંથી સેનાની અંખાડીઓવાળા બે હાથી નીકળ્યા. તે હાથીઓને જોતાં જ સૈન્યે “વીર તોગાજીરી જય” “મહારાજ ગજસિંહજીરી જય” એમ જયકારના અવાજો કર્યા અને મહારાજના હુકમ મુજબ મહારાજનો હાથી જોધપુરના સૈન્યના મધ્ય ભાગમાં ગોઠવવામાં આવ્યો અને વીરવર “તોગાજી”નો હાથી જોધપુરના સૈન્યના મોખરે રાખવામાં આવ્યો.

તોગાજીના હાથીની અગાડી ફટલાક રાઠોડ અંગરક્ષકનું સૈન્ય હતું અને પછાડી પણ તે જ મુજબ અંગરક્ષકો રાખવામાં આવ્યા હતા.

“તોગાજી”ના હાથી ઉપર સુવર્ણની અંખાડી હતી. તેમની બેઠકના પછવાડેના ભાગમાં બે રાઠોડો ખુદી સમશેર લઈ બેઠા હતા અને અંખાડીની બન્ને બાજુની પગથીઓ ઉપર એક એક સુવર્ણના હાથાવાળો ચમ્બર કરનાર રાઠોડ અને એક એક ખુદી સમશેરવાળો રાઠોડ રાખવામાં આવ્યા હતા. એ દિને વીર “તોગાજી”ના હાથીના રક્ષણના ઉપાયો ચોજવામાં આવ્યા હતા. તે ઉપરાંત અંગરક્ષણ કરનાર સૈન્યના તમામ રાઠોડા સેનાનીઓએ પણ પોતાની સમશેરો ખુલ્લી જ રાખી હતી.

વીરવર “તોગાજી”ને સુવર્ણ અને હીરાપત્રાનાં નંગોથી લથ્થ-બથ્થ કરી નાખવામાં આવ્યા હતા. તે એટલા સુધી કે તેમના અંગનો માત્ર કોષ્ટક જ ભાગ ખુલ્લો દેખાતો હતો.

ન્યારે મહારાજને વરદી પહોંચાડવામાં આવી કે ‘તમામ રજવાડાનાં સૈન્ય આવી પોતપોતાની મિસાલે ગોઠવાયાં છ’ એટલે મહારાજએ સવારીને ચાલવા આજ્ઞા કરાવી. પુનઃ “વીર તોગાજીરી જય” “મહારાજ ગજસિંહજીરી જય”ના પ્રચંડ જયધોષ વચ્ચે સવારી આત્રા તરફ ચાલી. સવારી આત્રાના દરવાજામાં પેઠી ત્યારે દરવાજા પાસે ઉભેલા શાહી સૈન્યે વીર “તોગાજી”ને નમન કર્યું; અને તેઓ તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. સવારી દરવાજામાં થઇને શહેરમાં ચાલી.

શહેરમાં સ્થળે સ્થળે સંખ્યાબંધ હિન્દુ મુસલમાનોનાં ટોળાં વીર “તોગાજી” જેવા ક્ષત્રિય વીરનાં દર્શન સાથે આવી એકત્ર થયલાં જણાતાં હતાં. જેમ જેમ તેમના આગળ થઈ “તોગાજી”ની સવારી નીકળતી હતી, તેમ તેમ તેઓ તેના જયધોષ કરતા હતા, અને તેના ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટિઓ કરતા હતા.

આવી રીતે સમગ્ર શહેરમાં ફરી વીર “તોગાજી”ની સવારી જોધપુરના ઉતારે પરત આવી. કસુંબા થયા, બાદ તમામ ઉમરાવો પોતપોતાનાં મુકામો તરફ જવા સાથે પોતપોતાના સરંજામ સાથે નીકળ્યા.

બાદશાહને પણ જ્યારે આ સવારી જોધપુરના ઉતારે પહોંચ્યાના સમાચાર પહોંચ્યાડવામાં આવ્યા ત્યારે તેના મનમાંથી ચિંતા ઓછી થઈ.

## પ્રકરણ દશમું

### તોગારી તલવાર

કોહા:-અઠે સુજસ પ્રભુતા ઉઠે, અવસર મરિયાં આય;

મરણો ધરરો મૌઝિયા, જમ ન નરક લે જય.

પ્રાતઃકાળનો સમય થયો. સૂર્યનારાયણ પોતાનો વંશજવીર “તોગો” આજે બાદશાહની ખોટી જીદથી પ્રાણાર્પણ કરવાનો છે, એમ જાણી ક્રોધાવેશમાં આવી રક્તવર્ણુથી ઉદ્ધેય થયા. પોતાના વંશના ઉત્પાદક સૂર્યદેવને ક્રોધાવેશમાં જોઈ રાઠોડોનાં અંતઃકરણમાં ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય એ પણ સ્વાભાવિક જ હતું; તેથી તેઓ પણ ક્રોધાવેશમાં આવ્યા.

આ સમયનો લાભ લેતાં મહારાજાએ તમામ રાઠોડ સામેંતોને પાસે બોલાવ્યા અને કહ્યું કે:-“હરદારો! આજ આપ હુધળા આપણા વંશરા ઉત્પાદક ભગવાન સૂર્યરાં દર્શન કરો. આજ બાદશાહરી જીદસું અપણો એક વંશજ મરવારા બાસ્તે તૈયાર હુરો હૈ, ધણુ બાસ્તે આપ ક્રોધમેં આયગા હૈ અર આપરો વર્ણુ રક્ત વહે ગો હૈ. જરાં કતરીઈ પેઠી પૂર્વોરા પૂર્વજોરા મનમેં અપણા વંશરો અભિમાન અણુરીતસું હૈ, તો અપણાં મનોમેં પણ હોણો ચાહિજે કે નહીં?”

રાજપૂતોએ વચ્ચે જ જવાબ આપ્યો કે:-“જર હોણો ચાહિજે; અર હમારાં રૂવા રૂવામાં વંશરો અભિમાન હૈ.”

મહારાજે પુનઃ શરૂ કરતાં જણાવ્યું કે: “જરાં આજ દરબારમેં અપણે જાવણો હૈ, અર જો બાદશાહસું કોઈ રીતરો દગ્ગી કિયો જય તો અપણા વંશરા માનરા ખાતર અપણે કોઈ કરણો?”

રાઠોડોએ જવાબ આપ્યો કે: “અપણે દૂસરો કાંઈ કરવો છે ? આપણુ મરશો અર બાદશાહને મારશો. અણુ બખત હમારે ઓર કાંઈ બિચાર કરવારી જરૂરત છે ?”

મહારાજે કહ્યું: “જરાં આપ સહુ આપ આપરા મુકામ પર પધારો, અર તૈયાર હોને અઠે આવો. અઠેસું કસુબો લેને આપણુ નીકળશો.”

સરદારોએ જો “હુકમ અન્નદાતાર,” કહી ચાલતી પકડી અને મુકામો ઉપર જઈ નાહી ઘોષ, નિત્ય કમોંથી પરવારી, વસ્ત્રપરિધાન કરી, અસ્ત્રશસ્ત્ર ધારણુ કરી મહારાજની સાંનિધ્યમાં હાજર થયા. મહારાજ પણ આજનો રાઠોડોનો અત્યંત આનંદ જોષ પોતાના મનથી આનંદ માનવા લાગ્યા.

બાદશાહી સૈન્ય પણ શાહી હુકમ મુજબ આગલા દિવસની રાત્રિ સુધી આવી ગયું હતું. તેને શાહી મહેલથી શહેરમાં તમામ સ્થળોએ યોગ્ય જથ્થામાં તથા છુટું છુટું સવાર થતાં જ જોડવાની બાદશાહ તરફથી જોડવણુ કરી નાખવામાં આવી. અન્ય ફાજબ સૈન્યને તૈયાર થઈ નગર બહાર રહેવા વરદીઓ અપાઈ ગઇ, અને દરબાર વખતે પણ દરબારમાં થોડી સંખ્યામાં સૈન્યનો પહેરો રાખવામાં આવ્યો. આ રીતે બાદશાહે પોતાની બાદશાહતને અણુધારેલી ઠોરો લીધેલી આકૃતમાંથી બચાવવાના ઉપાયો યોજ્યા.

અહીં તમામ રાઠોડો મહારાજ હજુર આવી હાજર થયા. એક પછી એક એમ તમામ ઉમરાવો પણ પોતાના સરંજામ સાથે આવવા લાગ્યા. તમામ ઉમરાવોને મહારાજે કસુબા સાર ખોલાવ્યા અને તેઓ આવી હાજર થયા એટલે મહારાજે કસુબા ફેરવવા આજ્ઞા ફરમાવી.

કસુબા ફરી વળ્યા અને ઉમરાવો હુક્કા પીવા માંડ્યા એટલે મહારાજે સવારીનો બદોબસ્ત કરતાં જણાવ્યું કે:—“દેખો, આપણુ હધળા એકત્ર હો. અપણે અપણો બાકી રહેવો તો સધળો સૈન્ય દરવાજા બહાર તૈયાર રાખણો, અર દરવાજાસું દરબારે આમ સુધીમેં થોડા થોડા જથ્થામેં લશ્કર રાખણો. હર એક ઉમરાવને અપણી લારમેં ચાર ચાર બહાદુર રાજપૂતોને રાખણા, અર “તોગાજી” રી લારમેં મોરા દશ સરદાર રહશી; કયું કી બાદશાહ છે, સો દગો રમવારો બિચાર કરે, તો અણુનેં માલુમ પડ જાય કિ રાજપૂતોસું દગો યું કરનેં કિયો જાય હૈ ?”

સધળા ઉમરાવોએ મહારાજના અભિપ્રાયને અનુમોદન આપતાં જણાવ્યું કે:—“હુઝુરે ફરમાવણો બરાબર છે. બાદશાહ, તાકડો મિલ જાય તો દગલબાજી કરવા ચુકે કામ નહીં.”

આ પ્રમાણે મહારાજે લશ્કરને ગોઠવાઈ જવા આજ્ઞા કરી અને બાદશાહને સમાચાર કહેવડાવ્યા કે: “આપેનિં ઠીક લાગે ધણુ રીતસું આગરો બંદોબસ્ત કરવાય દૌ. રાજપૂતોંરા સધળા સરંગમસું “તોગોજી” ક્ષાત્રવટ દીખવવા આવેં હેં.”

ચોબદારે નકીબ સાથે બાદશાહને સમાચાર કહેવડાવ્યા. એટલે બાદશાહે શહેરનો બંદોબસ્ત થઈ જવાની પુનઃ ખાત્રી કરી અને કહેવડાવ્યું કે “આણે દો, કુછ હરકત નહીં.”

નકીબે ચોબદારને વરદી આપી. મારતે ઘોડે ચોબદારે જમને મહારાજને વરદી આપી અને મહારાજે સવારી કઢાડવા હુકમ કર્યો.

મહારાજ તથા તોગાજી માટે બે હાથીઓ લાવી ઉભા રાખવામાં આવ્યા, એટલે મહારાજએ હર્ષશ્રુઓ સહિત પ્રથમ વીર “તોગાજી”ને તેમના હાથી ઉપર બેસાડ્યા. તોગાજીની પછાડી હિન્દુ રાજપૂતોની પ્રશંસા કરતાં કષ્ટમાં આવી પડેલા મીર ખાનઝાખાનને આગ્રહ સાથે બેસાડવામાં આવ્યા. પછી પોતે પોતાના હાથી ઉપર બેઠા. મહારાજ પણ હાથી ઉપર બેઠા, એટલે માવતોએ બન્ને હાથીઓને ઉઠાડ્યા અને હાથીઓને ઉતારા બહાર કઢાડવામાં આવ્યા. આ બે હાથીઓ બહાર આવ્યા, એટલે તમામ ઉમરાવો પણ એક પછી એક પોતાના હાથીઓ સાથે બેસાડ્યા અને માત્ર તમામ હાથીઓનું જ જાણે સરખસ કઢાડવાનું હોય તેમ એક લાંબી હાથીઓની હાર દેખાવા લાગી. હાથીઓ બરાબર ગોઠવાયા, એટલે મહારાજએ બન્ને બાજુ ચાર ચાર ઘોડેસ્વારોની ક્ષારબંધ ટુકડીઓને ગોઠવાઈ જવાની આજ્ઞા ફરમાવી. આ રીતે ઘોડાઓ પણ ગોઠવાયા, એટલે મહારાજએ સવારીને વધવાની આજ્ઞા ફરમાવી. સૈન્યના “વીર તોગાજીરી જય,” “મહારાજ ગજસિંહજીરી જય”ના અવાજ વચ્ચે સવારી આગરા તરફ ચાલી. આ વખતે વીર તોગાના મન ઉપર મરવાની દિલગીરી કે ચિંતા કંઈજ દેખાતી નહોતી. પરંતુ તેની મુખમુદ્રા ઉપરથી દેખાતું હતું કે તે એક મહાન આનંદ અનુભવે છે. જેમ જેમ સવારી આગળ વધતી ગઈ, અને જ્યાં જ્યાં રાજપૂત સૈન્યો ગોઠવાયા હતાં ત્યાં ત્યાં સવારી આવતી, એટલે રાજપૂતો હર્ષધેલા થઈ “વીર તોગાજીરી જય,” “મહારાજ ગજસિંહજીરી જય”ના ઘોષ કરતા હતા.

સૈન્યનાં અને તોગાળનાં દર્શન સારૂં સ્થળે સ્થળે એકત્ર થયલા લોકોના જય જયકારના ઘોષ વચ્ચે સવારી દરબારગૃહ પાસે આવી પહોંચી, એટલે હાથીઓને બેત કરવામાં આવ્યા. તમામ ઉમરાવો હાથીઓ ઉપરથી ઉતર્યા, રાજના દરબારમાં આવવાના રંગ કરતાં રાજપૂતોમાં આજે જુદા જ પ્રકારનો રંગ અને તેજ દેખાતાં હતાં. તમામ ઉમરાવો હાથીઓ ઉપરથી ઉતર્યા અને પોતાના અંગ-રક્ષકોને લઈ મહારાજ સમક્ષ હાજર થયા. એટલે મહારાજએ પ્રથમ આગળ જ “તોગાળ”ને અને તેમની સાથે મીર ખાનઝાખાનને ચાલવા કહ્યું અને તેમની સાથે પોતાના દશ સરદારોને ચાલવા ફરમાવ્યું. તેમની પછવાડે અનુક્રમે સહુ સરદારોને પોતાની સાથે અંગરક્ષકો લઈ ચાલવા જણાવ્યું. તોગાળના આગળ ચાર અંગરક્ષકો લઈ, હાથમાં સુવર્ણનો થાળ રાખી પોતે ચાલ્યા.

જે વખતે આ રાજપૂતો બારે દબદબા સાથે દરબારમાં પેઠા તે વખતે દરબારમાં બેઠેલા સુસલમાનોના મનમાં આજે બાદશાહની રક્ષા થવા સારૂં તેમ જ પોતાના પ્રાણની રક્ષા સારૂં પણ હૃદયે લાગી. રાજપૂતો દરબારમાં આવ્યા ત્યારે સુસલમાન ખાનો અને અન્ય અધિકારીઓથી તેમનું તેજ સહન થઈ શક્યું નહીં. તેમ તેઓ તેમનાં આસનો ઉપર બેસી પણ શક્યા નહીં, પણ રાજપૂતોનો દબદબો જોઈ તેઓ પોતાનાં આસનો ઉપર ઉભા થઈ ગયા, અને મહારાજ ગજ-સિંહજીને તથા વીર “તોગાળ”ને નમન કરવા લાગ્યા. વળી દરબારમાં આવતાં જ ઉમરાવોના રક્ષણ સારૂં દરબારમાં આવેલા રાજપૂતોએ “વીર તોગાળરી જય”નો ગગનમંડળને પણ વિદીર્ણ કરે તેવો અવાજ કર્યો. તે અવાજથી બાદશાહને રાજપૂતો દરબારમાં આવ્યાની ખબર પહોંચી ગઈ. છતાં નિયમાનુસાર નકીબે જઈ બાદશાહને વરદી આપી, એટલે પોતાના રક્ષણ સારૂં સાથે કટલાક રક્ષકો લઈ બાદશાહ દરબારમાં આવ્યા. બાદશાહના આવવાથી તમામ દરબારીઓ આસનથી ઉભા થયા અને બાદશાહના બેઠા પછી પુનઃ પોતપોતાનાં આસન પર બેઠા.

બાદશાહે આવતાં જ પોતાના આસને બેસીને વીર “તોગા”ના સામું જોવા માંડ્યું, પરંતુ તેના મુખ ઉપરના તેજથી તે અંગ્રહ મયો. કારણ “તોગાળ”નું કપાળ વિશાળ હતું; મુખ કમળના સમાન પ્રકૃષ્ટિત અને તેજસ્વી હતું; તેના શરીરના તમામ અવયવો ભરેલા હતા; તેના હાથ લાંબા અને દૃઢ બનેલા હતા; તેના મુખ ઉપર એક અનન્ય પ્રકારનું તેજ વિકસી રહેલું હતું. આવા ભવ્ય ચહેરાવાળા વીરને જોઈ બાદશાહ અંગ્રહ જય તેમાં નવાઈ જેવું શું ?

બાદશાહે સ્વભાવ મુજબ દગલખાણ કરવાનો સંકેત પ્રથમથી જ કરી રાખ્યો હતો. તેણે પોતાના એક મજબુત એકાને તોગો આપીને બેસે, એટલે તેનું મસ્તક ગુમ રીતે કાપી નાંખવા સૂચના આપી હતી. “તોગાણ” પોતાના આસન ઉપર દૃઢતાથી બેસી રહ્યા હતા, તે વખતે ગુમ રીતે બાદશાહનો એકકો ફરતો ફરતો “તોગાણ”ની પછાડી આવવા લાગ્યો. “તોગાણ” ના રક્ષકો તો માત્ર બાદશાહનું નિરીક્ષણ કરવા રોકાયા હતા, એટલે તેમનું લક્ષ પછાડી શું થાય છે તે તરફ તો નહોતું જ. પરંતુ વીર “તોગાણ” જાતે બહુ ચપલ હોવાથી તેમને પોતાની પાછળ કંઈ ખડખડાટ થાય છે એમ લાગ્યું. તેમણે પાછળ જોયું તો બાદશાહનો એકકો પોતાના તરફ આવતો જણાયો, એટલે ત્વરિત જ તેઓ આસનેથી ઉભા થયા. “તોગાણ” ઉઠ્યા એટલે મહારાજ ગજ-સિંહણ પણ હાથમાં સોનાનો થાળ લઈ પોતાના આસનેથી ઉડીને તોગાણ પાસે આવ્યા. મહારાજ ઉઠ્યા એટલે તમામ ઉમરાવો પણ આસનેથી ઉભા થયા અને દગો જાણી ઉમરાવોએ અને રક્ષકોએ તલવારો ખેંચી. મહારાજએ તેમને “સુભર” નો હુકમ આપવાથી રાજ-પૂતો પોતપોતાના આસનોએ જ ખુદ્દા હાથિયારથી ઉભા રહ્યા. મહારાજને પોતાના પાસે આવેલા જોયા, એટલે વીર “તોગાણ” એ ત્વરિત પોતાની તલવાર કઢાડી અને પોતાના શિર ઉપર માંડી, એટલે મહારાજએ સામે થાળ ધર્યો, તેમાં “તોગાણ” નું શિર ઉતર્યું. મહારાજએ તેને બિરદાવી એકા તરફ ચલાવ્યો. એકો પણ પોતાની વીરતાના મદર્મા તોગાના સામે આવ્યો. એટલે મહારાજએ તેને બિરદાવી એકાને કાપવાનું કહ્યું અને તુરત જ તોગાના ઘડે તેનો અમલ કર્યો અને પ્રચંડ એકકો દરબાર વચ્ચે જ રોળાઈ ગયો.

પછરી છંદ:—

- તોગાણ આયા દરબાર માંહ, ખેડેઉ રખ્યો આસન ન્યાંહ,  
પતશાહ એક પરપંચ દીન, નીજ એકાકો અસ સમજ દીન. ૧
- તુમ જય તોગા કર કટયુ શિર, મેં બાતચિત મહં કંઈ સ્થિર,  
પતશાહ કિન્હ કદક બાતચિત, તોગા । તું પાય તિહું લોક કિત. ૨
- તવ માત તાતકો કોટી ધન્ય, તો સમકત કઠિન કો કરે અન્ય,  
તિહિ સમે એકા ચઠપટ ચલાય, તોગાકી તર્ફ અધ્યો લુકાય. ૩
- તોગા મનુષ પગવટુ લેખિ, નિજ પીઠ તર્ફ એકાકિ દેખિ,  
તિહિ સમે તળ્યો આસન સૂર, બો કોધવંતનું કાલ ફૂર. ૪
- તુરંત તેજ કર માંહ ધાર, આયે કર થાલ ધાર,  
બંદી મહારાજકિં બાર બાર, તિહિ થાલ માંહ દીન શિર ઉતાર. ૫

પ્રથમહિં એકાકો કિન દોય, મહારાજ કલો દિશી વામ ભેય,  
જહું તુર્કનકો યેઠો સમાજ, તિહિ દિશી કિયો રહોડરાજ. ૬  
મહારાજ સંજ રહિકે બિરદાય, તોગાજી તેગ કઠિન ચલાય,  
બગેઉ તુર્ક લખિ તોગા તેગ, સૈયદ પઠાન મોગદલ બેગ. ૭

છંદ નારાયઃ—

બગે તુરકક જે બચે નિરખખ કાલ નિજકો,  
પરેજ્યું તેગ ભાન હોત માતુ ધાવ બિજીકો;  
જીધાણનાથને કલો “ન તુર્ક કોઈ હે અડે,”  
કબંધ ખીરકો કબંધ ચલ્યો શહા હે જઠે. ૧  
પ્રતજી કાલ બાલકે હુરમખાને ‘સા’બસ્યો,  
કબંધ તાહિકે પિછે હુરમખાનમેં ધસ્યો;  
લુકાય યેઠ શાહ જી હુરમકે શરણ્ય મેં,  
કબંધ કોધવત ભો કેસે કરે બરણ્યમેં. ૨  
જનાનખાનમેં સુઠોર ઠોર ધાવ ધાલિયં,  
બની સુઠોર ઠોરમેં કબંધ ધાક તાલિયં;  
બિનબિયં શહાનશાહને જીધાણનાથકો,  
શરણ્ય થાયકું બિની બચાવજી સસાથકો. ૩

દોહા:—સુને જૈન જખ શાહકે, દયા હુધ મહારાજ;  
કહ બિરદાય કબંધકો, પલટ બળરહિ રાજ.  
સુનિ જૈન નરનાહકે, પલટયો તુરત કબંધ;  
સકલ તુર્ક લુકગે મનો, કરિકે પ્રથમ પ્રબંધ.

છંદ નારાયઃ—

બળર માંહ ઠામ ઠામ છત્રિ વીર રાજતં,  
કબંધ કોધવંત દેખિ ખીર હાક બાજિતં;  
કિયો બળર સર્વ તુર્ક કોઈ નાં તોગા મિલ્યો,  
કુધિત કાલસો લિખી ફરમ શેખહું હિસ્યો. ૧  
બિમાન સાજી રૂર સર્વ આયકે રિયતં બચે,  
હુર સજી સુમાલ પુષ્પ અંબરં નચે નચે;  
સુધાક હાક તાકકી દિશા દહુંનમેં બજી,  
છુટી સમાધિ શિવકી અનંત કાલસોં સજી. ૨  
બિધિ પઠત્ર બેદકો બિસાર દીય આપનો,  
સુરંપતિ સુરાંક ધાર નિજ થીર થાપનો;  
દિશાન દંતિ ભૂવબાર દંતજે શહી થકે,  
અનંત કાલસોં ઉઠાય આજ સો ગયે થકે. ૩

સુખીંદ્ર બિંદ આયકેં અનંત કાલકો પટે,  
 કબંધ વીરકો અનંત કોંધ ત્યું નમો ચટે;  
 ડાકન શાકિની મચાય લીર આય આગરા,  
 શૃંગાલ ચાન ગિહ્નકો સમાજ ભૂરિગો ત્વરા. ૪  
 અનંત કાલતેં મિલી ન વીર શિરમાલિકા,  
 કબંધ શિર લેનેકો સુઆઈ મુણ્ડ માલિકા.  
 લઈ સુસંગ ભૂત પ્રેત આઈગે ધુરજીટી,  
 સુદેખિકેં લુકાઈ કાલિ જાણુ ન જે હોં ખટી; ૫  
 ચલે ચરં સુશિવકે સુલેન શિર વીરકો.  
 રાઠોર કાલસે ખડે ન દેખિ ધીર ધીરકો.  
 કરે પ્રપંચ સો અતિ ન વીર ધીરસે ચલ,  
 રાઠોર નિજ ધ્યાનતેં કબંધ શિરનાં ટલે. ૬

વીર તોગાજીએ બાદશાહના એકાને માર્યો, એટલે મહારાજે પોતાની પાસેના શિરને ઉશ્કેરતાં કહ્યું કે: “રંગ મરદાં રંગ, ક્ષાત્રવટરા તેજને રંગ હે. અબ આપોરી ડાખી બાણુ પધારૌ, અઠૈ ચવન બેઠા હૈ.”

મહારાજનું કહેવું સાંભળી તુરત જ વીર તોગાનું કબંધ તે તરફ ફર્યું. મહારાજે પણ તેની સાથે રહી બિરદાવવા માંડ્યું, અને મહારાજના બિરદાવવાથી કબંધ અધિક ભેરથી પોતાની તલવાર ચલાવવા લાગ્યું. આવી રીતે બંધકર રીતે ચાલતી તોગાની તલવાર જોઈ કોણુ સૈયદ, કોણુ પઠાણુ, કોણુ મોગલ અને કોણુ બેગ; સહુ તુકોં નાસવા લાગ્યા. જે મુસલમાનોએ વીર કબંધની તલવાર પડવાથી જાણે વિજ્ઞાનોના ધાવ પડતો હોય તેમ પ્રત્યક્ષ જોયું હતું, તેઓ પોતાનો કાળ નજરે જોઈ ભાગવા લાગ્યા.

સર્વ મુસલમાનો દરબાર છોડી નાસી ગયા એટલે “જેઘાણુ-નાથે” કબંધને કહ્યું કે:—“હે બાપ ! અબાર અઠૈ દરબારમેં કોઝ તુકે હે નહીં.”

મહારાજના વચનો સાંભળી તોગા વીરનું કબંધ જ્યાં શાહ સિંહાસન ઉપર બેસી નિશ્ચિંતાથી આ બધો તમાસો એક પ્રેક્ષકની માફક જોઈ રહ્યો હતો તે તરફ ધસ્યું. પોતાના ઉપર કબંધને ધસેલું જોવાથી પોતાના કાળના શાહને દર્શન થયા અને તેથી તે નાસી દુરમખાનામાં પેઠો અને કબંધ પણ તેની જ વાંસે દુરમખાનામાં ધસ્યો. શાહે કોઈ સ્થળે પોતાનું રક્ષણ જોયું નહીં, સારે તે જઈને દુરમના શરણુમાં છૂપાઈ બેઠો; કારણુ કે તે જાણતો હતો કે માફ રક્ષણુ કરનાર દુરમ-સ્ત્રી ઉપર આ ક્ષત્રિ કબંધ ધા કરશે નહીં, અને તેથી માફ તથા તેનું બંનેનું રક્ષણુ થશે.



કુરમના શરણે પાદશાહ છૂપાયો, ત્યારે તો કબંધ આતશ્ય ક્રોધવંત થયો જ. કવિ કહે છે, તે વખતનું તો તેનું વર્ણન હું શી રીતે કરું? કબંધે જનતાનખાનામાં જઈ ઠામ ઠામ ધાવ નાખ્યા, અને સ્થળે સ્થળે આવી રીતે કબંધની ધાકની તાળી વાગી ગઈ. જ્યારે કબંધથી જનતાનામાં છૂપાઈને પશુ અચી શકવાની પાદશાહને ધારતી લાગી ત્યારે તેણે જોધાણનાથને પ્રાર્થના કરવા માંડી અને કહ્યું કે: “હે મહારાજ! મેરેકા તેરે શરણુ આયા સમજકે મેરે સાથકે સંગ બચાઓ.”

શાહનાં આવાં દયામણાં વચનો સાંભળ્યાં એટલે મહારાજના મનમાં પણ દયા થઈ આવી અને તેથી તેમણે કબંધને ખિરદાવતાં કહ્યું કે, “ક્ષત્રિયોંરા તાજ! અખાર બખરમેં પધારો.”

મહારાજનાં વચનો સાંભળી, કબંધ તુરત બજાર તરફ ફર્યો. પરંતુ તેને કોઈ એક પણ મુસલમાન મળ્યો નહિ, અને જાણે પ્રથમથી જ સંતાવાને પ્રબંધ કરી તેઓ છૂપાઈ ગયા ન હોય! એમ ભાસ થવા લાગ્યો.

બજારમાં સ્થળે સ્થળે ક્ષત્રિવીરો શોભતા હતા. તેમણે કબંધને કુધિત જોઈને ખીરહાક કરી નાખી. તોગાનું કબંધ સર્વ બજારમાં ફર્યું, પણ કોઈ સ્થળે તેને યવન નામ જણાયો નહોતો.

જ્યારે તેને કોઈ સ્થળે યવન ન મળ્યો, એટલે તો તે અતિકુધિત થયો. તેને કુધિત જોઈ ક્રૂર્ષ અને શેષ પણ ભાર સહન નહોતો થઈ શકવાથી હલવા લાગ્યા. આ તોગાની બહાદુરી જોવા સાર આકાશમાં આવીને દેવો પણ સ્થિત થઈ ગયા. અપ્સરાઓ પોતાના પતિઓને પસંદ કરવા સાર સુંદર સુંદર પુષ્પોની માળાઓ લઈ આકાશમાં ઉભી રહી. કબંધની તાકીને મારવાની દશેદિશામાં હાક અને ધાક પડી ગઈ, જે સાંભળી ધણા અનંત કાળથી લાગેલી શંકરની સમાધિ પણ છૂટી ગઈ; બ્રહ્મા પોતાનું વેદનું પઠન ચુકી ગયા, અને ઇન્દ્રરાજને પણ વખતે કબંધ આવી પોતાનું રાજ્ય લઈ લેશે અને પોતાને સ્થિર રહેવા દેશે કે નહોતો, તે સંબંધી શંકા થઈ! દિશાઓના હાથીઓ જે અનંત કાળથી પૃથ્વીને ભાર ઉઠાવી રહ્યા હતા, તેઓ પણ આજે થાકી ગયા અને ભાર ઉઠાવી શક્યા નહોતો.

વળી બંદીજનોએ આવી બહુ પેઢીઓ મુધીનાં બિંદ કઢી સંભળાયાં, જે સાંભળીને કબંધને વિશેષ રીતે ક્રોધ ચઢ્યો. ડાકણો અને શાકણોએ પણ આવીને આગરા ઉપર બીડ કરી દીધી. ત્વરિતજ શિયાળવાં, ફૂતરાં અને ગીધોનાં મંડળો પણ એકત્ર થઈ ગયાં. વળી ફેટલાક કાળથી વીર પુરોના મુરડોની માળાઓ મળી નહોતી, તેથી માત્ર એક જ વીર-કબંધનું શિર પોતાની માળામાં દાખલ કરી સંતોષ માનવાના

ધરાદાથી કાલિકા પણ આવી. પરંતુ આ સમયે મુણ્ડને લેવા સાર પોતાની સાથે ભૂતપ્રેતનો સારો સંગ લઈ શંકર પણ આવ્યા, અને તેથી કાલિકાએ જાણ્યું કે તે મુણ્ડ મેળવવામાં ફાવી શકાશે નહીં, તેથી તે છૂપાઈ ગઈ. શંકરે પણ પ્રત્યક્ષ રીતે લેવા જતાં વીર રાઠોડનું સ્પર્શ હાથમાં આવવા સંભવ ઓછો જાણી પોતાના ચરોતે મોઢલ્યા. તેઓ ચાલ્યા તો ખરા, પરંતુ કાળના સમાન રાઠોડો તેની યોડી કરવા ઉભા હતા તેથી તેઓ પણ ધીરજ ધારી શક્યા નહીં. તેમણે પ્રપંચો પણ-મુણ્ડ મેળવવા સાર-અહુએ કર્યા, પણ ધીર વીર રાઠોડો આગળ ચાલી શક્યા નહીં. કારણ કે રાઠોડો કબંધના શિરના ધ્યાનમાંથી એક ધડી પણ ટળતા નહીં, અર્થાત્ સખ્ત યોડી રાખી હતી.

આવી રીતે દરબારમાં હુરમખાનામાં અને આખા બજારમાં તોગાએ હાહાકાર વરતાવ્યો. કોઈ પણ પરધર્મી તેના હાથ આવ્યો નહીં. આમ વીરસમાં અને રક્તમાં રંગાયલો “તોગો” ક્રોધને માલુમ નહીં હોવાથી અજાણ્યમાં જ જે ગલીમાં “ગળીઆરા”નાં ઘરો હતાં, તેવી એક ગલીમાં પેસી ગયો અને તેની પાછળ મહારાજ તથા અન્ય સરદારો અને રાઠોડો ખુલ્લી તલવારથી જોડાયા. “તોગો”નો પગ, ચાલતા ચાલતા એક ગળીઆરાના ઘર આગળના ખાડામાં, જ્યાં “ગળી”નું પાણી ભરેલું હતું, તેમાં પડ્યો અને તે ગળીના પાણીનો સ્પર્શ\* થવાથી તુરત જ તોગાજીનું ધડ શિથિલ થઈ એક બાજુ પલટાયું.

એક પળ પહેલાં જે તોગાના ધડથી મુસલમાનો ત્રાસી ગયા હતા, જેનાથી ખુદ બાદશાહને પણ પ્રત્યક્ષ કાળનું ભાન થયું હતું, અને આખા આગરા શહેરમાં જેના નામની ધાક પડી ગઈ હતી, તે જ તોગાનું ધડ ગળીના સ્પર્શથી શિથિલ થઈ ગયું.

“તોગા”નું ધડ એક બાજુ પલટાયું, એટલે મહારાજે તેને પોતાના અંગને ટેકો આપી પડતાં અટકાવ્યું અને પછી પોતે તપાસ

\* ક્ષત્રિયા “ગળી”ને ગાયના રૂધિરના જેટલી જ અસ્પર્શ્ય અને અપવિત્ર માને છે તેથી જ ગળીના સ્પર્શથી લડતા ક્ષત્રિયો બૂચરન કરતા હતા, તેવા દાખલા પણ છે. વળી આના જ કારણથી સિવિલ કે મીલિટરી રાજપૂત સિપાઈઓને પ્રથમના વખતમાં ગળીના રંગવાળાં કપડાં પણ આપવામાં આવતાં ન હોતાં. ફેટલાંક રાજસ્થાનોમાં હજી પણ તેમ છે. દિલ્હિની સાથે જણાવવું પડે છે કે હવે તો તે જ ક્ષત્રિયોના વંશને સિપાઈની નોકરીઓ સ્વીકારી હવેથી ગળીના રંગવાળાં કપડાં સ્વીકારે છે. આવી રીતે હરેક કારણથી ક્ષત્રિયો ક્ષાત્ર-વટ ગુમાવી બેઠા છે, તેને પુનઃ પ્રાપ્ત કરવા કંઈ જ પ્રયાસ કરતા નથી, તે તેમને મદિ ખેદની વાત છે.

કરાવી કે આ મોહોલ્લો કોનો છે? અને આ પાણી શાનું છે? તપાસમાં જણાયું કે માત્ર અંજલપણમાં ધડ “ગળીઆરા”ના મહોલ્લામાં આવ્યું છે અને જે પાણીમાં “તોગાળ”ના પગ પડ્યો છે તે પાણી પણ “ગળી”નું જ હતું. આ સમાચારથી સહુને “તોગાળ”નું ધડ “ગળી”ના સ્પર્શથી શિથિલ થયાની ખાત્રી થઈ. આમ થોડા જ વખતમાં ધડ શાન્ત થવાથી મહારાજને તો ચિંતા થઈ. પણ આ વખતે ધડનું શાન્ત થવું તે જ યોગ્ય હતું, કારણ કે આખા શહેરમાં કોષ પણ મુસલમાન પોતાના ધરના દરવાજાની બહાર ન હોતો. ગરીબમાં ગરીબ મુસલમાનથી છેક બાદશાહ જેવા પ્રબળ સુધીના તમામ પોતપોતાના મુકામે-માં છૂપાઈ બેઠા હતા. બહાર હોય તો પણ માત્ર બાદશાહની નિરર્થક હઠમાં નિરપરાધી મુસલમાનોનું આવા હઠના રણયજ્ઞમાં બલિદાન આપવું કે તેમને હેરાન કરવાને કોઈ રીતે યોગ્ય ન હોતું જ અને ક્ષત્રિયોનો ઉદ્દેશ પણ તેવા નિરપરાધીઓને હેરાનગતિમાં મૂકવાનો ન હોતો.

જ્યારે જ્યારે બાદશાહ તરફથી આવી રીતે હિન્દુઓને હેરાન કરવામાં આવતા હતા, ત્યારે ત્યારે સારા સારા ઉમરાવો પણ બાદશાહથી નારાજ રહેતા હતા. વળી મીર ખાનઝાખાન જેવા સત્યવક્તા મુસલમાનો તો હિન્દુઓનો સત્ય પક્ષ સ્વીકારતા બાદશાહની ધતરાજીનો પણ ભોગ થઈ પડતા હતા. છતાં પણ તેઓ હિન્દુઓની સત્ય હકિકત નિરૂપતાથી બાદશાહને જાહેર કરતા હતા. તે સમયે હિન્દુ ઉમરાવો અને મુસલમાન ખાનો વચ્ચે સારો સંપ પણ હતો, એટલે નિરપરાધી મુસલમાનોને નકામા કાપી કપાવી નંખાવી, આ સંપમાં વિક્ષેપનું કારણ ઉપસ્થિત કરવા કારણ પણ નહોતું. તેથી આ વખતે તોગાળના ધડની જે સ્થિતિ થઈ તે યોગ્ય જ થઈ હતી, એમ કહ્યા શિવાય આપણને આશ્ચર્ય નથી.

### પ્રકરણ અગીઆરમું સતીની તૈયારી

દોહા:-દોલ બજન્ટાં હે સખી! પતિ આયો મુહિ લેણ;  
આગાં દોલાં હૂં ચલી, પતિકા બહોલો દેણ.

જ્યારે તોગાળએ પોતાનું શિર ધડ ઉપરથી જૂં પોતે પોતાની જાતે કયું, ત્યારે તે સમાચાર દરબારમાં રોઠોરો માર્ફત બહાર ઉભેલા રોઠોડ સંપતે મળ્યા, અને ફરતાં ફરતાં આ સમાચાર છેક “ભટીયાણી” સુધી પહોંચ્યા. “ભટીયાણી”ને પતિના મરાયાના સમાચાર માલુમ પડ્યા ત્યારે તેમને સત ચડ્યું અને તેમણે પોતાના માટે રથ લાવવા

આજ્ઞા ફરમાવી. તેઓ રથારૂ થઈ પતિના શયને મેળવવા સાડ આગ્રામાં ચાલ્યાં. રાઠોડો તરફથી સતીના સાડ રસ્તા બતાવવાની અને કાઈ પણ પ્રકારે મુસલમાનો તરફથી તેમની ઇજ્જતને અપમાન થાય તેવું કંઈ કૃત્ય કરવામાં ન આવે તે સાડ પૂરતા બંદોબસ્તને માટે કેટલાક રક્ષકો રાખવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી.

લટીઆણીજી રક્ષકો સાથે જે ગલીમાં વીર તોગાજીનું ઘડ અને શિર હતું, ત્યાં આવી પહોંચ્યાં એટલે રાજપૂતોએ “સતી માતાજીરી જય” એવો ધોર અવાજ કર્યો અને મહારાજને સતીના પધારવાની વરદી પહોંચાડવામાં આવી. મહારાજ તો શયને પોતાની છાતી સાથે રાખી, એક હાથમાં સોનાના થાળમાં વીર “તોગાજી”નું શિર અને બીજા હાથમાં ખુલ્લી તલવાર લઈ ઉભા હતા.

ત્યાં સતી દેવી આવી પોહોંચ્યાં અને તેમણે મહારાજને વિનંતિ કરી કે: “મોરા પતિરો શિર મોંને દેવારી કૃપા વઢૈ, મોરે મોરા પતિસું છેટો પડ જય હૈ.”

મહારાજએ તુરત પોતાના હાથમાંના થાળ સતીને આપ્યો, અને પછી ઘડને જાતે ઊંચકી રથમાં સતીની પાસે સુવાડવામાં આવ્યું. તમામ રાજપૂતોની સવારી સતી દેવીના પાછળ જોધપુરના ઉતારે જવા સાડ નીકળી. લશ્કરને બંદોબસ્ત, વાઘોના રવ, સતી દેવીના અને વીર-વર તોગાજીના જય ધોષ વચ્ચે આ મહાન રાજપૂત સરથસ જોધ-પુરના ઉતારામાં આવી પહોંચ્યું. આ સમયે મીર ખાનઝાખાન પણ સાથે જ હતા.

મહારાજએ શ્રી સૂર્ય ભગવાનનાં પુત્રી પતિતપાવિની જમુનાજીના કિનારા ઉપર સતી દેવીને સાડ ચંદનની ચિતા તૈયાર કરવાની આજ્ઞા કરી. અંદર અખીલ, ગુલાલ, કેસર, કસ્તુરી વિગેરે સુગંધિ પદાર્થો ભરવા તથા અંદર પુષ્કળ ઘી રેડવાની આજ્ઞા કરી. બીજી તરફ સતી દેવીને રમશાને લઈ જવા સાડ સવારી તૈયારી કરવાની પણ ગોઠવણ કરાવી, અને તમામ ઉમરાવોને રોકી કસુંબા કરાવવાનો હુકમ ફરમાવ્યો.

આ વખતે મીર ખાનઝાખાન કે જેઓ છેક સુધી સાથે હતા, તેમણે પોતાના ઘર તરફ જવા સાડ મહારાજ પાસે રજા માગી અને તેઓ પોતાના ઘર ગયા.

અહીં મહારાજને સવારી તૈયાર થવાના તેમ જ ચિતા તૈયાર થવાના સમાચાર પહોંચાડવામાં આવ્યા. એટલે ઉમરાવો અને જોધ-પુરના સરદારો અને રાજપૂત સૈન્ય સાથે મહારાજએ સતી દેવીની

રમજાન ચાત્રાની સવારી જોઠવી; આગળ પાછળ સરખા સરખા હાથીઓ રાખી વચ્ચે સતી દેવીનો રથ ગોઠવવામાં આવ્યો, જેની અંદર આપણી વાર્તાના મહાન નાયક વીરવર “તોગાજી”નું “ધડ” અને “શિર” પણ હતું. વળી સવારીમાં તમામ રાજપૂત સૈન્ય ચઢવાનું હોવાથી તેને પણ અગાડી પછાડી સરખા હિસ્સામાં વહેંચી નાંખવામાં આવ્યું. વચ્ચે વચ્ચે દરેક સૈન્યના પોતાના ડંકા અને રાજ્યચિહ્ન-નિશાન-પણ શોભી રહેલા હતાં. સતી દેવીના રથની બંને બાજુ ચોટ્ટી સાડ વીર રાજપૂતોને હાજર રાખવામાં આવ્યા હતા.

રથની અંદર સતી દેવી ખુશનુમા ચહેરામાં પ્રિય પતિનું ધ્યાન ધરી બેઠા હતાં. તેમણે કપાળમાં કેસરની આડ કરી હતી, સેંધામાં સિંદુર પૂર્યું હતું, કમળ સમાન પ્રકૃલિત ઉર્જાવલ નેત્રોમાં કાજળ આંજ્યું હતું, શિરના કેશ છૂટા કરી તેને ઘીથી લથથાથ કરી નાંખવામાં આવ્યા હતા. આવી રીતે સાક્ષાત્ જગદંબાના સમાન બની રથમાં બેઠેલાં ગંભીર મુદ્રામય સતી દેવી આવ્યાં. તરત જ રાજપૂતોએ તેમને હર્ષ અને શોકમય ચહેરાથી “સતી માતાજીરી જય”ના મહાન ઘોષથી વધાવ્યાં. નિયત કરવામાં આવેલા રથળ ઉપર સવારીમાં રથ ગોઠવાયો, એટલે મહારાજે સવારી આગળ ચલાવવા આજ્ઞા કરી.

જ્યારે તોગાજીનું “ધડ” શાન્ત થયાના, અને તેને લઇ જવામાં આવ્યાના અને રાજપૂતોએ શહેર ખાલી કરવાના સમાચાર મુસલમાનોને મળ્યા, ત્યારે તેઓ પોતાની ચોક્કસ ખાત્રી કરી ધર બહાર નીકળવા લાગ્યા.

“લડીઆણીજી” સતી થાય છે, એ સમાચાર જ્યારે ગામમાં માલુમ થયા ત્યારે હિન્દુ, મુસલમાન, યુવાન-વૃદ્ધ સ્ત્રી પુરૂષો નગર બહાર સતી દેવીનાં દર્શન કરવા સાડ આવી પોહોંચ્યા અને જોતજોતામાં તો રસ્તાની બંને બાજુએ પ્રેક્ષકવર્ગની ભારે ભીડ જામી ગઈ. રસ્તામાં જેમ જેમ પોતાના આગળ થઈ સતી દેવીનો રથ પસાર થતો હતો તેમ તેમ “સતી માતાજીરી જય”ના પ્રેક્ષકો અને રાજપૂતો ગગન-મંડળને ભેદીને, જાણે ધન્દ્રને હવે દહેશત રહી નથી, એવી ખબર આપતા ન હોય !!! એવા ભારી અવાજો કરતા હતા.

લોકોના જયજયકારના ઘોષ, વાઘોના ઘોષ અને સવારીમાંનાં હાથી, ઘોડા, ઉંટ વિગેરે પશુઓના ઘોષ વચ્ચે કેટલાક સમય બાદ સવારી પવિત્ર યમુનાજીના કિનારા ઉપર, જ્યાં સતી દેવીના માટે ચિતા તૈયાર કરવામાં આવી હતી ત્યાં આવી પહોંચી.

સવારી ચિતા પાસે આવી, એટલે ચિતાને ફરતા પ્રથમ હાથીઓ, ત્યાર બાદ ઘોડાઓ અને ત્યારબાદ ઉટોની હારો મહારાજના ફર-માનથી કરવામાં આવી અને સૈન્યને બે બાજુ બે જથ્થામાં ઉભું રાખવામાં આવ્યું.

## પ્રકરણ બારમું

### મુરશદનો ખાલ

હોદ્દા:-અમૃત ભરે તન મન બચન, નિશ દિન પર ઉપકાર;  
પરગુણ માનત મેરૂ સમ, બિરલે સન્ત સૈંસાર.

જે ધપુરથી પાછા આવ્યા પછી આપણે મીર ખાનઝાખાનના ઘરની મુલાકાત હજી સુધી લીધી નથી. માટે પ્રિય વાંચક! તમે પણ મારી સાથે આ બહાદુર અને સત્યવક્તા ખાન સાહેબને ત્યાં ચાલો, અને ત્યાંના કામકાજથી વાકેફ થઈ, પછી આપણે પુનઃ સતી દેવીનાં દર્શન કરવા આવીશું. સતી દેવીના કાર્યક્રમથી વાકેફ થવા તમને ઉત્સુકતા તો હશે જ, પણ આપણુ ખાન સાહેબના ઘરની મુલાકાત લખતે આવીશું, ત્યાં સુધી એ કામ એટલેથી જ અટકાવીશું. તમારા તે ઉત્સાહભર્યા કાર્યમાં વિક્ષેપ આવવા સંભવ નથી, માટે ચાલો.

મીર ખાનઝાખાન રાજસ્થાનમાં ફરી કુશળતાથી ફેટલાક મહિના વીસ્યા પછી જ્યારે ઘેર આવ્યા, ત્યારે તેમનાં ધર્મપત્નીને ફેટલો બધો આનંદ થયો હશે, તેનું વર્ણન કરવાનું અમે મુદત્તવી રાખી, તે કાર્ય અમારા પ્રિય વાંચકોને જ ભજાવીએ છીએ, અને આશા રાખીએ છીએ કે, તેઓ પોતાના અનુભવ મુજબ આ બાઈના આનંદનું અનુમાન કરી શકશે.

આજે તો મીર સાહેબ આખો દિવસ સવારીના કાર્યક્રમમાં સામેલ હતા, એટલે અત્યારે જ માત્ર તેઓ પોતાના ઘર તરફ આવ્યા. તેમના આવવાના સમાચાર જાણી તેમનાં પ્રિય સૈદ્દાણી (પોતે જાતના સૈયદ હતા તેથી) તેમને સામા લેવા સારૂ આવ્યાં. તેઓ પતિને લખતે પોતાને રહેવાના મુકામના ખાનગી ઝોરડામાં આવ્યાં. આજના સમાચાર જાણવાની અતિ ધન્ટેજરી બતાવી પતિને પૂછવા લાગ્યા કે:- “આવિંદ! આજ તો આપકા મુદત્તકા રોજ થા, ઇસલે આજ જે કુછ બના હો ઉસકા સબ સમાચાર મેરેકો કહનેકી મહરબાની કરો.”

મીર સાહેબે જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે:- “અય પ્રિયા! આજકે સબ સમાચાર કહનેકો તો મેં આચા હું. લેકિન મેરે બારતે એક પવાલા કાવાકો મંગવાઓ. શીર મેં તુમકો સબ અહેવાલ કહુંગા.”

સૈદાણીએ પતિના માટે કાવાનો એક પવાલો લાવવા લુંડીને આજ્ઞા કરી, પોતે પાછા પતિના પાસે આવી બેઠાં; એટલે મીર સાહેબે આજ્ઞાના દિવસમાં બનેલી હકિકતના સમાચાર આપ્યા.

આ દરમ્યાન લુંડીએ પણ કાવો તૈયાર કરી નાંખ્યો અને સુંદર ચાંદીના પવાલામાં લાવી. બે પવાલા સાથે પોતાના માલિક પાસે રજુ કર્યો, બન્ને ઘણીઘણીઆણીએ તેને યોગ્ય ન્યાય આપી પેલી લુંડીને લાવેલાં પાત્રો સાથે વિદાય કરી અને પછી મીર સાહેબ પોતાનાં સૈદાણી સાથે વાત કરવા લાગ્યા કે:-

“દેખો, તુમને સમાચાર તો આજકે રોજકે સમજ લીયે, લેકિન મેરેકો ખ્યાલ હુવા કિ જળ ઇસ તરહ એક રાજપૂત શ્યાદી કરકે ફીર તુરતહીં સિદ્દ મેરે બારતે મરનેકો તયાર હુવા ઔર મરા બી તૌ સહી; ઔર ઉસકી ઔરત બી અપને ખાવિદકે સાથમેં જલતી હૈ. યે સળ સિદ્દ મેરેહી બારતે હુવા, ઔર રાજપૂતોને અપની બીરતા બરાબર પાદશાહકો મેરે કહનેકી તરાં દીખા બી દી. અળ જળ વો રાજપૂત અપને બારતે મરા તૌ, અપને ફીર ઇસ સંસારમેં કયા સુખકે બારતે એસે બાદશાહોકે પાસ રહના ચાહિએ? ઇસસેં મેરા તૌ એસા બિચાર હૈ કિ મેં બી ઉસ હિન્દુ વીરકે પાસ મેરી કબર ગડાકે ઇસ દુનિયાકા છોડકે સો જાઉં. તુમ મુઝે કયા સલાહ દેતી હૌ?”

સૈદાણીએ પ્રિય પતિના મત સાથે મળતા થતાં જણાવ્યું કે:-  
“ખાવિદ! જળ આપ ઇસ દુનિયાસેં જાતે હૌ, ફીર મેં બી યહાં કયા બારતે રહુંગી? મેરેકો આપકે ગયે બાદ ઇસ દુનિયાસેં કયા લાભ ઉઠાના હૈ? ઔર જળ વો બી ભટ્ટીઆણી અપને શૌહર સાથ જાતી હૈ, તૌ મેં બી મેરે શૌહરકે સાથ ચલુંગી. મહરબાની કરકે આપ બી પધારે ઔર મેરેકો સાથહી લૈ ચલો.”

મીર પત્નીના આવા હિમ્મતભર્યા અને પોતાની સાથે સંમત ઉદારો સાંભળી તેને શાહબાશ્શ! શાહબાશ્શ! નાં વચનોથી વધાવી લીધા અને પોતે પોતાના માટે ઘોડો તથા સૈદાણી માટે એક રથ મંગાવવા આજ્ઞા ફરમાવી, અને એક નોકરને ચિતાથી કેટલાક દૂર પોતાની બન્ને કબરોના ખાડા તૈયાર કરવા મોકલ્યો.

મીરે પોતાના તથા પોતાનાં પત્ની સાર કબરના ખાડા ખોદવા નોકરને મોકલ્યા બાદ, જણે પોતાને કંઈ યાદ આવ્યું હોય તેમ વિચાર-માં ને વિચારમાં સૈદાણીને પૂછવા લાગ્યા કે:-“જળ મેં અંતરવેદ પ્રાંતમેં સુખા થા, ઇસ બખ્ત એક ફકીરકી નૌકરી ઉઠાઇ થી. ઇસસેં

પુશ હો કરકે જતી બખત વો મુરશદને મેરેકા કુછ અપને બાલ દીયે થે, ઓર કહા થા કિ, ‘જબ તુમ કોઇ બડી આફતમેં આ પડો ઉસ બખત ઉસ બાલકો જલાના; મੈ જહાં હોઊંગા વહાસેં તુમારે પાસ આઊંગા ઓર તુમકો આફતસેં છુડાઊંગા’; વો બાલ મેંનેં અપની સન્દુકમેં એક ડબ્બીમેં રક્ષકે રક્ષે હૈં, સો તુમ જાઓ ઓર ઉસ ડબ્બીકો તો ઉડા લાઓ.”

સૈદાણી પણ હર્ષમાં આવી તે લેવા દોડ્યા અને તુરત લાવી ડબ્બી પ્રિય પતિ સમક્ષ રજુ કરી. મીર સાહેબે તેને ઉઘાડી તપાસી જોઈ. અંદર બાલ હોવાની ખાત્રી કરતાં સૈદાણીને જણાવ્યું કે:— “અય બીબી! બાલ તો હૈં, લેકિન વો મુરશદકો કહના સચ્ચા હોગા થા અપની તારીફકે બારતે ઉનહુને મુઝે દીયે હૈંગે, ઉસ બારેમેં મેરા મન ખાત્રી નહીં દેતા હૈ. શીર ઉસકો અમલ કરના થા નહીં? તુમારો કયા બિચાર હૈ?”

સૈદાણીએ પતિને તેવા મુરશદોના કહેવા ઉપર પૂર્ણ ભરોસો રાખવાનું જણાવતાં જણાવ્યું કે:— “અય ખાવિદ! આપકે દિલમેં ઉસ મુરશદકે કહને પર ભરોસા કયો નહીં હોતા હૈં? વો લોગ ખુદાકે વલી હૈં ઓર જૂઠ નહીં બોલતે હૈં. ઇસ બારતે ઉસ મુરશદકો કહના સચ્ચા સમઝકે ઉસકો આપ અમલ કરો. અગર સચ્ચા હો ગયા તોબી અપની ઇજ્જત હોગી ઓર સચ્ચા ન હુઆ ઓર કુછ અપના કામ નહીં હુવા, તો અપન ઉસ સતી દેવીકે સાથમેં કબરમેં ગૈંગે તો બી અપની ઇજ્જત હોગી. જબ અપનકો ગડના હૈ ઓર મરના બી હૈ તો શીર મૌતસેં બચનેકે બારતે બન સકે ઇતને ઇલાજ કયો નહિ કરતે? અગર આપકે પાસ મૌતકો ઇલાજ હૈ, શીર આપ ઉસકો નતીજા નહીં દેખૌંગે તો લોગ આપકો નિંદા કરૈંગે. ઇસ બારતે બી તો ઉસકો અમલ કરના ચાહિએ એસી મેરી અરજ હૈ, શીર આપકો જૈસા બિચાર. મૈ તો આપકે સાથ કબરમેં ગડનેકો તયાર હું.”

આવાં પવિત્ર પત્નીનાં વચનો સાંભળી મીર સાહેબ કહેવા લાગ્યા કે:— “જબ તુમ રથમેં આઓ. મૈ મેરે ઘોડેકે ઉપર જમનાજીકે કિનારે પર જતા હું, ઓર મુરશદકે બાલકો નતીજા દેખતા હું. ખુદા જો કરૈ સો સહી.”

આમ કહી મીર સાહેબ સૈદાણીને પછાડી મૂકી પોતે ઘોડા ઉપર સ્વાર થઇ ઘોડાને ઉતાવળથી દોડાવતા યમુનાજીના કિનારે જ્યાં ચિતા તૈયાર કરવામાં આવી હતી ત્યાં આવી પહોંચ્યા.



## પ્રકરણ તેરમું

## મુરશદ અને સતી ભટ્ટીયાણીજી

દોહા:—શશિ કુમુદિન પ્રકુલિત કરત, કમલ વિકાસત બાન;  
 બિનુ માંગે જલ દેત ઘન, ત્યોહી સન્ત સુખન. ૧  
 ૧તરવર, રસરવર, ઇસન્ત જન, ચૌથો ખરસૈઃ મેહ;  
 પરમારથકે કારણે, ચારૌ ધારૈ દેહ. ૨

**મી**ર સાહેબે મોકલેલ માણસ પોતાની સાથે મળુરો લઇ મીર સાહેબના ફરમાવ્યા મુજબ ચિતા પાસે આવી પોહોંચ્યા, અને ચિતાથી થોડે દૂર બે કબરો તૈયાર કરવાની તજવીજ કરવા લાગ્યા. આ કૃત્ય જોઇ રાજપૂતો આશ્ચર્યમાં પડ્યા, અને વિચાર કરવા લાગ્યા કે, આ વળી ત્રીજું તાન શું છે? એટલામાં મહારાજની દૃષ્ટિ પણ તેમના ઉપર ગઇ અને તેમણે મળુરોને કામ કરતા અટકાવી, મીર સાહેબના નોકરને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને પૂછવા લાગ્યા કે:—“થે કુંણ હો? અર થે કાંઈ કરૌ હૌ?”

પેલા નોકરે જવાબ આપતાં હાથ જોડીને જણાવ્યું કે:—“હજુર! મેં મીર ખાનઝાખાન સાહેબકા ગુલામ હું, ઔર મેરે માલિક અપની સૈદાણીકે સાથ ઇસ સતી દેવીકે સાથ હી જનના ચાહતે હૈં; ઇસસેં મેરેકા દો કબરેં ગડવાનેકે લિયે બેજા હૈં ઔર આપ પીછેસેં સૈદાણીકે સાથ આતે હૈં.”

આ સાંભળી મહારાજ અને અન્ય રાજપૂતો મીર સાહેબનાં એક સાચા મુસલમાન તરિકે વખાણ કરવા લાગ્યા. મહારાજને મીર સાહેબને વગર કારણે જન્મતનશિન થતા જણી બહુ ખેદ થવા લાગ્યો. તેમણે મીરના નોકરને કબર ગોડવાની મના કરી.

રાજપૂતો ચિતામાં મગ્ન થઇ મીર સાહેબની પ્રશંસા કરે છે, તે અરસામાં દોડતા ઘોડાથી મીર ખાનઝાખાન ત્યાં આવી પહોંચ્યા. આથી તો રાજપૂતોમાં ભારે ચિતા ઉત્પન્ન થઇ, કારણ કે તેઓ મીર સાહેબના સહવાસમાં આવ્યા હતા, તે ઉપરથી તેમની ખાત્રી હતી કે મીર પોતાના નિશ્ચયથી કદાપિ પણ ફરવાના નથી અને જરૂર તે કબરમાં પોદશે. મીર સાહેબ, મહારાજની પાસે આવ્યા એટલે મહારાજે તેમને કહ્યું કે:—“મીર સાહેબ! યે આપકા નૌકર કયા કરતા હા? યે આપરો કાંઈ બિચાર હૈ? આપ કામા ફરમાવેં.”

મીરે જણાવ્યું કે:—“હજુર મેરે ખાસ્તે “તોગાજી” જૈસા ખીર ખોર “ભટ્ટીયાણી” જૈસી સતી સ્વર્ગકા જાતે હૈં, શીર મેં મહા કિશ્મ

ઔર સુખમેં રહું? હજુર “તોગાળ” “બટીયાણી” શ્યાદી કરકે તુરત સ્વર્ગકા જા રહે હૈં, ઔર મૈને ઔર મેરી સૈદાણીને તો બહુત બખત સંસારકા સુખ બી લીયા હૈ. એસા મૌકા આ પડા હૈ, ઇસસેં હમારા નામ બી તો વીર “તોગાળ” કે સાથ અમ્મર હોગા, શીર આપ હમ લોગોંકા મત અટકાયત કરૈ. ખૈર, ઇસકા બિચાર પીછે કરૈંગે, લેકિન ચે બી તો સુનો જબ મૈં અંતર્યેદમેં સુખા થા, ઉસ બખત એક મુરશદ વહાં આયા થા. મૈને ઉસકી બહોત નૌગરી કી થી. ઉસસેં ઉસને જાતે બખત મેરેકા ચે બાલ દીયે ચે ઔર કહા થા કિ:-“જબ તુમ બારી આફતમેં આ પડૌ તબ ઉસકો જલાના. મૈં જહાં હોઉંગા વહાંસેં આ જાઉંગા, ઔર તુમકો આફતસેં બચાઉંગા.” આપ ફરમાવેં કિ મૈં ઉસકા અમલ કરું?”

મહારાજે પણ તે ફકીરનું કહેવું સત્ય છે કે કેમ? તે જોવા સાર તથા સત્ય હોય તો તેવા સત્પુરુષનાં દર્શન કરવા સાર, મીરને તેનો ઉપયોગ કરવા જણાવ્યું. મીર સાહેબે પણ તુરત એક આમનો કકડો લઈ પેલી ડબ્બીમાંથી થોડા વાળ લઈ તેના ઉપર નાંખ્યા. વાળ બળવાનો ધૂમાડો થયો ત્યારે આકાશમાંથી એક દિવ્ય મૂર્તિ ઉતરી આવી. તે ઉતરનાર મૂર્તિ એક ફકીર હતો. તેના શિર ઉપર લાંબા અને કાળા ચળકાટ ભારતા કેશ હતા. દાઢી અને મુંછ પણ તેના શિરના કેશના પ્રમાણમાં જ લાંબા હતા. તેની મુખમુદ્રા ઉપર ખુદાનું તુર વરસી રહેલું હતું. તેનો વર્ણ ગૌર હતો અને બાલથી છેક પગની ઘોંટી સુધી તેણે એક લીલા રેશમી વસ્ત્રની કફની પરિધાન કરી હતી. તેની બગલમાં ફકીરોની માફક એક ઝોળી હતી. એક હાથમાં મજબુત ચીપીઓ અને બીજા હાથમાં સુંદર તસખી ધારણ કરેલી હતાં. મુખમાંથી ખુદાના નામનો પવિત્ર નામોચ્ચાર ચાલી રહ્યો હતો. તેનાં દર્શનથી જ સહુના અંતઃકરણમાં અલૌકિક પ્રકારનો પ્રેમ અને માન તેના તરફ થઈ આવ્યાં, અને જોનારાઓને એમ લાગ્યું કે, આ કોઈ ખુદાની મહાન શક્તિ ધરાવનાર ખુદાનો વલી છે, તેથી સહુએ તેને પ્રણામ કર્યાં.

આ આકાશમંડળમાંથી ઉતરી આવેલી વ્યક્તિએ મીર ખાનઝાન ખાનને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે:-“મીર! તુમને કિસ કામકે ખાસ્તે ઇંસ બખત મેરેકા યાદ કિયા? જો કામ હોવૈં સો પેશ કરો.” મીર ખાનઝાખાને મુરશદને પગે પડતાં બાદશાહની વાતચિતથી અત્યાર સુધીનો તમામ પ્રસંગ વર્ણવ્યો અને વિશેષમાં કહ્યું કે:-“સિદ્દ મેરે ખાસ્તે ચે બીન-ચુન્હેગાર હિન્દુ જોડા મરતા હૈ. ઇનકા ઇસમેં કુછ લાભ યા લોભ નહીં હૈ, ઔર મૈં બી ઉન્હુકે સાથમેં મેરી ઔરતકે સાથ કબરમેં જના

ચાહતા થા, લેકિન મુઝે આપકે બાલકી બાત યાદ હુમ. ઇસસેં આપકો બુલાયે હેં. ખુદાવિદ! અગર મેરે ઉપર આપકી ક મહરબાની હો તૌ, ઇસ મેરે હુવે રાજપૂત વીર “તોગાજી” કો આપ જીન્દા કરૌ કિ જીસસેં યે સતી દેવીકા, મેરા, ઓર મેરી ઓરતકા બી જાન બચ જાયગા.” આમ કહેતાં કહેતાં મીરની આંખમાંથી અશ્રુઓની ધારાઓ વહન કરવા લાગી.

પોતાના પગ પાસે મીર ખાનખાન બેઠેલા છે, તેમના શિર ઉપર પોતાનો પરમ પવિત્ર કર ધારી, સિંહના સમાન ધોર ગર્જના કરતાં તેમણે જણાવ્યું કે:—“મીર! જો સમ્યે મુરશ્હદ હોતે હેં, વો ખુદાકો ઓર ઇન્સાનકો પહચાનતે હેં, ઓર ઇન્સાનકો પહચાનકે શીરહી ઉસસેં બાતચિત કરતે હેં. ઓર વો લોગ હરએક આદમીકે સાથ જીસ તરહ મેને તેરી સાથ બાતચિત છી, એસી બાતચિત કરતે નહીં હેં. વો તો સિદ્દી તેરે જેસા કોઇ નેક આદમી પહચાનતે હેં, તબ્બી તૌ એસી બાતચિત કરતે હેં. હાં, વો બાત સમ્ય હૈ કિ વો લોગ કૌન ગરિબ, કૌન ગમ, કૌન રાજ, કૌન રંક, કૌન હિન્દુ, કૌન મુસલમાન, કૌન ઓરત ઓર કૌન મરદ-સખી સાથ અપને બેટાબેટીકે તરફ બાપ જીસ તરહ ચલતા ઓર રહમ રખતા હૈ, વૈસા હી ચલન ઓર રહમ રખતે હેં. ઇનકો ન માન હૈ, ન અપમાન હૈ, ઇનકો ધનસેં કુછ માયા રહતી નહિ હૈ, દુનિયાસેં હરદમ અલાહિદે હી અર્થાત્ સંબંધ શિવાય જ રહતે હેં. સિદ્દી ઇનકો ધન તૌ પરાયેકે ઉપર ઉપકાર કરનાહી હૈ, ઓર ઇનકો ખુદાકે શિવા ઓર કિશીકે સાથ કુછ નિરખત બી તૌ નહીં હેં. ઇનકો સબી કામ પાક પરવરદિગાર ખુદાતાલા હરબખ્ત પેશ કરતા હૈ. વો લોગ કિશી બી આદમીકે ઉપર મહરબાની કરકેં કુછ હુકમ ફરમાતે હેં, ખુદા અપને વલીકા વો હુકમ પેશ કરતા બી હૈ. ઓર મેને બી ઉસ પાક પરવરદિગારકે હી આધારસેં તેરેકો મેરે બાલ તોડ કરકેં દીયે થે; લેકિન મેરેકો નવાઈ માલુમ હોતી હૈ કિ તેરે જેસે પાક મુસલમાનીનકો બી મેરે ઉપર ભરોસા નહીં હુવા થા. લેકિન તેરી ઓરતકે કહનેતેં તું યહાં પર આયા હૈ. અબી એસા મત હોને પાવૈ ઇસસેં મેને યે સખ હાલ તેરેકો કહા હૈ. ચલ, અબ મેં ઉસ રાઠોડ વીર “તોગાજી”કો જીન્દા કરતા હું.”

આ મુરશ્હદનાં આવાં જ્ઞાનમય વચનો સાંભળી સર્વ હિન્દુઓ વારંવાર તેમને માન આપવા લાગ્યા. જ્યારે તેઓ ચિતા તરફ ચાલ્યા એટલે ચિતામાં બેઠેલાં સતી દેવીએ તેમને હાથ જોડી પ્રાર્થના કરી અટકાવતાં કહ્યું કે:—“પાક મુરશ્હદજી! મેં મેરા પતિનું આપ મુસલમાન

હોવણેસેં આપરા હાથોસું જીન્દા કરવાણા નહીં ચાહતી હું. આપ મોરા ઉપર ઔર મોરા પતિરા ઉપર કૃપા કરને, ઇન્હોંકું જીન્દે મત કરેં મેં આપસું ચે પ્રાર્થના કરું હું. આપ સ્વીકારને મોરી અરજ કબુલ કર લો.”

મુરશદ મહાત્માએ “ભટ્ટીયાણીજી”ની પ્રશંસા કરતાં જણાવ્યું કે:—“બેટી ! ખુદાકે વહાં હિન્દુ ઔર મુસલમાનોંકી ઇલાહિદા મજહબ નહીં રહતી હૈ. વહાં તો સત્ એકહી હૈ; ઔર ખુદાકો પદયાનનેવાલે ઔર ખુદાકે કાનુન સમજનેવાલે ઇન્સાન બી તો ઇસ ખાતકો સમજતે હૈ, ફીર તું ખુદાકો સમજકેં તેરે ખાવિદકે સાથ સતી હો કરકેં મરનેકો તયાર હુષ હૈ, ઔર ખુદાકા નેક હુકમકો કયું નહીં સમજતી હૈ ? બેટી ! હિન્દુ ઔર મુસલમાનકો ઇલાહિદા સમજનેવાલે પાક પરવરદિગાર ખુદાતાલાકા બડા ગુન્હા કરતે હૈ, ઔર ખુદાકી ખૌફ ઉઠાતે હૈ. હર એક મુસલમાન તો અપને મનસેં હિન્દુ ઔર મુસલમાનોંકો એકહી સમજતે હૈ. ઔર વો લોગ દોનુંહી ખુદાકે પાક બચ્ચે હોનેસેં બિરાદરહી હૈ. ફીર ઇનકો અલાહિદા સમજનેવાલા ઇન્સાન પાક પરવરદિગારકા બડા ગુન્હેગાર ગીના જતા હૈ. બેટી ! તું બી ઇસસેં, મેરેકો મુસલમાન ઔર તેરેકો ઔર તેરે મરે હુવે પતિકો હિન્દુ સમજકેં-અલાહિદા સમજકેં ખુદાકા ખૌફ કયું ઉઠાતી હૈ ? ઇસકાબી તો બિચાર કર.”

મુરશદનાં હિન્દુ મુસલમાન તમામ એક જ પરમાત્માનાં બાળક છે, અને ભાઈઓ છે, એવાં ઉપદેશાત્મક વચનો સાંભળી ભટ્ટીયાણીજીએ તેમને જણાવ્યું કે:—“ખુદાવિદ ! મેં આપકું ખુદ મેરે ખુદા અર પરમાત્મા સમજતી હું. પરન્તુ હમારેમેં વીર પુરપરા લડાઇમેં મૌત હોના આનંદરી ખાત સમજી જાવૈ હૈ; ઇચ્છુસેં બી તો મેં મોરા પતિકું જીન્દા કરવાણારી ખાત ચાહું કાય નહીં, તો આપ ઇચ્છુ ખાતસું મોરા પતિકું જીવતરો દાન દેવારી ખાત કરૌ કાય નહીં.”

મુરશદે પોતાને ખુદા માનનાર ભટ્ટીયાણીજીનો બ્રમ દૂર કરતાં જણાવ્યું કે:—“બેટી ! મેં બી તો તેરે જેસા એક આદમી હું. મેં ખુદા નહીં હું, ઔર મેં ખુદા બનબી નહિં સકતા. હા, ખુદાકો કુછ નુર ખુદાકી મહરબાનીસેં ખુદાને મેરેકો દીયા હૈ વો ખાત સચ્ચ હૈ. અર કોઇ સાચરને કહૌ બી હૈ કી:—

આદમકો ખુદા મત કહૌ, આદમ ખુદા નહિં;

લેકિન ખુદાકે નુરસેં, આદમ જુદા નહિં.

બેટી ! ઇસસેં તું બી મેરેકો ખુદા સમજનેકી ભૂલમેં મત ભૂલ જા.”

પુનઃ મુરશદે મીર ખાનઝાખાનને ઉદ્દેશીને કહેતાં જણાવ્યું કે:—  
“મીર ! ઇસ બાઇકો અપને કામગેં મશગુલ સમજકેં મેં ઉસકે પતિકો

जुलानेका उसको आग्रह नहिं कर सकता। क्युंकि आधका कड़ना सत्य है कि, उस आधके पतिका ऐसा मरना वा, वीर पुरुष होनेसे उसके आस्ते आनंदकी आत है। और धन होनेके अलौकिक आनंदको मेरी तरफसे तोड डालने नहिं भागता। वो लोगको खुदा अपनी पास आनंदमें रक्षौ, ऐसी मेरी धनको दुवा है। ओलो तुमको और कुछ धन्तजारी है।”

आम कही मुरशद शान्त रखा, ओटले भीर आनजाआने तेमने जलुआयुं के:—“खुदाविंद! मेरेको और धन्तजारी नहिं है, सिर्फ़ एक यही धन्तजारीथी जिसका ये नतीजा आपके सामने हो रहा है। मेरे आस्ते ये राहोड तोगाजने अपना जव दे करके अपनी भीरता हम सयको दिखादी है। उसको जन्दा करनेकी मेरेको धन्तजारी थी; लेकिन वो तो आप आपको “लटीआष्टीज”ना कहते हैं। अय में आपको डाध तकलिह उठानेका कड़नेकी धन्तजारी नहीं रभता हूं। अय में बी धन होनेके साथही जनेकी मेरी जेइके साथ धन्तजारी रभता हूं। आप धंस काममें मुझे क्या हुकम इरमाते हैं, वो सुननेकी धन्तजारी है; तो महरआनी करके मेरे आस्ते जे रास्ता हीक हो आप हुकम इरमावें।”

मुरशदे कहुं के:—“भीर! तुम ये हिन्दु लोगोके धंस आदशाहतमें सत्ये भित्र हौ। तुमको धनको छोडके जनेके आस्ते मेरी मना है। तुम धन हिन्दुओंसे भीअके यहांपर रहौ, और हरदम नेक आतोसे तुमारी नेक उमर गुजर करौ। सत्ये मुसलमीनको याहिअेकि अैसे अहादर हिन्दुओंसे भीअके यलैं, और हिन्दुओंका अपने गिरादरोसे मानैं; और अपनी मजहबकी माहिक धन हिन्दुओंकी साथ यलैं; और हिन्दुओंका भी याहिअे कि मुसलमीनोंका अपने गिरादर समजके धनके साथ कारोआर यलावैं कि जिससे धंस आलममें अपना सय काम पेश कर शकें। धंस सती आधने जिस तरह अपना कार्य किया है, धंस तरह सय हिन्दु-मुसलमीनोंका याहिये कि सय मिल करके अपने जगरसे अेक दुसरेके काममें मदत देना, और कार्यनिपुण्य होना। आधके पतिने अपने काममें अपना ज दै दीया है, धंस माहिक सयी हिन्दु-मुसलमीनोंका अपना जे काम करना है। ज की बी परवा न रक्षौ, लेकिन अपना सयी अल भीला करके कार्यपरायण्य होना याहिअे। हेजो, भीर “तोगाज” तुम सयको ये समज गये हैं कि, मैंने मेरे जसे मेरे अयन-प्रतिज्ञाका अति मानवाला समजके मेरे अयनके आस्ते मैंने मेरा ज दै डाला है, वैसेहि तुम सयोंका भी याहिअे कि तुमारे जकी परवा अगर तुमारा अयनकी परवा रक्षौ। और हरदम जस उपायसे हिन्दु

મુસલમાનીનામે બિરાદરી બદે એસા કામ કરો; અગર તુમ તુમારેમે બિરાદરી બઢાવોગે ઓર એક સાથ મિલકે કામ કરોગે તો તુમારા ચઢાય જીતના બારી કામ બી પેશ કર શકોગે. ઓર ખુદા એસા તુમારા હર કામમે તુમ હિન્દુમુસલમાનોકા મદત દિયા કરૈગા. ઇસને હર અખત અપને પર ભરોસે રખનેવાને અપને મુરિદોકે કામ પેશ કિયે હે, ઓર પેશ કરતાહી રહતા હે. વૈસે તુમ બી ખુદાકે મુરિદ બનકે ખુદાકે ઉપર ભરોસા રકખે કામ કરો; તુમારા બી વો પાકપરવર દિગાર બલા કરૈગા. અબ તુમ ઇસ બાઈકે સાથ મરનેકા સાહસ મત ઉઠાઓ એસા મેરા ફરમાન હે, અસ અબ મેં ચલા જતા હું.”

આમ પોતાનો અભિપ્રાય હિન્દુમુસલમાનોને જણાવી, જેવી રીતે અને જે રસ્તાથી આવ્યા હતા તે રસ્તે અર્થાત્ આકાશમાર્ગે દેવદૂત ચાલ્યા ગયા. સર્વે હિન્દુઓ અને મુસલમાનો તો તેમને જોતા જ રહ્યા અને થોડાજ સમયમાં તેઓ અદૃશ્ય થઈ ગયા.

મુરશિદ મહાત્મા અદૃશ્ય થયા બાદ સતીએ ચિતા પ્રકટ કરવા જણાવ્યું. એટલે રાજપૂતો પુનઃ તે કાર્યમાં જોડાયા. મહારાજે સતીની પૂજા કરી, મોટા મોટા રાજાઓએ સતીની આખરી પ્રદક્ષિણા કરી લીધી અને અન્ય રાજપૂતોએ પણ પ્રણામ કર્યા.

તદનંતર મહારાજે સતીને પ્રાર્થના કરતાં જણાવ્યું કે:—“હે જગદંબે ! મેં અર વીર તોગાજીને ક્ષાત્રવટ રખ્યોડી હૈ. થારા અર થારા પતિસું હમ હખળા ક્ષત્રિય ઉજળા હુવા હોં, જીજી તરોંસું હમારા ઉપર કૃપા કરને હમારો કામ સુધાર દીયો, અર મીર ખાનઝાખાનરી ખાત રખદી. અજી-તરોં અમોંને કાંઈ આઝા ફરમાયને મેંને કૃતકૃલ કર દો. થારી સાંસુરા ખાસ્તે મેં તોગાજીરી તરોંસું બંદોઅસ્ત કરાય દેશોં. આ ખાત થારા પતિને કહને મેંને કૃતકૃલ કરજો. મેંને અબ કાંય આઝા હૈ?”

મહારાજાએ પોતાનું કહેલું પૂર્ણ કર્યું એટલે સતી માતાજી તેમને કહેવા લાગ્યા કે:—“મહારાજ ! આપ ક્ષત્રિયોંરા શિરમોડ હો. આપોંરા પ્રતાપસું તો યે સજ્જ કામ હુવો હે. આપ જો યા કામ કરવારો બિચાર નહીં કરતે તો યે કામ હોવારો કહે હો ? સજ્જ ક્ષત્રિ તો બાદશાહરા તેજમેં અંજળ ગયા હા, પર આપોંને કૃપા કરને ક્ષત્રિયોંરો નામ રખ્યો હૈ, જીજીસું મેરા આપોંને આશીર્વાદ હૈ કિ આપોંરો નામ યા પૃથ્વીપર અચળ રહશી અર આપરો વંશ જગમેં અમ્મર નામ કરશી.”

મીર ખાનઝાખાનને ઉદેશીને કહેતાં સતીએ જણાવ્યું કે:—“મીર સાહબ ! આપને ક્ષત્રિયોંરી સચ્ચી ખાત બાદશાહસું કહને ક્ષત્રિયોંરા

નામ રખો હૈ, જીણું ભગવાન એકલિંગજી આપરૌ ભલો કરશી. આપેરિ મોરી લારમેં પધારવાસું કાંચ ઝાઝો હૈ? આપ અઠૈ રહશૌ તૌ હમારો ક્ષત્રિયોરૌ ભલૌ આપરા હાથસું વૈ શકશી, જીણું અર મુરશદ મહા-ત્મારી આઝા હૈ છણું, મોરો બિચાર મુરશદજીરા જૈડૌ હૈ; ઔર મું આપોને વિનંતિ કરને કહું કિ જો હમારા ઉપર આપરૌ પ્રેમ જૈ તૌ આપ અઠૈ રહ જાઓ.”

સતીનું કહેવું સાંભળી અન્ય રાજપૂતોએ પણ મીર સાહેબને આગ્રહ કરી અટકાવ્યા, અને કબર ગાડનાર નોકર તથા મજુરોને પણ અટકાવ્યા. મીર પણ રાજપૂતોનો આગ્રહ અને મુરશદ તથા સતીનાં દુરમાનોથી વિરુદ્ધ જતાં અટક્યા. પોતાનાં સૈદાણી જેઓ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યાં હતાં તેમને મળી સતી દેવીનાં દર્શન કરીનેજ ઘેર જવા જણાવ્યું.

મહારાજે આ બધું કાર્ય આટોપ્યા પછી પુનઃ ચિતાની પ્રદક્ષિણા કરી, પ્રેક્ષકોના જયજયકાર વચ્ચે ચિતાને પ્રકટ કરી, અને આગ લાગવાથી—અંદર ઘી વિગેરે ચોવડા પદાર્થો ભરવામાં આવ્યાનું તો આપણે ઉપર જણાવી જ ગયા છીએ તેથી—તુરત ચિતા સળગી ઉઠી અને તેમાંથી નીકળતી અગ્નિની જવાળાઓ આકાશ સાથે વાર્તા કરવા લાગી. આગનો ધૂમાડો તથા રાજપૂતો તરફથી ચિતાના તરફ અખીલ ગુલાલ વિગેરે પદાર્થો ફેંકવામાં આવતા હતા તેના અંધકાર વચ્ચે થોડા જ સમયમાં સતીજી કયા રસ્તાથી સ્વર્ગમાં પધાર્યાં તે પાસે ઉભેલા પણ કોઇ રાજપૂતો જાણી શક્યા નહીં. ચિતા બરાબર પ્રકટ થઇ એટલે તમામ સવારી શોકમય ચહેરાથી સતી દેવીની આખરની જય બોલાવી ચિતાને પ્રણામ કરી, વાહોના ધોરવ વચ્ચે શહેર તરફ જવા સાડ નીકળી.

રાજપૂતોએ આજની રાત્રિ શોકમય વ્યતીત કરી, અને તેઓ પુનઃ વખતો વખત વીર “તોગાજી”ની પ્રશંસા કરી કૃતકૃત્ય બનવા લાગ્યા.

## પ્રકરણ ચૌદમું

### ઉપસંહાર

ટોહા:-૧ઘન રજેબન અર ઉઠાકરી, તા ઉપર યઅવિવેક;

યહ ચાંડ લેગા હુઆ, અનરય કરે અનેક.

૧ધ્રમ જાતાં, રધર પલટતાં, ઇત્રિયા પડન્ટૌં તાવ;

એ તીનું દિન મરણુરા, કહા રંક ! કહા રાવ !

આપણે, આ વાર્તા જે સમયની છે તે સમયના તથા હાલના સમયના ક્ષત્રિયોની તુલના, જે કદાચ આ પ્રકરણમાં કરીશું, તો તેમાં કંઈ અયોગ્ય થતું નથી, એમ જ મનાશે.

જે સમયે બાદશાહે દરબારમાં ક્ષત્રિયોના સંબંધની વાર્તા શરૂ કરી તે વખતે તમામ ક્ષત્રિયો દરબારમાં હોવા છતાં, તેઓ કંઈ જ જવાબ આપી શક્યા નહીં; એવો સખત બાદશાહનો પ્રભાવ તેમના ઉપર પડી ગયો હતો. અલારે પણ તેમની તે જ દશા તેઓ ભોગવતા આવે છે, તે જોઈ આપણે આશ્ચર્ય થવા સરખું છે. તે સમયને વિત્યાને ધણો સમય થયો છે, છતાં ક્ષત્રિયો પોતાની સ્થિતિ સુધારવા કંઈ પણ તજવીજ કરી શક્યા નથી. તે તેમને માટે ખરેખર શોકપ્રદ છે. તેનું કારણ માત્ર તેમના મૌજશૌખ, અંદર અંદરના કલેશ અને પ્રમાદ જ છે. જો તેઓ એક બીજા પ્રયત્નો કુસંપત્યાગે તો ભવિષ્યમાં તેમનાથી ભારતને ભારી લાભ થવા સંભવ છે. કારણ તેમના પાસે રાજ્યસત્તા છે, અને તેનો જો તેઓ સદુપયોગ કરી, નિદાન પોતાની પ્રગ્નના અને આખા દેશના ક્ષિતના ખાતર અનેક પ્રકારનાં કાર્યો કરી શકે છે. એવી રીતે તમામ દેશી રાજ્યની પ્રગ્નને સુખી કરવા ખાતર હિન્દુ રાજ્યો અને મુસલમાન નવાબો પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરે, તો પોતાની અને સાથે પાકી પણ પ્રગ્ન સુખી થઈ તેમના ઉપર આશીર્વાદોની વૃષ્ટિઓ કરશે. પરંતુ જો તેઓ પોતાની સત્તાનો સદુપયોગ ન કરતાં માત્ર મૌજશૌખ, અંદર અંદરની ધૃષ્ટિઓ અને પ્રમાદને ચાલુ રાખી, તેઓ રાજા છે અને તેથી તેમણે પ્રગ્નને સર્વ રીતનો સંતોષ આપવો એ તેમની ફરજ છે, તેને વિસરી જઈ માત્ર રૈયતનું સર્વ ખેંચવામાં અને અલારના સમયમાં, જેમ કાઠ કાઠ સ્થળે પ્રગ્નની આગર અને જનમાલનું રક્ષણ પણ કરવામાં આવતું નથી, તે મુજબ વર્તવામાં મશગુલ રહે તો, ઈશ્વરના ક્રોધથી તેવા રાજ્યોનો અસ્ત થતો પણ આપણે જોઈ શકીએ. રાજાને ઈશ્વરે મૌજશૌખ કરવા સાર રાજ્ય સત્તા આપી જ નથી; માત્ર પ્રગ્નના હક્કોનું રક્ષણ કરવા સાર પ્રગ્નના જનમાલ અને આગરનું રક્ષણ કરવા સાર તેમને એક રખવાળ તરીકે આ ભારી સત્તા આપવામાં આવી છે.\*

\* તે વાતને જો તેઓ બૂઝી નથ તો મહાત્મ સદ્ગત બ્રહ્મમુનિ કવિ “જેષ્ઠ” શવ ઉર્ફે “જેઠાલાલ”નાં ગીતે જણાવેલાં વચનોનાં કડવો અનુભવ તેવા રાજ્યોને આપવો પડે.

કવિત્ત:-

એરે રતનાકર સમસ્ત સરી ઠાકર બહે, ચાકરકી કહી નેક ચિતમેં ન લાવો ગે,  
સાગર હો એસો જો કરોગે પદ નામર બહે, “જેષ્ઠ” કવિ ગાગરતેં તુમ પદ પાવો ગે.  
પાય ધન પૂર ના કરોગે દુઃખ દુઃખ કાકો, બહે હે નાશ નર ધામ ધૂર પદ વાવો ગે,  
હોયકેં પ્રહસ્તનાં તજોગે ઉનતતનાં તો, ઈશ્વર અગસ્ત કાપ અસ્ત હોય જાના ગે.



વળી જ્યારે બાદશાહ તરફથી ક્ષત્રિયોની વાતોની ચર્ચા શરૂ કરવામાં આવી અને તમામ રાજાઓ કંઈ જ ઉચ્ચાર કરી શક્યા નહીં, તે વખતે બહાદુર મુસલમાન મીર ખાનઝાખાનને રાજપૂતોની સલ હકિકત નિરૂપતાથી બાદશાહ સમક્ષ રજુ કરી, અને જ્યારે બાદશાહે તે સ્તંભ કરી બતાવવાની તેમના ઉપર સખ્તાઈ કરી, ત્યારે પણ તેમણે નિરૂપતાથી તે સાબિત કરી આપવાનું જણાવી ધૈર્ય ઉપર આધાર રાખ્યો, અને સર્વેશ્વરે તેવા સહ વકતાને સત્યતાથી આકૃત આવતી જોઈ વીર “તોગાજી” જેવા બહાદુર ક્ષત્રિયની માર્ફત તેને આકૃતમાંથી બચાવ્યો હતો. આપણે અત્યારે પણ હિન્દુ પ્રજા અને હિન્દુ રાજાઓની સત્ય હકિકતને જાહેરમાં લાવનાર મુસલમાન નવાબો, અધિકારીઓ અને પ્રજાની જરૂર છે. આપણે તેવા સત્ય વકતા, નિરૂપતાથી પોતાનો સત્ય અભિપ્રાય હરકામમાં રજુ કરી શકે તેવા અધિક મુસલમાનો આ ભારતભૂમિમાં સર્વેશ્વર ઉત્પન્ન કરે તેવી તેના તરફ માગણી કરતા રહેવું જોઈએ. જ્યારે મુસલમાન બાદશાહોમાં મુસલમાન પ્રજાનું અતિશય જોર હતું, હિન્દુ રાજા પ્રજાની કંઈ જ હકિકત લક્ષે લેવાતી નહોતી તે વખતમાં પણ મીર ખાનઝાખાન જેવા બહાદુર મુસલમાન પોતાનો સાચો અભિપ્રાય બાદશાહને જણાવતાં લેશ માત્ર પણ શંકા નહોતા ધરતા. ત્યારે અત્યારે તો આપણે કેટલાક મુસલમાન એવા પણ જોઈએ છીએ કે જેઓ માત્ર પોતાના મૌજશૌખમાં મસ્ત રહી, સત્ય એ શું વસ્તુ છે, તેનું પણ જ્ઞાન ધરાવવા તકલિફ નથી લેતા, તેમણે પણ પ્રથમની હિન્દુ અને મુસલમાન પ્રજા વચ્ચેની ધૈર્ય વિસરી જઈ, હિન્દુઓ સાથે મળી દેશના હિતાયે કામ કરવાની જરૂર છે. તેઓએ એમ સમજવું પણ જોઈએ છે કે સમગ્ર દેશના હિત સાથે જ તેમનું હિત સમાવયુ છે. હવે આ દેશમાં હિન્દુ મુસલમાનોનું હિત સાથે જ છે, તેઓ એકબીજાથી અલગ રહી, એકબીજાનું હિત કરી શકે તેમ પણ નથી.

જ્યારે તમામ ક્ષત્રિયો બાદશાહના દરબારમાં નીચાં મહોં કરી બેસી રહ્યા હતા, ત્યારે જેના મનમાં ક્ષાત્રવટ માટે અભિમાન હતું, જેઓ મીર ખાનઝાખાનને કટંગી સ્થિતિમાં મૂકાયલો જોઈ, ક્ષાત્રવટ બતાવવાના જ વિચારમાં હતા, એવા જોધપુર-મારવાડ-ના મહારાજા જીસિદપુરે તુરત પોતાના ઉતારા ઉપર આવી, તમામ ક્ષત્રિય રાજાઓને સતેજ કરી, મીરને તેમનું કામ કરી બતાવે તેવો કાર્ષ બહાદુર

---

માટે તેઓએ ઉપરના કવિત્તમાં સદ્ગત કવિવર “જેષ્ઠ”રાવની શિષ્યામણુને અવશ્ય સૂચિત કરવી, એ જ તેમના માટે શોભારપદ છે, અને તેમના ઉપરની બાદશાહી વત્તા પણ તેથી અવશ્ય તેમના ઉપર ખુશ જ થશે.

ક્ષત્રિય ન મળે તો છેવટ આદશાહના સામા લડાઈ જાહેર કરીને પણ  
 મીર ખાનઝાખાનને બચાવવા સારું તૈયાર કર્યાં. આખરે જ્યારે મીર  
 ખાનઝા તેમના દરબારમાં આવ્યા ત્યારે ખીડુ ફેરવીને વીર “તોગાજી”  
 જેવા બહાદુર ક્ષત્રિયને ક્ષાત્રવટ બતાવવા સારું તૈયાર કર્યાં, અને તેમનું લગ્ન  
 નહીં થયાનું જ્યારે તેમણે જાહેર કર્યું, ત્યારે પુનઃ ખીડું ખીડું ફેરવી  
 ભટ્ટા સરદારને પોતાની દીકરી વીર “તોગાજી”ને આપવા તૈયાર કર્યાં.  
 અને પક્ષનાં લગ્ન ખર્ચ પોતે ઉઠાવી, “ભટ્ટીઆણી” સાથે વીર “તોગાજી”ની  
 પોતાના કુવરનાં લગ્ન જે રીતે થાય તે રીતે કરાવી આપ્યાં, અને  
 આખરે સુધી આતુરતાથી આ કાર્યમાં ભાગ લીધો હતો. જે આ મીર  
 ખાનઝાખાનનો બચાવ થઈ શક્યો હોય તો તે માત્ર મહારાજ ગજ-  
 સિંહજીના શુભ પ્રયાસથી. આપણે અત્યારે ક્ષાત્રવટનું સલ નામ ધરા-  
 વનાર કેટલા ક્ષત્રિયો ભારતમાંથી મેળવી શકીએ તેમ છે? ખુદ જે  
 વંશમાં મહારાજ ગજસિંહજી અને વીર “તોગાજી” જેવા બહાદુર રાઠોડો  
 ઉત્પન્ન થયા હતા, તેજ રાઠોડ વંશમાંથી પણ અત્યારે આપણે તેમના  
 જેવા એક પણ વીર મેળવવા ભાગ્યશાળી થઈ શકીએ તેમ છે?

વીર “તોગાજી” આપણા પૈકીની દરેક વ્યક્તિને એમ સૂચના કરે  
 છે કે, તમે જે પાઠ ભજવતા હો—અર્થાત્ જે કામમાં અથવા જે કાર્યમાં  
 જોડાયા હો—તેને યોગ્ય પાઠ બરાબર તમારા પ્રાણના સાટે ભજવો.  
 તમે તમારા વચનને તમારા પ્રાણના સાટે પાળો અને તમારી જાતને  
 તથા તમારી કામને દિપાવો. વીર “તોગાજી”એ આદશાહના દરબાર-  
 માં પોતાના હાથે જ પોતાનું શિર મહારાજ પાસેના યાજમાન ઉતારી  
 આપ્યું અને માત્ર ધડે મહારાજના ફરમાન મુજબ પોતાનું કાર્ય કરી,  
 મીર ખાનઝાખાનની એક હકિકત સાબિત કરી બતાવી, આદશાહનું  
 મ્હોં મ્હાન કરી દીધું હતું, અને મીર ખાનઝાખાનને મરતાં બચાવ્યા હતા.  
 હવે મીર સાહેબની ખીજ બાબત બાકી રહી, અને તે આપણાં  
 પરમ પવિત્ર સતી દેવી “ભટ્ટીઆણી”એ પ્રતિતી વાંસે સતી થઈ  
 પૂર્ણ કરી આપી. તેમની હિંમતને માટે આપણે કેટલા મગરર યજ્ઞએ  
 કે, તેમણે પોતાના પિતાને સતી થવા સારું શરૂઆતમાં જ આશ્વાસન  
 આપ્યું. વળી જ્યારે “તોગાજી” સાથેની પ્રથમ જ મુલાકાતમાં વીર  
 “તોગાજી”ને પોતાના કાર્યનું ભાન કરાવી, વિષયભોગથી એટકોબા  
 છેવટ જ્યારે સતી થવાની વખતે મુરશદ મહાત્માએ આવી તેમના  
 પતિને બચાવવાનું કહ્યું, ત્યારે તેમણે ક્ષત્રિયોને માટે તો આવો પ્રસંગ  
 માંગિક છે, એમ દર્શાવી પાતને બચાવવા નાજ પાડી. આ રીતે  
 આપણને તેઓ એમ સૂચના કરી ગયાં કે તમે જે કાર્યમાં જોડાએ

તે કાર્ય તમારા જીવ સાટે પૂર્ણ કરો. વળી પોતાના પતિને બચાવવાની ના પાડીને એવી સૂચના કરતાં ગયાં છે કે તમે જીવવાની લાલચમાં ન સપડાતાં મરીને તમારું નામ અમર કરો.

મુરશદ મહાત્મા જેવા મહાત્માઓ પણ અત્યારે ક્યાં છે? અત્યારે તો “નારી મુઠ ગ્રહ સંપત્તિ નાસી, મુણ્ડ મુણ્ડાય ભયે સંન્યાસી,” એવા જ સાધુસંન્યાસી અને ફકીરો દૃષ્ટિગોચર થાય છે. માત્ર પારકા ધન અને પારકી સ્ત્રીઓમાં જ આસક્તિ રાખનાર ધણા સંત પુરૂષો દેખાય છે; તેઓ ઈશ્વરથી પણ જાણે ડરતા નથી, અને પોતેજ ઈશ્વરરૂપ છે એવા ડોળ કરે છે. લોકોને ઠગવાનો ધંધો આદરી બેઠા છે; છતાં પણ ખાનાને માન આપનાર ભારત પ્રજા તેમનાં ભગવાં, સફેદ અથવા લીલાં કપડાં-થીજ તેમનું પોષણ કરે છે. તેઓ સાચા સાધુ છે કે નહીં, તેના પણ ચત્કચિત્ત વિચાર કરતા નથી અને “સુપાત્રે દાન” એ સૂત્રને પણ લજ્જે છે. ભારત પ્રજાએ સમજવું જોઈએ કે શાસ્ત્રો માત્ર સાધુ પુરૂષોને જ દાન કરવાની આજ્ઞા કરે છે, નહિં કે વેષધારી વાદી અથવા એવાને પણ દાન કરવાનું જણાવે છે. છતાં પણ આપણે શાસ્ત્રને બાળુએ રાખી, શાસ્ત્રની આજ્ઞાને ન માનતાં તેવા વેષધારી વાદી અથવા વાધરીઓને ખોટી રીતે દાન આપી, તેમની હિંસક વૃત્તિઓને પોષીએ છીએ. જે કે સાધુતાનાં લક્ષણવાળા સાધુઓને પોષવા તે ગૃહસ્થ તરિકે આપણી ફરજ છે. અને શાસ્ત્રો પણ તેવા સંત પુરૂષોને પોષવા સાર જ આપણને આજ્ઞા કરે છે કે, જેમની પાસેથી આપણને કંઈ ને કંઈ ઉપદેશ મળી શકે છે. આપણી આ વાર્તાના મુરશદની જેવા ખુદાના વલીઓ હાલ ક્યાં છે? તેમણે આપણને આપેલ ઉપદેશ અક્ષરશઃ સત્ય છે. તેમની આજ્ઞા મુજબ ચાલવામાં જ આપણું શ્રેય અને સુખ સમાયલું છે. તેવા નિઃસ્વાર્થી અને ઈશ્વરને ઝોળખનાર પુરૂષો જ પોતાનું અને અન્ય વ્યક્તિનું ભલું પણ કરી શકે છે. બાકી વેષધારીઓ તો દુનિયાને બાળરૂપ છે. તેવા બાળઓ ઉઠાવવાને માત્ર નિરર્થક હોવા સાથે, તેમની પાપી વૃત્તિઓ પોષવાથી આપણે પણ પાપના ભાગીદાર બનવું પડે છે.

આ તમામ હકિકત જાણવા અને સમજવાથી આપણને એવા બોધ મળે છે કે દરેક મનુષ્યે સત્ય વક્તા થવું, નિડરતાથી પોતાનું સત્ય કાર્ય કરવું અને તેવી રીતે કાર્ય કરતાં આપણા પ્રાણની પણ પરવા નહીં કરવી; ઉપરાંત પ્રાણને સાટે પણ વચન પાળવાની તથા સાચા સાધુઓ તરફ માન રાખી તેમનાં વચનો ઉપર ભરોસો રાખવાની સાથે દરેક રીતના ઉપાયોથી કાર્યદક્ષ બનવું.

હિન્દી રાજ-પ્રજા પોતપોતાની એક બીજા ઉપર ઇર્ષ્યાઓ કરવાના પાપથી હવે તો સમજે તો મુક્ત થઈ શકવાનો સમય પણ આવી ગયો હશે કે આવશે, કારણ કે તે પાપોની શિક્ષામાં તેમને પછાત પડવાનું કંઈ જ બાકી રહ્યું હોય તેમ અમો હાલના અંગ્રેજ સરકારના સમયમાં માની શકતા નથી. છતાં પણ કદાચ તેવા પાપોના ભારી બોજ થઈ ગયા હોય તો પણ હવે તો ધૈર્યથી પણ તેનો અંત આણી શકાય તેમ છે. તો પછી ના. સરકાર પાસેથી પોતાના હક્કો માગીને પણ પાપના બોજમાંથી મુક્ત થવાના ઉપાયો કેમ ન આદરવા ? અમો ધારીએ છીએ કે દેશ તરફ થુભ લાગણીઓ ધરાવનાર દેશી રાજા, નવાબો અને પ્રજા-પછી ભલે તે હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, ચાહુદી, ખ્રિસ્તી કે અન્ય વર્ગના દેશના હોય પણ-માત્ર જે દેશમાં તેઓ રહે છે, જે દેશમાં ઉછરે છે, જે દેશનું ઉત્પન્ન ખાંચ છે અથવા જે દેશના બાળક હોવાનો દાવો કરે છે તે દેશને તેમણે ઉદ્ધારવો જોઈએ છે; એક સાથે મળી એકસંપ અને એક જ નિશ્ચયથી કામ કરવું જોઈએ છે; જેથી દેશના સહભાગ્યે સત્વર દેશનો ઉદ્ધાર થઈ શકે.

આ વાર્તાના વીર નાયક “તોગાજી” ના વંશનો તો તેમના સાથે જ અંત આવેલો હોવાથી આગળની હકિકત તેમના વંશની જાણવાની આપણને જરૂર નથી. તે વીર પુરુષનાં પવિત્ર માળને મહારાજ ગજસિંહજીએ અંત સમય સુધી પોતાના પુત્રના કરતાં પણ વિશેષ માન સાચવી સંતોષ્યાં હતાં, અને ક્ષત્રિયોની ઇજ્જત, ક્ષત્રિયોની વીરતા અને સાચું ક્ષાત્રવટ દર્શાવી, ક્ષત્રિયોનાં અને મીર ખાનઝાખાન જેવા નિડર મુસલમાનનાં મ્હોં ઉજ્જવળ કરી, બાદશાહનું મ્હોં પોતાની જીંદને લાંબને મ્હાન કરનાર વીર “તોગાજી”નાં વીર માતૃશ્રીનું માન મહારાજ ગજસિંહ જેવા એક સાચા રાડોડ વીર અને ક્ષાત્રવટનું અભિમાન ધરાવનાર મહારાજ સાચવે તો તેમાં શું નવાઈ કહેવાય ? તે તેમની ફરજ જ હતી અને તે પોતે બરાબર સાચવી.

મહારાજ ગજસિંહજીને અમરસિંહજી અને જસવંતસિંહજી નામના પુત્રો હતા. તેઓ બન્ને બાદશાહતના સ્તંભ હોઈ, વીર પિતાના સમાન ક્ષાત્રવટને સમજનાર હતા. (જૂઓ “અમરેશરી કટારી”ની વાર્તા)

બ્યારે મહારાજ ગજસિંહજી આ દુનિયા છોડી સ્વર્ગયાત્રાએ પધાર્યા ત્યારે મોટા કુંવર અમરસિંહજી તો નાગોરના રાજા બની ચૂક્યા હતા. તેમને દેશવટાની શિક્ષા કરી ગાદીનો હક્ક પણ નષ્ટ કર્યો હતો, તેથી તેઓ તો જોધપુરમાં આવતા જ નહોતા અને જોધપુરનું રાજ્ય મેળવવા પોતાના પિતાની આજ્ઞા વિરૂદ્ધ તેમની ઇચ્છા જ નહોતી.

એટલે જોધપુરની ગાદી ઉપર મહારાજ ગજસિંહજી પછી તેના બીજા પુત્ર મહારાજ જસવંતસિંહજી આવ્યા તેઓ ખરા વીર, યુદ્ધ કુશળ અને ક્ષોભવંત અભિમાન ધરવિનાર હતા. આદેશાહને તેમણે કાબુલ વિગેરે કેટલાક દેશ જિતી આપી આદેશાહતની હદ વધારી દીધી હતી. છતાં પણ દગાકુશળ આદેશાહ ઓરંગઝેમે તેમની પુત્રાને દગલખાળથી મારી નાખ્યા હતા, અને તે દુઃખે મહારાજ જસવંતસિંહજી પણ કાબુલમાં મરણને શરણુ થયા હતા.

ઑટલેથી પણ આદેશાહને સંતોષ થયો નહીં. તેણે જસવંતસિંહજીનાં શિશોદણુ રાણીને મર્લ હોવાથી તેનો પણ નાશ કરી, મારવાડની ગાદી ખાલસા કરી આદેશાહત સાથે મેળવી દેવાની કુબ્ધ વાંચના થઇ આવી. પરંતુ વીર રાઠોડાએ જેની રીતે આદેશાહ દગલખાળ છે તેવી જ રીતે બદકે તેથી પણ વધીને દગલખાળ સાથે દગલખાળથી વર્તવામાં તેઓ કુશળ છે, એનો આદેશાહને પરિચય કરાવ્યો હતો. પોતાના બાળરાજા મહારાજ અજિતસિંહજીને એક મુસલમાન મહારીના કરંડીઆમાં છૂપાવી નિર્ભય રથળે પોતાના અનેક વીર-રાઠોડાના પ્રાણ સમર્પણ કરીને પણ-પહોંચાડ્યા હતા. આદેશાહે પણ હવે જોધપુર તરફથી કંઇ જ અડચણ આવવાની નથી, એમ માની મારવાડનું રાજ્ય ખાલસા કરી આદેશાહત સાથે મેળવી દીધું હતું. પરંતુ રાઠોડ વીર દુર્ગાદાસે પોતાનું સર્વસ્વ ગુમાવીને પણ મારવાડનો પુત્ર ઉદ્ધાર કરી મારવાડને સ્વતંત્ર જાહેર કરી હતી. મારવાડ અસારે હાલ પણ મહારાજ ગજસિંહજીના વંશજોના હવાલામાં છે અને તે દીર્ઘ કાળ સુધી તેમની તેમ તેમના હવાલામાં જ રહેશે.

આપણે આ રથળે તે જોધપુરની ગાદી ઉપર મહારાજ ગજસિંહજી, મહારાજ અમરસિંહજી, જસવંતસિંહજી અને રાઠોડ વીર દુર્ગાદાસ અને તોગાજી જેવા રાજાઓ અને સરદાર પટાવતો ઉત્પન્ન કરી આપણી ભારત ભૂમિની ગયેલ વીરતા પુનઃ દશવિ એવી સર્વેશ્વર પ્રત્યે માગણી કરી આપણી આ વાર્તા અહીં પૂર્ણ કરીએ. इति शुभम्.

# રાયસિંહજીરી હથેલી

પ્રકરણ ૧ હું

ઝાલાવંશકીર્તિકથા-મૂળ પુરૂષ કેસરદેવ

દોહા:-કટારી અમરેશરી, તોગારી તલવાર;  
હથેલીરાયાં સંઘરી, દિલ્હીરા દરબાર.\*

**આ** વાર્તાના નાયક હાલના ધ્રાંગધ્રા નામના કાઠીઆવાડમાં આવેલા પ્રસિદ્ધ રાજ્યના રાજ્યકર્તાઓના પૂર્વજ હોવાથી ધ્રાંગધ્રા રાજ્યની કંઠક ઐતિહાસિક હકિકત આ વાર્તામાં આપવામાં આવશે, તો વાચકો તેને અસ્થાને નહીં જ માને, એમ સમજી તે રાજ્યની કંઠક ઐતિહાસિક હકિકત પણ આ વાર્તામાં આપી છે.

(૧) કેસરદેવનાં પરાક્રમે

હિન્દુસ્થાનની પશ્ચિમ બાજુએ આવેલા કાઠીઆવાડ નામના દ્વીપકલ્પમાં ધ્રાંગધ્રા નામનું પહેલાં નંબરનું એક રાજ્ય છે. તેના રાજ્ય-કર્તાઓ “રાજસાહેબ”ના નામથી ઓળખાય છે. તેઓ પોતાને માર્કેડ

\* આ દોહરામાં ત્રણ વાર્તાઓનો સમાવેશ થાય છે, તે એવી રીતે કે અમરસિંહજીની કટારી, અને તોગાજીની તલવાર તેમજ રાયસિંહજી ઝાલાની હથેલી અર્થાત્ આ ત્રણ સરદારોએ અનુક્રમે કટારીથી, તલવારથી અને હથેલીથી બાદશાહને પોતાની વીરતા બતાવી ક્ષત્રિયોની છંડ નહીં કરવાની શિખામણ આપી હતી.

ઋષિના વંશમાંથી ઉત્પન્ન થયલા મકવાણમાંથી જૂદા પડેલા ઝાલા જાતના રાજપૂત તરિકે ઝોળખાવે છે.

ઝાલાના મૂળ પુરુષ હરપાળનો આપ કેસરદેવ મકવાણો નાનપણથી જ હિમ્મતવાળો, ટેકીલો, શૂરવીર અને મોટાં જેખમ ખેડનારો હતો. તે બયને બય ખાતર સામે બોલાવતો, અને તેમાંજ પોતાનું જીવન વ્યતીત કરતો હતો. શૂરવીર હોવાની સાથે તે ઉદાર પણ તેવો જ હતો. આ સર્વ સદ્ગુણો અને સાહસ ખેડવાની વૃત્તિજ તેના નાશનું કારણ થઈ પડી હતી.

### બાપની પ્રતિજ્ઞા પાળી

કેસરદેવનો બાપ વિહિયાસ ઇ. સ. ૧૦૨૫ની આસપાસ સિન્ધમાં આવેલા નગર પારકરની પાસે કીતગઢમાં રાજ કરતો હતો. તેને સામૈયાના હમીર સુમરા બીજા સાથે વેર હતું. પણ તે આખી છંદગી કંઈ કરી શક્યો નહિ, ચારે મરતી વખતે પોતાના બાર વરસના પુત્ર કેસરદેવને પ્રતિજ્ઞા લેવડાવી કે “તમારા તેરમાને દહાડે હમીરના ઘોડામાંથી સવાસો દૂધ મલીઆ વછેરાને દાનમાં આપું અને તમારો જીવ સદ્ગતિએ પહોંચાડું.” કેસરે તે પ્રતિજ્ઞા પોતાના પિતાની ખાતર લીધી, અને સર્ગાવાહલાંએ મદદ કરવાની ના પાડી તેથી બાપના મરણ પછી ૧૦મે દહાડે તે એકલો જ હમીરના સવાસો વછેરા લેવા માણુકી ઘોડી ઉપર સ્વાર થઈ નીકળી પડ્યો. એકલો અને અબજ્યો હોવાથી તે બીજે દિવસે સવારમાં સામૈયે પહોંચી ગયો, અને રૂઆબમાં ને રૂઆબમાં અશ્વશાળામાં પેસી જઈ, જાણે પોતાની જ અશ્વશાળા હોય નહિ તેમ એક બે ઘોડીઓના બંધ કાપી નાખી, વછેરાઓના તબેલાનો દરવાજો ઉઘાડી, ઘોડીઓને પોતાની સાથે લઇને તે પોતે પોતાની પાણીદાર ઘોડી ઉપર ચાલી નીકળ્યો; એટલે તેની પાછળ ઘોડીનું દૂધ પીવાને ઉત્સુક વછેરાઓ પણ દોડવા લાગ્યા. તેણે નાસતાં નાસતાં પોતે કાણુ છે તેની ઝોળખ અશ્વરક્ષકોને આપી. પણ કોઈ તજવિજ કરે ને તેની પાછળ પડે તે પહેલાં તો તે ગામ બહાર નીકળી ગયો અને થોડા વખતમાં પોતાને ગામ આવી પહોંચ્યો. હમીર સુમરે આ વાત જાણી ખરી, અને માણસો તેની પાછળ દોડાવ્યા, પણ તે ધણે દૂર ચાલ્યો ગયો હોવાથી અને વચ્ચે મોટું રણ હોવાથી હમીર કંઈ કરી શક્યા નહિ. કેસરે વછેરાઓ લાવી તેનું દાન ભાટચારણોને તેરમાને દિવસે આપ્યું અને પોતાના પિતાના જીવાત્માને સંતોષ્યો. કેસરની શૂરવીરતાથી તેના લોકોમાં સારી પ્રતિષ્ઠા જામી. તે આશા રાખતો હતો કે હમીર સુમરો લડવા આવશે, પણ હમીરે તેને કંઈ કર્યું નહિ, એટલે તેને બીજી વાર રંજાડવાનું તેનું મન થયું.

## સાંઢણીઓ ભગાડી

કેસરદેવ એક વખતે થોડા સેવકો લઇને હમીરના સામૈયા નગર તરફ ગયો. આં રસ્તામાં એણે હમીરની ૭૦૦ સાંઢણીઓ ચરતી જોઇ, એટલે તે હાંકી જવાનો વિચાર કીધો અને એક આખા દિવસ ચુકિત રચી. તેણે વગડામાં એક રચારીના બકરાના ટોળામાંથી એક બકરું પકડી આણી તેના વધ કરી, તેના લોહીમાં એક મોટું કપડું તરબોળ કરી, એક મોટી લાકડીને છેડે નીતરતું લટકાવી, તે લોચાને લઇને એક ઘોડેસ્વારને તે દંડુકો આપ્યો; અને જ્યાં સાંઢણીઓ ચરતી હતી ત્યાં તેઓના નાકમાં લોહીની ગંધ આવે તેવી રીતે તેઓને ચમકાવી. લોહીની વાસથી સાંઢણીઓ ચમકી, એટલે તે લોચો ઉંચો રાખ્યો અને ઘોડેસ્વારે પોતાના ઘોડાને દપટાવ્યો, એટલે બધી સાંઢણીઓ મુખ્ય સાંઢણી પાછળ લોચા તરફ ઉંચી ગરદન કરી તેની પાછળ ને પાછળ દોડવા લાગી. બીજી બાજુએ કેસરે સાંઢણીઓના રખવાળોને સાંઢણીઓ વાળતા અટકાવ્યા અને પોતાના માણસોની મદદથી ધણી સાંઢણીઓ કંથકાટ લઇ ગયો. હમીર સુમરાએ આ હકીકત જાણી સંતાપ કર્યો, પણ તેણે કશાં પગલાં કેસર સામે લીધાં નહિ.

## સુમરીઓનું હુરણ

આ બનાવ બન્યા પછી જ્યારે હમીરે કશું કર્યું નહિ ત્યારે તેને નમાલો સમજી કેસરે તેથી પણ વિશેષ જોખમ ખેડવાની હિમ્મત બીડી. એ વખતના બહારવટામાંથી તો જનાવરો-વછેરા અને સાંઢણી લઇ આવ્યો હતો તો ત્રીજી વારની લૂટમાં તેથી વિશેષ અદ્ભુત પરાક્રમ કરવાની તેની ઇચ્છા હતી. તેથી ત્રીજી વખત હમીરને લૂટવા માટે થોડા વિશેષ ઘોડેસ્વારો લઇને તે નીકળ્યો; અને વિજયા દશમીને દહાડે તે સામૈયાની પાસે ઉપવનમાં જઇ પુગ્યો. ત્યાં આગળ હમીરના જનાનખાનાની અને બીજી કેટલીક સ્ત્રીઓ ફરવા માટે અને સ્ત્રી વૃક્ષના પૂજન-દર્શન માટે આવી હતી. તેઓ રથમાં રાજમહેલ જવા માટે બેઠી કે તેઓની સાથેના અંગરક્ષકોને અને રથ હાંકનારાઓને એકદમ છાપો મારી દેદ કરી, કેસરે પોતાના માણસોને રથપર ચઢી, રથ કીર્તિગઢ હાંકી જવાનું ફરમાવ્યું. આ પ્રમાણે કરાવી, કેસર બીજી કુમક આવે તે પહેલાં તો ઘણો દૂર નીકળી ગયો. હમીરે આ વાત જાણીને પોતાના એક કારભારીને કેસરદેવ પાસે કીર્તિગઢ મોકલ્યો, અને સ્ત્રીઓ પાછી આપવા જણાવ્યું; પણ કેસરે તે આપવા ના પાડી. તેણે પોતાનાં સર્ગાવાહલોઓમાં એ સ્ત્રીઓ વહેંચી દીધી. કેસરને આ સ્ત્રીહરણના પાપનું છેવટે પોતાના વિનાશથી પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડ્યું. અતિ થાય તે થોડા માટે.



## કીર્તિગઢનો નાશ

સામૈયાના હમીરને હવે લાગ્યું કે હવે વેર લીધા વગર છૂટકો નથી. તેણે અલાર સુધી કેસરદેવને જતો કર્યો તે માટે પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. કીર્તિગઢનું નગર ખારાપાટમાં આવેલું હોવાથી જો તેને ઘેરો ઘાલવામાં આવે તો લશ્કરને ખોરાકની તંગી પડે, તેથી હમીરે લશ્કર માટે મોટો સરંજામ અને અનાજપાણી એકઠાં કર્યા, અને મોટું લશ્કર લઈ કીર્તિગઢ ઉપર ચઢાઈ કરી તેને ઘેરો ઘાલ્યો. રસ્તામાં કેસરના લીલા ધઉના ખેતરોનો ઉપયોગ પોતાના લશ્કર માટે તેણે કરી લીધો. ઉદ્ધત કેસરદેવે પોતાના અને પોતાના ભાયાતોનાં બાહુબળ ઉપર મુસ્તાક રહી બાયલો હમીર તે શું કરવાનો છે, એવા વિચારે કંઈ લડવાની તૈયારી કરી નહીં તેમ ગઢમાં અનાજપાણી ભરી રાખવાની ખટપટ પણ કરી નહિ; અને હમીર ચઢી આવ્યો ત્યાં સુધી તેને એની ખબર પડી નહિ. હમીરે કીર્તિગઢ ઉપર ઘેરો ઘાલ્યો. પણ કેસર અને તેના ભાયાતો ધણી વાર તેની સામે કીલ્લા બહાર લજ્યા. આ લડાઈમાં કેસરના ધણા ભાયાતો, રજપૂતો, અને કુંવરો માર્યા ગયા અને છેવટે કેસરીયાં કર્યાં. પણ હમીરનું લશ્કર મોટું હોવાથી કેસરદેવ પણ લડતાં લડતાં રણક્ષેત્રમાં પડ્યો. તેના મરણ પછી તેની રાણીઓ અને સુમરીઓ ઝામોર કરી સતી થઈ. માત્ર એક હરપાળ નામે કુંવર નાસી છૂટ્યો. હમીરે કેસરના મરણ બાદ કીર્તિગઢ લૂટ્યો, અને તોડી પાડ્યો, અને ખેદાનખેદાન કરી નાંખ્યો.

નાસી છૂટેલો કુંવર હરપાળ રખડતો રખડતો થોડે વરસે અણહિલ-વાડ પાટણના મહારાજા કર્ણદેવ-સિદ્ધરાજના પિતા-સોલંકીને શરણે ગયો.\* અને એનાથી જ ઝાલા વંશ અને રાણાઓની ઉત્પત્તિ થઈ છે.

\* કરણધેલો-એ નામની એક વાર્તા સ્વ. નંદરાંકર તુલજીશંકર માસ્તરે લખી છે. તેમાં આ હરપાળને ગુજરાતના છેલ્લા રાજા કરણ વાઘેલાનો સમકાલીન ગણીને તેનાં પરક્રમેનો ઇતિહાસ આપેલો છે. પણ તે કેવળ અસત્ય છે. કારણ કે ઝાલા રાજપૂતોનો ઇતિહાસ કરણ વાઘેલા પૂર્વે પણ મળે છે. પૃથ્વીરાજ રાસામાં પૃથ્વીરાજ ચૌહાણના સમયમાં ઝાલા રાજપૂતોનું વર્ણન આવે છે, અને પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ કરણ વાઘેલા પૂર્વે થઈ ગયો, એ ચાક્કસ છે. વળી કેસરદેવને મારનાર હમીર સુમરાને સિન્ધના સમાન્તમ હાલાજીનાં કુંવર હિંગોજી અને હોથીજીએ ઇ. સ. ૧૧૪૭ માં માર્યાં છે, એમ રાસમાળા અને સિન્ધના ઇતિહાસ ઉપરથી જણાય છે. આ હકીકત ઉપરથી જણારો કે હરપાળદેવનો આશ્રયદાતા, કહેવામાં આવ્યું છે તેમ, ગુજરાતનો છેલ્લો રાજા કરણ વાઘેલો નહિ, પણ સિદ્ધરાજના પિતા કર્ણદેવ સોલંકી જ હોવો જોઈએ. કર્ણદેવ સોલંકી ઇ. સ. ૧૦૭૨ થી

તેનો ટુંકમાં ઇતિહાસ હરપાળ દેવની વાતમાં આપેલો છે. વળી એમ પણ કહેવાય છે કે કેસરદેવના હરપાળ ઉપરાંત વિજયપાળ અને શાન્તિસિંહ નામના બીજા બે કુંવરો પણ અત્યંત જવા પામ્યા હતા. તેઓ પણ હરપાળ સાથે ગુજરાતમાં આવ્યા હતા. તેમાં વિજયપાળના વંશજો મહિકાંઠાના ઇલોર ગામમાં આજે પણ વિદ્યમાન છે, અને શાન્તિસિંહના વંશજો કટોસણુ આદિના મકવાણા તાલુકદારો કહેવાય છે.

## પ્રકરણ ૨ જું

### આલાવંશસ્થાપક હરપાળની વીરતા

ગામ મરાઠી તણે, બિરદ રાવળ બોલાવ્યો;  
અંગ થકી ઔદિચ્ય, તેણે મંગળ વરતાવ્યો.  
પોહો પાટણુ પરણિયો, જગત કો નાત ન નળી;  
હુવા દેવ હરપાળ, શક્તિ રીઝી થઈ રાણી.  
સંસાર વાત રાખી સહી, અમરવેલ ઉત્પન્ન કરી;  
સોહો, મંગો, ને શેખરો, બાઈ કમાદે દીકરી. (પ્રાચીન)

હરપાળે પિતાના મરણ પછી કેટલોક સમય પરાશ્રયમાં જ વ્યતીત કર્યો, પરંતુ પાછળથી તેના નસીબે તેને ચારી આપી. પાટણુના સોલંકી રાજા કરણની રાણી કૂલાદેવીને બાપરા નામનો ભૂત વળગ્યો હતો. તેને હરપાળ દેવે મારી કદાજો અને ત્યારથી તેના ઉપર ગુજરાતના રાજા કરણની કૃપા થઈ આવી. આ ઉપરાંત રાજા કરણની રાણીએ તેને પોતાનો બાઈ કહી બોલાવ્યો હતો.

હરપાળે બાપરા ભૂત સાથે લડાઈ કરી તેને હરાવ્યો તે વખતે તેની પાસેથી એવું વચન લઈ તેને છોડવામાં આવ્યો હતો કે “જ્યારે મારે કામ પડે અને હું તને યાદ કરું ત્યારે તારે આવવું અને હું જે કામ બતાવું તે તારે કરવું.”

બાપરા ભૂત સાથે લડાઈ કરી નિવૃત્ત થયા પછી હરપાળને બહુ જ ભૂખ લાગી, તેથી પોતાની સાથે બે બકરાં લઈ તે રમશાનભૂમિ ઉપર ગયો. એક બળતા શખના અગ્નિથી આ બકરાંને શેકી ખાવાનો વિચાર કરતો હતો તે સમયે રમશાનમાં વસતિ ભૈરવી નામની દેવીએ તેની માગણી કરી હાથ લંબાવ્યો, તેથી હરપાળે તે બન્ને બકરાં તેને આપ્યાં. દેવી બન્ને બકરાં ખાઈ ગઈ હતી બુખી રહી. એટલે તેણે

૧૦૯૪ માં રાજ કરી ગયો છે. કેસરદેવ, હમીર સુમરો, જામ હાલાજી, અને હરપાળ એ જ સમયમાં થઈ ગયા એ ચોક્કસ જણાય છે; તેથી કશું ઘેલાની વાર્તામાં આપેલી હરપાળની વાત એ ઐતિહાસિક વિરોધ છે.

ફરીને હાથ લંબાવી માગણી કરી. પરન્તુ આ વખતે હરપાળ પાસે બીજું કંઈ આપવાનું સાધન નહોતું, તેથી પોતાની જાંઘ કાપી માંસ આપ્યું. દેવી તેના ઉપર બહુ જ પ્રસન્ન થઈ અને વરદાન માગવા કહ્યું. હરપાળે તે દેવીને પોતાને ઘેર આવવા માગણી કરી, જે સ્વીકારી દેવી હરપાળની સ્ત્રી બની, તેના ધરમાં રહેવા લાગી, પણ પરણી નહોતી. તેણીએ હરપાળની શક્તિ જોઈને પરણવાનું વચન આપ્યું હતું.

જે રાત્રે હરપાળે બાબરા જૂતને હરાવ્યો તેના બીજા દિવસે સવારમાં રાજા કરણે દરબાર ભરી તેની બહુ જ પ્રશંસા કરી, અને તેને કંઈક માગવા કહ્યું. તે ઉપરથી હરપાળે માગ્યું કે: “આજની રાત્રિમાં હું જેટલાં ગામે તોરણ બાંધું તેટલાં ગામ મને આપો.”

રાજાએ હા કહી અને હરપાળે બાબરા જૂત અને ભૈરવી દેવીની મદદથી રાત્રિમાં ૨૩૦૦ ગામેએ તોરણ બાંધ્યાં. છેલ્લું ગામ જ્યાં દિવસ ઉગવાના સમયે તોરણ બાંધ્યું તે ગામ દીઘડીયું કહેવાયું, અને મશ્હૂલી ગામમાં હરપાળ રાજા શક્તિદેવી સાથે રાવળ ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણોને હસ્તકે પરણ્યો હતો. શક્તિદેવી હરપાળના પરાક્રમેથી મુગ્ધ થઈ હતી, અને વચન આપ્યા પ્રમાણે પરણી હતી.

સવારે સાંઢણી સ્વારો માર્ફત આ બાબતની તપાસ રાજા કરણદેવે કરાવી તો માલુમ પડ્યું કે ત્રેવીસસો ગામેને તોરણો બંધાયાં છે, તેથી તોરણ બંધાયેલાં ત્રેવીસસો ગામે હરપાળને પ્રાપ્ત થયાં. પ્રથમ તોરણ બંધાયેલા પાટડી નગરમાં તે પોતાની ગાદી કરી રાજ્ય કરવા લાગ્યો. હરપાળે ૨૩૦૦ ગામે તોરણ બાંધ્યા પછી કરણરાજની રાણી પુલાંદેવી તેની પાસે બહેન થઈને ભાઈ પાસે વીર પસંદી લેવા ગયેલી, તેમાં તેણે ૫૦૦ ગામે ભેટ તરીકે પાછા આપ્યા, એટલે હરપાળ ૧૮૦૦ ગામનો રાજા થયો હતો.

તું સુભિયો સામંત, દૈત્ય સળ બાગ્યા ડોટ,

તું સુભિયો સામંત, ચડપડે લીધા ચોટ;

તું સુભિયો સામંત, શક્તિ રાખી કરી રાણી,

તું સુભિયો સામંત, અઢારસે ધર ધર આણી;

હરપાળ વડો જમરા હથે, દિનદિન અધિકો દાખિયે,

તુંઆરો તોલ કેસર તણે, ઈલા સામંત ન ચાખિયે.

એક દિવસે રાજાનો હાથી તોફાન કરી છૂટી ગયો હતો. આ વખતે હાથીના રસ્તામાં પોતાના બે રાજકુંવરો રમતા હતા, તેને ભૈરવી દેવીએ બારીમાંથી હાથ લંબાવી ઝાલી એક બાળુ મૂક્યા. તેની સાથે એક ચારણનો છોકરો રમતો હતો, તેને માથે ટપરી મારી

બાળુ ખસેડી લીધો અને ગાંડા હાથીથી બચાવી લીધો, તેથી આ ચારણ અને તેના વંશજને ટાપરિયા ચારણ કહેવાય છે. ત્યારથી હરપાળના વંશજને આલા તરિકે ઝોળખાવવા લાગ્યા અને મકવાણામાંથી જૂદા (ચારથી) પડ્યા.

પાટડીએ પોહોપાટ, મહેલ કીધો મકવાણે,  
રાણી ગોખ રહુંત, ગતિકો શક્તિ ન બણે;  
રાય તણા ગજરાજ, મેહ છૂટ્યા મદમંતા,  
દૂર પંથ દેખિયા, રાજવી કુંવર રમેતા;  
સોઢો, માંગો ને શેખરો, લાંબે કરે જાલી લિયા,  
ઓ આપે શક્તિ આપણી, કુંવર સાખ જાલો કિયા. (પ્રાચીન)

ધ્રાંગધ્રા રાજ્યના હળવદ ગામમાં બાબરા ભૂતનું સ્મારક છે, અને તે જગ્યા પીઠડને નામે પ્રખ્યાત છે. હળવદના દરબારમાં શક્તિદેવીનું મંદિર બંધાવેલું છે. આ બંને સ્થળોએ આજે પણ આલાનાં પરણેલ વહુવરો દર્શન કરવા જાય છે.

ભાટચારણો લખે છે કે હરપાળના વંશની નવ શાખાઓ થઈ, તેમાં આલા શાખા શ્રેષ્ઠ ગણાય છે.

મકવાણા રાણીંગ, બહો બાબલ બરહાળા,  
લગ્નવંત લૂંંગ, બલા બલો અમલાઈ;  
ખતરવટ રાખણ ખાંટ, જકે પારાકર નણ્ય,  
વિઠોડ ને હાપેવ, જકે કલશણ વખાણ્ય;  
નવ શાખાઓ નવ ખંડમાં, મકવાણો દશમે મણિ,  
ઐટલી શાખ ઉજળતલ, તિલક શાખ આલા તણી.

હરપાળે રાજધાની પાટડીમાં સ્થાપી હતી. શક્તિ દેવીના મરણ પછી તે થરપારકરના સોઢા રાજપૂતની કુંવરી રાજકુંવરબા સાથે પરણ્યો હતો અને તેથી તેને નવ કુંવરો થયા હતા, અને શક્તિના ત્રણ મળાને ૧૨ કુંવરો હતા. હરપાળ ઇ. સ. ૧૦૯૦ થી ૧૧૩૦ એટલે ૪૦ વરસ રાજ્ય કરીને મરણ પામ્યો.

## પ્રકરણ ૩ નું

હરપાળના વંશજો-કુવાનો કેર અને હળવદ

ઈ. સ. ૧૧૩૦ ની સાલમાં રાજા હરપાળજી ગુજરી જવાથી તેમના પુત્ર સોદાજી પાટડીના ગાદીપતિ થયા, અને તે ૧૧૬૦ માં ગુજરી ગયા. તેમની પછી કેટલીક પેઢીએ ઇ. સ. ૧૩૦૫ માં સાંતળજી પાટડીની ગાદી ઉપર આવ્યા અને તેમણે સાંતળપુર નામનું ગામ વસાવ્યું.

ત્યારબાદ ઇ. સ. ૧૩૪૦ માં ઉદયસિંહજી ગાદી ઉપર આવ્યા અને તે ઇ. સ. ૧૩૫૨ માં મરણ પામ્યા. તેમને પૃથીરાજજી અને વેંગડજી એ નામના બે કુવરો હતા. તેમાં વડા કુવર પૃથીરાજજીએ ગાદી ઉપરનો પોતાનો હક્ક ઉઠાવી લેવાથી વેંગડજી ગાદીએ આવ્યા. તેમણે હળવદ પાસે વેંગડવાવ નામનું ગામ પોતાના નામ ઉપર વસાવ્યું હતું. વેંગડજી ઇ. સ. ૧૩૬૮ માં મરણ પામ્યા. તેમના પછી રામસિંહજી ગાદીએ આવ્યા. તેમણે ધ્રાંગધ્રા પાસે રામપુરા નામનું ગામ વસાવ્યું.

રામસિંહજી પછી કેટલાક રાજાઓ ગાદી ઉપર આવી ગયા બાદ ઇ. સ. ૧૩૯૪ જયસાલજી ગાદીએ આવ્યા. તેઓ પરાક્રમી હતા, અને તેમણે ત્રણ વખત અમદાવાદના બાદશાહ મહંમદશાહ સામે બંડ ઉઠાવ્યું હતું. પરંતુ તેમાં તેઓ ક્ષતિ થઈ શક્યા ન હોતા. તેમણે પાટડીથી ગાદી બદલીને “માંડળ” કરી હતી. તેઓ ઇ. સ. ૧૪૨૦ માં મરણ પામ્યા હતા.

## શૂરવીર વાઘોજી-કુવાનો કહેર

તેમના પછી તેમના કુવર જોતસિંહજી ગાદી ઉપર આવ્યા અને તેમણે ગાદી “કુવા”\*માં કરી હતી. તેઓ ઇ. સ. ૧૪૪૧ માં મરણ પામ્યા. એમના પછી કેટલાક રાજાઓ થયા. બાદ ઇ. સ. ૧૪૬૯ માં વાઘોજી રાજા થયા. ઇ. સ. ૧૫૧૩ માં મુજફરશાહ નામ ધારણ કરી ગુજરાતનો પાદશાહ થનાર ખલીફખાન સામે તેમણે બંડ ઉઠાવ્યું હતું અને તેને સૈયદપુરા આગળ હરાવ્યો હતો. આ વખતે ખલીફખાન સૌરાષ્ટ્રનો સખો હતો-આથી ગુજરાતના પાદશાહ મહંમદશાહે ભારી સૈન્ય લઈ ચઢાઈ કરી અને “કુવા”ને ઘેરો ઘાલ્યો. છેવટે ખોરાક ખૂટી પડવાથી તેમણે કિલ્લા બહાર નિકળી હલ્લો કરવાનો વિચાર કર્યો, અને જતી વખતે પોતાની રાણીઓને જણાવ્યું કે; “મારો વાવટો

\* આ “કુવા” પ્રથમ “કંકાવટી”ના નામથી ઓળખાતું હતું, પણ વાઘોજીની રાણીઓ કુવામાં પડી તેથી તે નગરનું નામ “કુવા” પડ્યું, અને કુવા તરિકે ઓળખાવા લાગ્યું.

નીચે પડે તો હું મરાયો એમ સમજી તમે ઝોહર કરજો.” આવી રીતનો બંદોબસ્ત કરી તેઓ લડવા ચાલ્યા અને મુસલમાનોની સાથે તેઓ ભયંકર રીતે લડવા લાગ્યા. આ લડાઈમાં સતત લડવાથી વાવટાવાળો થાકી ગયો અને તેણે વાવટો નીચે મૂક્યો. આ સમયે રાજા તો લડી રહ્યો હતો એટલે તેને તેનું કંઈ જાન રહ્યું નહીં, અને રાણીએને તો વાવટો નીચે પડ્યો જણાયો, તેથી રાજા મરી ગયો એમ લાગ્યું. તેથી તેમણે “ઝોહર” કર્યું. અર્થાત્ રાણીએ “કુવા”માં પડી મરણ પામી. વાવટાવાળાની બૂલ જણાતાં વાઘોજી ચાલતી લડાઈએ કહેરમાં પાછા આવ્યા ભારે રાણીએને મરણ પામેલી હોવાનું જાણ્યું. આમ થતાં પોતે નિરાશ થયા અને વૈરાગ્ય આવ્યો પણ રણાગણમાં લડતાં જ મરવાનો નિશ્ચય કરી, એકદમ મુસલમાનો ઉપર દૂટી પડ્યા અને ઘણાનો ધાણ કહાડી નાખ્યો. પરંતુ બાદશાહી પ્રબળ સૈન્ય આગળ તેમનું શું ચાલી શકે? છેવટે તેઓ પણ પોતાનાં ધણાં માણસો સાથે સમરશાયી થયા અને “કુવા” મુસલમાનોના હાથ મળ્યું.

મુસલમાનોના હાથે વાઘોજી મરાયાના સમાચાર જાણી, કાલરીના સોલંકીની કુંવરી કુંવરબા સાહેબ સતી થઈ, કાલરીમાં મરણ પામ્યાં. તેમનાં વાઘોજી સાથે લગ્ન થયાં ન હોતાં, પરંતુ માત્ર વિવાહ જ થયો હતો. (ધ. સ. ૧૪૮૬).

“કુવા”માંથી જાલાઓની ગાદી ગઈ; એટલું જ નહીં પણ આ લડાઈમાં જાલાઓનો ભારે નાશ થયો હતો. આ લડાઈમાં થયેલા નાશના સ્મરણ તરિકે અભારે પણ તેમનામાં ‘કુવાનો કહેર’ એ કહેવત પ્રચલિત છે. વાઘોજીને બાર કુંવરો હતા. તેમાંના પહેલા છ પોતાની સાથે લડાઈમાં કામ આવ્યા હતા અને સાતમા વિરમદેવજી “શમી”ના મુસલમાન ચાણુદાર સાથેની લડાઈમાં મરાયા હતા. અને બાકીના કુંવરો પાદશાહના ડરના કારણે જંગલમાં રખડતા ફરતા હતા.

### હળવદની સ્થાપના

તેમાંથી આઠમા કુંવર રાજેધરજી શિકારે ગયા હતા. તે વખતે એક સસલું જંગલમાંથી આવી તેમના ઘોડાના સાચું થયું, તેથી તેમણે તે જગાને પ્રતાપી માની ધ. સ. ૧૪૮૮ માં તે જગાએ હળવદ નામનું નગર વસાવ્યું, અને હાં પોતાની રાજધાની જમાવી, રાજ કરવા લાગ્યા. આ રાજેધરજી ધ. સ. ૧૫૦૦ માં મરણ પામ્યા.

## માનસિંહજી

રાજેધરજી પછી તેમના કુંવર રાણોજી ગાદીએ બેઠા. તેમણે “રાણુ-પુર” ગામની વસાયત કરી. તે ઇ. સ. ૧૫૨૩ માં મરણ પામ્યા. રાણુજીને દશાડાના મહેલ અખતે મારી નાખ્યા હતા, તેથી રાણુજીના કુંવર માનસિંહજીએ ગાદી ઉપર આવ્યા બાદ આપનું વેર લેવા સારૂ દશાડા ઉપર ચઢાઈ કરી અને અખતના બેટાને માર્યો. આ વખતે ગુજરાતની માદીએ બહાદુરશાહ પાદશાહ હતો. તેણે ખાનખાનાને માનસિંહજી ઉપર મોકલ્યો. તેણે તેમને હળવદમાંથી હાંકી કહાજા તથી તેઓ કચ્છના રાવ ખેંગારજીના આશ્રયે રહ્યા. પાદશાહે હળવદ, માંડળ અને વીરમગામ ખાલસા કર્યા, તેથી માનસિંહજીએ ભુજની નજીકમાં ખીજું “કુવા” નામે ગામ વસાવ્યું.

માનસિંહજી તથા તેમના ખીજા બે ભાઈઓ પાદશાહ સામે બહાર-વડું કરવા લાગ્યા અને છેક વીરમગામ સુધીનેા મુલક ઉજ્જડ કર્યો. આ બહારવટામાં તેમના ઉપર ઘણાં સંકટ આવ્યાં, છતાં તેઓ આશ્ચર્ય-કારક રીતે તેમાંથી અચ્ચા હતા. આ સંબંધની ઘણી દંતકથાઓ ચાલે છે. માનસિંહજીને નાસી છૂટવામાં એક વખતે ચરાડીના ઢેડોએ મદદ કરી હતી તેથી તેની યાદ રાખવા તે જ ગામને “ઢેડોની ચરાડી” કહેવામાં આવે છે. માનસિંહજીની ઓરમાન માની બેહેનને પાદશાહ સાથે પર-ણાવવામાં આવી હતી. તેણે માનસિંહજીને કહેવડાવ્યું કે જો તમે પાદશાહને શરણે આવશો તો તમારું રાજ્ય તમને પાછું અપાવીશ. પરંતુ તેઓ શરણે ચલા નહોતા. છેવટે જ્યારે તેમને એમ લાગ્યું કે પાદશાહ સાથે લડવામાં પોતાનું રાજ્ય કોઈ રીતે પાછું મેળવી શકાય તેમ નથી, ત્યારે તેઓ પાદશાહના તાબે ચલાના વિચાર ઉપર આવ્યા. અને જ્યારે પાદશાહ સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં આવેલા “દીવ” બંદર તરફ જતો હતો ત્યારે હથીઆરો સજી પાદશાહની છાવણીમાં થઈ તેના તંબુમાં પહોંચી ગયા.

પાદશાહે જ્યારે તેમને જોયા ત્યારે પૂછ્યું કે: ‘તું કાણુ છે.’

ત્યારે તેમણે જવાબ આપ્યો કે: ‘હું ઝાલાવાડનો રાજા છું અને આપના પાસે મારું રાજ્ય પાછું મેળવવા આવ્યો છું.’ એમ કહી પોતે તાબે થયો છે, એમ બતાવવા સારૂ પોતાનાં હથીઆરો પાદશાહ સમક્ષ મૂકી દીધાં. આથી દયાળુ પાદશાહને દયા થઈ આવી. તેણે કેટલોક સમય માનસિંહજીને આદરથી પોતાની પાસે રાખ્યા અને પછી માંડળ અને વીરમગામ ખાલસા કરી હળવદનું રાજ્ય તેને સોંપ્યું. તેઓ ઇ. સ. ૧૫૬૪માં મરણ પામ્યા.

## પ્રકરણ ૪ થું

### રાજા રાયસિંહ

છત્રપત્યઃ એહ બિરદ રજપૂત, પ્રથમ મુખ અંક ન બોલે;  
એહ બિરદ રજપૂત, પરત્રિય કાઢ ન ખોલે;  
એહ બિરદ રજપૂત, આય ખાંટ કર જોરે;  
એહ બિરદ રજપૂત, એક લાખાં બિચ એરે;  
જમરાણ પાચે પાછા ધરે, દેખિ મતો અવધૂતરો;  
કરવાર હાય દીધી કરદ, એહ બિરદ રજપૂતરો. (પ્રાચીન)

**આ** માનસિંહજી પછી આપણી આ વાર્તાના નાયક રાજા રાયસિંહજી ગાદીએ બેઠા. આ રાયસિંહજીમાં ક્ષત્રિયોચિત તમામ લક્ષણો હતાં. તેઓ પરાક્રમી, સાહસિક અને પ્રબળ વીર હતા. તેઓ જેટલા વીરતામાં ઉગ્ર હતા તેટલા જ દાનેશ્વરી પણ હતા, તેથી તેમના દરબારમાં હર વખત વિદ્વાન કવિ, પંડિતોની સભાઓ થતી હતી, અને બહુ દૂરથી તેમની કીર્તિ સાંભળી, કવિઓ આવતા હતા. વળી આ રાયસિંહજી સામે દુશ્મનાવટ કરવાથી કાળને આમંત્રણ કરવા સરખું થતું હતું, એમ સહુ કોઇનું માનવું હતું અને તેથી તેમના સામા થવાની કોઈ પણ હિન્દુ-મુસલમાન હિમ્મત કરી શકતા નહોતા.

### મામા-ભાણેજ

આ રાયસિંહજી એક વખત પોતાના મામા, ધોળવાળા જસાળને મળવા ગયા હતા. એક દિવસ મામા સાથે રાયસિંહજી ચોપટ રમતા હતા તેવામાં ડંકાનો અવાજ સંભળાયો. તેથી જસાળ બોલ્યા કે: “ધોળના પાદર ડંકો કરનાર કોણ હિમ્મત બહાદુર છે?” એમ કહી પોતાના માણસોને તપાસ કરવા સારૂ મોકલ્યા.

તેઓ પાદર જઇ તપાસ કરી આવ્યા અને જસાળને બહુબળું કે “મકનભારથી નામના ગોસાંધની જમાત જાય છે, તે જમાતનો ડંકો થાય છે અને તેઓ હાંગળાજ માતાએ જમાત લખને જાય છે.” અતિતનો ડંકો થતો જાણી જસાળ શ્વાંત થયા.

આથી રાજાયસિંહજીએ પૂછ્યું કે “મામા! આ ડંકો ગોસાંધનો થાય છે તેના બદલે કોઇ રાજાનો થતો હતો તો તમે શું કરત?”

આથી જસાળએ હિમ્મતથી જવાબ આપ્યો કે: “ભાઈ! રાજાનો ડંકો થતો હતો તો તેનો અત્યારે તમારા દેખતાં જ નાશ કરવામાં આવત. હું ક્ષત્રિય છું અને મારા નગરની પાદર અન્ય રાજા કે નવાબનો ડંકો થાય તે જાણી શું હું બેસી રહેત? બલકુલ નહીં, ક્ષત્રિયોથી પોતાના



બળનો અને સાહસનો પરિચય કરાવેલો જ બેઠ્યો. ક્ષત્રિયોએ માત્ર રાજભૂવનોમાં પડ્યાં પડ્યાં અનેક પ્રકારના વૈભવો ભોગવવાના નથી, તેમ બળવાન શત્રુ બેઠી ડરવાનું પણ નથી. માણસને એક દિવસ મૃત્યુ તો છેજ, તો પછી મરવાથી શા સારું ડરવું બેઠ્યો? બે ક્ષત્રિયો મરવાથી ડરે તો પછી તેમનામાં અને વાણીઆના દીકરામાં શો તફાવત માની શકાય? ક્ષત્રિયોએ તો હિમ્મેશાં હિમ્મત રાખી કાળ સાથે પણ લડવા તૈયાર રહેવું બેઠ્યો. ક્ષત્રિયવંશમાં જન્મ થયો તો પછી ઘરમાં મોજશોખ માણતા પડ્યું રહેવું તે તો તેવા ક્ષત્રિયોને માટે લાંચનપ્રદ છે.

ભાષ રાજપૂત કોને કહી શકાય કે જે જૂઠું શબ્દતો કોષ પ્રસંગે બોલે જ નહીં, અને વળી પરસ્ત્રીગમનનું તો જેને સ્વપ્ન પણ ન હોય. વળી વિદ્વાન કવિ પંડિતો આવે તેમનો યોગ્ય સત્કાર કરવો. તે પણ એવી રીતે કે ધન આપતાં પણ હાથ બેઠી તેમનાથી બહુ જ નમ્રતા રાખે.\*

“વળી રાજપૂતોએ અને શત્રુઓમાં પોતે એકલા હોવાની દહેશત નહીં રાખતાં વચ્ચે પડી વીરતા બતાવવી બેઠ્યો; તે એવી રીતે કે લડતાં લડતાં વીર પુરુષ પોતાપણું પણ ભૂલી જાય અને જેમ કૃષિકાર ખડને કાપે છે તેમ દુસ્મનોને કાપવા લાગે; જે બેઠી યમરાજ પણ આ અવધૂત વીરથી લડતાં પગ પાછા ધરે. ન્યારે ક્ષત્રિયોને પર-

\* કારણ કે કવિઓની બે કૃપા હોય છે તો તેઓ દેશાંતરોમાં કીર્તિને પ્રસારાવે છે અને જે તેમની અવકૃપા થાય છે તો તેઓ દુર્ગુણોને વર્ણવી અપકીર્તિ કરે છે. માટે જ મહારાણા રાજસિંહજીએ પણ કહ્યું છે કે:-

છંપચ:-

કહાં રામ, કહાં લખમણ, નામ રહીયાં રામાયણ;

કહાં કૃષ્ણ બળદેવ, પ્રકટ બાગૌત પારાયણ.

વાલ્મીક, શુક, વ્યાસ, કયા કવિતાન કરંતા;

કુણુ સ્વરૂપ સેવતા, ધ્યાન મન કવણુ ધરંતા.

જગ અવર નામ ચાહો જકાં, સુણો રાણવણુ અકબરાં;

“રાજસી” કહે જગરાણુરો, પૂનો પૌંચ કવેશરા.

વળી પણ કોઈ કવિએ કહ્યું છે કે:

“કંથા કવિ ન છેડીએ, કવ છેડે વડ હાણુ;

તરણારો મેર કરે, મેર તરણુ સમાન.”

માટે કવિઓની કૃપા મેળવવી, એ રાજાઓના માટે ખાસ જરૂરીયાત છે.

માત્રાએ હાથમાં તલવાર આપી છે ત્યારે ઉત્તમ બિરદો તેમનાં હોવાં જોઈએ. અર્થાત્ ક્ષત્રિયોએ તેવી રીતે જ વર્તવું જોઈએ.\*

“ભાઈ! ક્ષત્રિયો માટે વિદ્વાનોએ આટલું આટલું કહ્યું છતાં શુદ્ધ ક્ષત્રિય ધરમાં પડી રહે તે અને જ શી રીતે? જુઓ. કોઈ ક્ષત્રિયે યુદ્ધ જતાં પત્નીને-તેણે રોકવાના ઉપાયો કરવાથી કહ્યું છે કે:—

છાપય:—

શુદ્ધ ક્ષત્રિ જે હોય, કાળથી કદિ ડરે નહીં;  
શુદ્ધ ક્ષત્રિ જે હોય, પ્રિયા, રણમાં લડતાં સહી.  
શુદ્ધ ક્ષત્રિ જે હોય, પ્રિયા, પાછો ન મૂકે પગ;  
શુદ્ધ ક્ષત્રિ જે હોય, દિપાવે જતુનીને જગ,  
વળી શુદ્ધ ક્ષત્રિ જે હોય તે, સાહસ વિષ્ણુ શોભે નહીં;  
હું ક્ષત્રિય કુલ પેદા થઈ, કષ્ટ જોઈ બદલાઈ કહીં?

તે જ મુજબ હે ભાઈ! જે અત્યારે ધ્રોણને પાદર કોઈ ક્ષત્રિયનો ડંકો થયો હતો તો મારી સાહસિકતા અને વીરતા તું જોઈ શકત.”

જસાણએ તો બાણેજને સાધારણ રીતે ક્ષત્રિયનાં લક્ષણો સમજાવવા પ્રયાસ કર્યો, પરંતુ બહાદુર બાણેજે મન સાથે પોતાની ક્ષાત્રવટ મામાને બતાવવાનો વિચાર કર્યો. આ વખતે તો કંઈ ન બોલતાં માત્ર મામાની પ્રશંસા કરી બેસી રહ્યા.

\* વળી ક્ષત્રિયોના માટે કોઈ કવિએ કહ્યું છે કે:

છાપય:—

પ્રાન ધરમ ચિત્ત મન, સહજ હિત મંત્ર બિચારૈ;  
ચર ચલાય ચહું ચોર, દેશ પુર પ્રભ સંભારૈ.  
રાગ દ્વેષ હિય ગુણ, વચન અમૃત સમ જોલૈ;  
ઠોર સમય પહિચાનિ, કઠિન કોમલ ગુન જોલૈ.

નિત જતન કરે સંચે રતન, ન્યાય મિત્ર અરિ સમજને;  
રણમેં નિઃશંક હુવ સંચરૈ, સો નરેન્દ્ર રિપુહલ હને.

## પ્રકરણ ૫ મું

## મામા સાથે વેર

હજીવદ આબ્યા બાદ મામાની ક્ષાત્રવટ જોવા અને પોતાની દીપાવરા સારૂ એક મોટું લશ્કર જમાવી, રાયસિંહજીએ ધ્રોળ ઉપર ચઢાઈ કરી. ધ્રોળના પાદર આવી ડંકા વગડાવવા આજ્ઞા કરમાવી, અને તે મુજબ ડંકા વગડવામાં આવ્યો. જસાજીએ તપાસ કરાવી તો માલુમ પડ્યું કે આ તો પોતાના ભાણેજ રાજ રાયસિંહજીનો ડંકા વાગે છે, તેથી તેમણે ડંકા બંધ કરવા કહેવડાવ્યું. પરંતુ આ તો લડવાના જ ધરાદાથી મામાના મેમાન થયા હતા, એટલે મામાનું કહેવું-કહેવડાવવું-શાનું સાંભળે ? છેવટે જસાજીનો કોઈ પણ ઉપાય અમલમાં આવ્યો નહીં, અને રાયસિંહજીએ ડંકા બંધ કરાવ્યો નહીં, ત્યારે તેમણે પણ પોતાના લશ્કરને તૈયાર થવા હુકમ આપ્યો. લડવા જતાં પહેલાં પોતાના પાસેના એક કવિને કહ્યું કે; “જો કદાચ આ લડાઈમાં હું કામ આવી જાઉં તો કચ્છના રાવ ખેંગારજીના ભાઈ સાહેબજી મારા મિત્ર છે. માટે તેમની પાસે જઈ મારા રામરામ કહેજો અને આ લડાઈના સમાચાર તેમને કહેજો, એટલે તેઓ માફ વેર લેશે.” આ સંદેશો કહ્યા બાદ તેઓ ભાણેજ સાથે લડવા બહાર નિકળ્યા.

આ બંને મામા ભાણેજનાં સૈન્યો સામસામાં ગોઠવાયાં. બંનેના મનમાં પોતપોતાનું સાહસ બતાવવાની પ્રબળ ઊત્કંઠા હતી. બંનેનાં નેત્રો ક્રોધના આવેશમાં એટલાં રક્તવર્ણ થઈ ગયાં હતાં કે જોનાર વ્યક્તિને એમ જ લાગે થતો હતો કે હમણું તેમાંથી અગ્નિ નિકળશે. બંન્નરે બંને સૈન્યો સામસામાં લડવા તૈયાર થયાં ત્યારે વીરપુરૂષોને શ્વર ચઢાવનાર સિંધૂ રાગમાં વાદ્યો વાગવા લાગ્યાં. વીરો સામસામાં પોતપોતાના પ્રતિસ્પર્ધિને ઉશ્કેરવા સાફ ટુંકારા કરવા લાગ્યા. હાથયારો સામસામાં અફળાવા લાગ્યાં, હથિયારોનાં ધર્પણથી અગ્નિનો વર્ષાદ થવા લાગ્યો. બંને પક્ષના સૈનિકો નભમંડળમાંથી તારાઓ ખરી પડે છે તેમ ટપોટપ ખરી પડવા લાગ્યા. અને બંને મામા ભાણેજ રૂદ્ર સ્વરૂપ ધારણ કરી લડવા લાગ્યા. ભૂત, પ્રેત, ડાકિનીઓ, ધાનો અને શિયાળો મનમાન્યો ભક્ષ મળવાથી નાચવા ફૂંદવા લાગ્યાં અને ખુશ થઈ ચિત્કાર કરવા લાગ્યાં. કાગડ અને સમડીઓ પણ પોતપોતામાં માંસની વહેંચણી સારૂ લડવા લાગ્યાં, અને રુધિરની નદીઓ વહેવા લાગી. ઠેકાણે ઠેકાણે માંસના ઢગલા થવા લાગ્યા. વાહનોના ભાગવાથી તેમ ધસમસાટભર્યા ધસારાથી અને બૂમો પાડવાથી પુષ્કળ ધોવાટ થવા લાગ્યો. ધાયલ સૈનિકોના પણ અવાજ થવા લાગ્યા.

લડાઇને રંગ રાયસિંહજીના તરફેણમાં જણાયો અને તેઓ બહુ આનંદમાં આવી પોતાના કૈનિકાને ઉસ્કેરી લડવા લાગ્યા. આ જોઈ જસાજી પણ મરણીયા થઈ લડવા લાગ્યા. પરંતુ કોઈ પ્રકારની પ્રથમથી પોતાની તૈયારી નહીં હોવાથી અને રાયસિંહજી લડવાના ધરાદાથી જ પ્રયત્ન સૈન્ય લઈને આવેલા હોવાથી જસાજીના પ્રયત્ન પ્રયત્ન છતાં આખરે તેઓ રણશાયી થયા અને તેમનું લશ્કર નાસવા લાગ્યું. રાયસિંહજીએ પોતાની ઇચ્છા પૂર્ણ થવાથી નાસતા સૈન્ય વાંસે થવાની પોતાના સૈન્યને મના કરી અને પોતે હળવદ તરફ ચાલતા હતા.

### કચ્છના સાહેબજીની ચઢાઈ

જસાજીએ લડાઈએ જતાં પહેલાં પોતાની પાસેના કવિ સાથે સાહેબજીને જે સંદેશો કહેવડાવ્યો હતા તે જસાજીના મરાયા બાદ તેણે જમને સાહેબજીને કહ્યો. સાહેબજીને તેમના બાપ ઝંગારજી ખસતા કરવા ખુશી હતા, તેથી તેમણે સાહેબજીને તેમના મિત્રનું વેર લેવા ઉસ્કેર્યા અને કેટલુંક સૈન્ય સાથે લઈ રાયસિંહજી ઉપર ચઢાઈ કરવા જણાવ્યું. આથી સાહેબજી મિત્રનું વેર લેવા સારૂ રાયસિંહજી ઉપર ચઢ્યા.

આ સમાચાર જ્યારે રાયસિંહજીને મળ્યા ત્યારે તેઓ પણ સૈન્ય લઈ સામા ગયા અને “પાળીયા” આગળ બંને સૈન્યોનો ભેટો થયો, અને મહાન યુદ્ધ થયું. આ સમયે સાહેબજી તથા રાયસિંહજી શૌર્યથી લડવા લાગ્યા. તેમની લડાઈ જોવા સારૂ આકાશમાં દેવતાઓ એકત્ર થયા. દેવતાઓની સ્ત્રીઓ અને દેવતાઓ આ બંને સૈન્ય ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યાં. અસ્ત્રારાઓ પોતપોતાનાં વિમાનો સજી પતિ પસંદ કરવા સારૂ આવી હતી, તે વીર પુરુષોને વરમાળાઓ પહેરાવી માનસહ લઈ ચાલી. ભૂત, પ્રેતો અને વૈતાળો તેમજ શ્વાન, શિયાળો, કાગડા અને સમડીઓ તથા ગિદ્દો પણ રૂધિર અને માંસ મળવાથી તૃપ્ત થઈ આનંદમાં નાચવા લાગ્યાં. અંતે લડાઈનો રંગ રાયસિંહજીની તરફેણમાં નહિ આવ્યો પણ તેઓ દુશ્મનને રણભૂમિની ગોદમાં શયન કરાવવામાં ફાળ્યા. પોતે પણ આ લડાઈમાં ધાયલ થઈ પડ્યા. વળી બંને પક્ષને પુષ્કળ ખુવારી પણ ખમવી પડી હતી. લડાઈને અંતે સાહેબજીનો જય થયો.

આ રાયસિંહજી મહા પરાક્રમી હતા. તેમણે ચાર પાંચ રાજપૂત કુંવરીઓ સાથે લગ્ન કર્યું હતું. તેઓ સર્વ સાહેબજીની સાથે રાયસિંહજી લડવા ગયા ત્યારે જયપરાજયની વાટ જોતી રહી હતી. પણ રાયસિંહજીના પરાજય પછી તેના કશા સમાચાર આવ્યા નહિ અને

તેનું શબ્દ સુધા કોષને મળ્યું નહિ, ત્યારે તેઓએ યથાશક્તિ વૈધવ્ય-કર્મ કર્યું, અને સૌભાગ્યચિહ્નો દૂર કર્યાં. આ વખતે તેની એક રાણી જે ચૌહાણ કુલની હતી તેણે પોતાનો અભિપ્રાય એવો દર્શાવ્યો કે જ્યાં સુધી રાયસિંહના મૃત્યુની અને દેહની શી ગતિ થઈ છે તે ચોક્કસ જાણવામાં ન આવે ત્યાં સુધી હું વૈધવ્યકર્મ નહીં પાળું, પણ પતિના આગમનની વાટ શક્તિ પ્રમાણે થોડાં વરસ જોઈશ. પણ તેણીની આ વાત કોષએ માન્ય રાખી નહિ. પછી તેણે તો વિધવાનો ધર્મ સ્વીકાર્યો અને પોતાના બાપને ત્યાં જઈ રહી.

### મુકુંદભારતીના ઉપદેશ

લડાઈ અહીં પૂર્ણ થઈ તે જ અરસામાં ગોસાઈ મકનભારતી પોતાની જમાત સાથે હાંગળાજનાં દર્શન કરી પાછા આવતા હતા. તે “માળીઆ” આવી પહોંચ્યા અને તેને તપાસ કરતાં તમામ હકિકત માલુમ પડી; તેથી તેણે ધાયલ થયલા રાજ રાયસિંહજીને પકડી દિલ્લીના પાદશાહ પાસે મોકલી આપ્યા. ત્યાં તેમને મલમપટ્ટા કરી સારા કરવામાં આવ્યા અને પાદશાહે લગભગ બે વર્ષ સુધી તેમને પોતાના પાસે રાખ્યા. આ મુદત દરમ્યાન હજવદનું રાજ્ય દિલ્લીના હવાલામાં રહ્યું.

રસૂલખાં જ્યારે રાયસિંહજીને મકનભારતીના માણસોએ કરેલી સારવારથી ચેતન આવ્યું ત્યારે તે પોતાની સ્થિતિ જોઈને આશ્ચર્ય પામ્યા, અને પોતાના સાથીઓ ક્યાં ગયા તેની પૃચ્છા કરી, બસ રણસંગ્રામની અને સાહેબજીને મારવાની વાત કરવા માંડી. તેની આવી સ્થિતિ જોઈને મુકુંદ ભારતી સ્વામી મહારાજે તેને શાંત પાડ્યા અને વસ્તુસ્થિત સમજાવી, અને વૈરાગ્યોપદેશ આપ્યો અને હવે પછી કંઈ નહિ તો જીવતો રહે ત્યાં સુધી વૈરાગ્યના ચિહ્ન તરિકે ગેરઆં વસ્ત્ર પહેરવાની પ્રતિજ્ઞા તેની પાસે લેવડાવી. મકનભારતીએ રાયસિંહને તેના મામા સાથે ઉદ્વેગ કરીને તેને લડાઈમાં મારી નાખવા માટે સખત ઠપકા આપ્યો, અને જણાવ્યું કે મામાનું કહેવું વાજબી હતું; જે ડંકા બળવવાનો પરપરાનો હક્ક ગુસાઈઓ અને સંન્યાસીઓને મળેલો હોય છે તે હક્ક ખીજાઓને મળેલો હોતો નથી, અને એક રાજ સંન્યાસીના હક્કને માન આપે છે, તેનું કારણ કે તેનો સંસારત્યાગ અને પરમાર્થ-વૃત્તિ હોય છે. એ શિવાય રાજદરબારની પાસે કોઈ પણ રાજને ડંકા બળવવાનો હક્ક કોષને નથી, અને જે કોઈ વગાડે તો તેને રાજ વાજબી રીતે સજા કરી શકે.

આ વાત રાયસિંહના મગજમાં મકન ભારતીએ ઠસાવી ને કહ્યું કે, “હવે તમે એક વાર તો મરી ગયેલા જ લોકોમાં જાહેર થઈ ચૂક્યા છો, અને તમારી રાણીઓ કદાચ તમારી પાછળ સતી થઈ બળી ચૂક્યા હશે, અથવા તો શાસ્ત્ર પ્રમાણે વિધવા ધર્મ પાળતી હશે; માટે તમે રાજસંન્યાસ લો તો સાફ.”

મકન ભારતીના આ ઉપદેશની રાયસિંહ ઉપર સારી અસર થઈ, અને તે પછી તેણે સાજા થયા પછી હમૈશા ગેરઆં વસ્ત્રો પરિધાન કરવાનો રિવાજ રાખ્યો હતો, અને સંસાર ઉપર વૈરાગ્ય આવવાથી તેણે પોતાની રાજધાની હળવદ ગામે પોતાના જીવતા હોવાની બીજી પથ્થુ કરાવી નહિ. આ પ્રમાણે મધ્યકાળમાં ગોટાળો થવાથી તેની રાણીઓ તેને સ્વર્ગસ્થ થયેલો માની વૈધવ્યધર્મ પાળતી હતી.

રાજા રાયસિંહના હાથમાં બળ ધણું હતું. તેનું આહુબળ વખણાતું. એનો હાથો—પંજે જ્યાં પડતો ત્યાં વજ્ર સમાન પડતો. એની સામે કોઈ ટકતું નહિ. મકન ભારતી દિલ્લી ચૂકી ગયા તે પછી સાજા થયા પછી રાજા રાયસિંહજી અકબરના દરબારમાં રહ્યા હતા. તે દરમિયાન એક હાથી તેમની ઉપર ધસી આવતાં તેમણે પોતાના હાથની હથેલીની ચાપટ એવી તો હાથીના કાન પાસે મર્મસ્થાનમાં લગાવી દીધી કે હાથી તુરત નાઠો. આ પ્રસંગને ઉદ્દેશીને ભાટચારણો એક દુહો વારંવાર કહે છે.

દુહો:—હાથી ઉપર હાથ, પડતાં રાયસિંહરો;

શાહ તણે દિલ સાથ, દિલ્લી આખી ડગમગી.

જ્યારે અકબરશાહે ખાનખાનાનને ગુજરાત તરફ મોકલવાનું નક્કી કર્યું, તે વખતે રાયસિંહજીએ પાદશાહને પોતાનું રાજ્ય પોતાને પાછું આપવા વિનંતિ કરી. તે ઉપરથી તેમને ખાનખાનાન સાથે ગુજરાત મોકલવામાં આવ્યા અને તેમનું રાજ્ય તેમને સોંપવા ખાનખાનાનને ફરમાવ્યું. ખાનખાનાને ગુજરાતમાં આવી રાયસિંહજીને પોતાના રાજ્ય તરફ જવા રજા આપી, તેથી તેઓ હળવદ આવ્યા. આં તેમને તેમની પ્રજાએ ઝોળખ્યા અને તેમને પોતાના રાજા તરિકે કબુલ કર્યા. નગરમાં આનંદ થઈ રહ્યો. સ્થળે સ્થળે મંગળપ્રદ સજાવટો કરવામાં આવી. દરેક મનુષ્યે મકાનના દ્વાર આગળ મંગળસૂચક અશોક અને આમ્ર વૃક્ષનાં તોરણો બાંધ્યાં. આવી રીતે રાજા રાયસિંહજી પોતાની ગાદી ઉપર પુનઃ બિરાજવા ભાગ્યશાળી બન્યા.

રાયસિંહે ગાદી ઉપર પાછા આવ્યા પછી પોતાની રાણીઓને પાછા રાજમહેલમાં આવવાનું અને સૌભાગ્ય ધારણ કરવાનું કહાવ્યું. પણ

માત્ર એક ચોંદાણુ રાજકુમારી શિવાય બીજી રાણીઓ તેની સાથે સંસાર ભોગવવા આવી નહિ. આ રાણીથી રાયસિંહને લગાઇ પહેલાં બે પુત્રો અને એક પુત્રી થયાં હતાં. તેમાં સતરસાલજી માળીઆની લગાઇમાં કામે આવી ગયો હતો, અને પુત્રીને તેણે જામનગરના જામ જસાજી વેરે પરણાવી હતી. રાયસિંહ પછી ગાદીએ આવનાર વીર પુરુષ ચન્દ્રસિંહજી જ હતો.\*

### પ્રકરણ ૬ છું

દિલ્હીના દરબારમાં રાયસિંહજીનો પંજો

હથથલરાયાં સંઘરી, દિલ્હીના દરબાર

ગાદી ઉપર બેઠા પછી રાયસિંહજી એક વખત ખાનખાનાને મળવા સાર દિલ્હી ગયા હતા. ત્યાં આગળ ગયા ત્યારે ચક્રવર્તિ મહાન અકબર બાદશાહનો મંગલિક શુભ જન્મદિવસ મહોત્સવ હતો અને તેથી દિલ્હીમાં ભારે ધામધુમ થઈ રહી હતી. અકબરના આમંત્રણથી ધણા રાજા રજવાડાઓ, સરદારો, સૂબાઓ વગેરે ત્યાં પધાર્યા હતા. ત્યાં પધારવાનું રાયસિંહજીને પણ આમંત્રણ હોવાથી તેઓ પણ ગયા. પણ તેમનો પહેરવેશ રાજવંશીનો નહિ પણ ધણો સાદો અને રંગમાં ગેરઆ રંગનો હોવાથી અજાણ્યો માણસ એમ કદિ પારખી ન શકે કે આ વેશમાં આવનાર વ્યક્તિ એક મહાન પુરુષ છે, અને એ જમ રાજાને પણ જવાબ દેખે આવ્યા હશે. તેમણે દરબારગઢમાં પ્રવેશ કરતાં તેમને ઓળખનાર એક ભાટે લલકાર્યું કે:—

રાયસિંહજી રાય, બહે પધાર્યા ભૂપતિ;

હળવદરા શિરતાજ, ચો દશ પ્રસરી કીરતી.

\* રાણીઓ સંબંધમાં મીંઠ વોટસન કાઠિયાવાડ ગેઝેટમાં નીચે પ્રમાણે લખે છે:

“જ્યારે માલિયા પાસે રાયસિંહજીના મરણ પામ્યાના સમાચાર તેની રાણીઓએ જાણ્યા ત્યારે તેઓએ ચૂકીકર્મ કર્યું, સૌભાગ્ય ચિહ્નોનો ત્યાગ કર્યો અને વૈધવ્યનો શરૂઆત ધારણ કર્યો. પણ જ્યારે રાયસિંહજી ખાનખાનાના સાથે પાછા ફર્યા અને ખાદીનશીન થયા, ત્યારે તેની સ્ત્રીઓએ તેને ત્યાં આવવા ના પાડી, અને કારણમાં જણાવ્યું કે અમે તમને મરી ગયેલા સમજીએ છીએ; પણ માત્ર એક રાણી, વાવના ચોંદાણુ રાજપૂતની પુત્રી, તેને ત્યાં પાછી આવી અને રહી. તેણીનું આ કૃત્ય કેટલાક ઝાલાવંશવાળાઓને એટલું બધું નિંદ્ર લાગ્યું કે હજી સુધી પણ તેઓ નાંદોલા ચોંદાણુ સાથે લગ્નવહેવાર કરતા નથી. રાયસિંહજી પછી તેની ગાદીએ તેનો કુંવર ચંદ્રસિંહજી આવ્યા.”

તેના આ સ્તુતિવાક્યથી પાદશાહના એક કાળધેર્યા મદ્દને મશ્કરી કરવાનું મન થયું.

પાદશાહનો કામળ નામનો એક એકડો (મદ્દ) બેઠાં બેઠાં ખાધ ખાધને વણાઇ ગયો હતો. તેનું શરીર બહુ જ ભારે સુદઢ અને ઉંચું હતું, અને રાયસિંહજી શરીરે પાતળા અને ઠીંગણા હતા. તેઓ અતીત જેવાં કપડાં હમ્મેશ પહેરતા હતા. તેમને બેઠાં જ મદ્દમાં આવી કામળે તેમની મશ્કરી કરી કે:-

“અરે વાહરે ભાટભાઇ વાહ ! ખૂબ ભાટાઈ કરી ! આવો રૂપાળો હળવદનો રાજા અને તેની કીર્તિ શું ચો દશ પ્રસરી ગમ્મ કહેવાય ! આ તો કોઇ મકન ભારતી જેવો લાગે છે. આવા રાજાઓ રાજા શું કરી શકતા હશે ?”

તેનાં આવાં હલકાં વચન સાંભળીને રાયસિંહજીને અતિશય ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો અને તેઓ કહેવા લાગ્યા કે: “તારા સમાન ભારે શરીર હોવાથી, અને કપડેલો વેસ્ત્રા સ્ત્રીની માફક સુસજ્જ રહેવાથી જ રાજાઓ રાજ્ય કરી શકે છે એમ તારે સમજવું નહીં. વળી ક્ષત્રિયોની છેડ કરવાથી હમ્મેશાં અળગો રહેજે, નહીંતર કોઇક વખત ફસાઈ પડીશ. તને માલુમ નથી કે ક્ષત્રિયો કાળ સમાન દુશ્મનથી પણ પાછા હઠતા નથી, અને વીરતા બતાવવા ચૂકતા નથી !”

આ પાદશાહનો એકડો જે ધણી સમયથી બેઠાં બેઠાં જ ખાયાં કરતો હતો અને પાદશાહના તાબામાં રહેવાથી જે ક્ષત્રિયો પોતાપણું ભૂલી ગયા હતા તેમને હમ્મેશાં ધમકાવ્યાં કરતો હતો, તે જ મુળ્ય તેણે રાજા રાયસિંહજીને પણ વક્ બૂકુટીથી કહ્યું કે, “શું ત્યારે તમો મારાથી લડી શકશો ?”

રાયસિંહજીએ જવાબ આપ્યો કે: “અરે, પણ તારા જેવા એક મગતરાથી લડવામાં સાર શો છે ? વગર કારણે કાળને મૂર્ખ શા સાર આમંત્રણ કરીને તેડાવે છે ? જાનોમાનો તું તારે પાદશાહની મહેરબાનીથી પેટ ભરી ખાને. સાધુરામ બાવાજી તું કોને કહે છે ? જરા જીભ સંભાળીને બોલ, નહિં તો પરિણામ ખરાબ આવશે અને તારી મૂર્ખાઈ માટે તારે પસ્તાવું પડશે.”

રાયસિંહનાં શિખનાં વચનો સાંભળીને કામળ એકડો ઉશ્કેરાયો, અને ગર્વમાં જ તોછડાઇથી તે બોલ્યો કે:-“હવે જાણી જાણી તારી બહાદુરી તારા જેવા સાધુરામથી શું બનવાનું હતું કે મને પરિણામનો વિચાર કરવાનું કહે છે ?”



આ વચનો સાંભળીને રાયસિંહનું લોહી ઉકળ્યું, અને તેઓ મોટેથી બોલ્યા કે, “ખાધ પીને જાડા પાડા મદલ થવામાં હુશિયારી નથી. જે આપણે હાથોહાથ લડીએ ત્યારે જ ખપ્પર પડે, ને તારી ખાત્રી થાય કે મારા જેવા સાધુરામ રાજાથી શું બની શકે.”

રાયસિંહજીનું આમ કહેવું સાંભળી જેમ વેશ્યા સ્ત્રી ક્રોધ ધની (વિશ્યા-લંપટ) ગ્રાહકને જોઈ પોતાના વસ્ત્રાલંકારો સજે છે, તેમ કામળ એકાએ પોતાના હાથના અંગરખાની ખાંચ ચડાવી તલવાર કહાડવા સાર મુઠમાં હાથ નાખ્યો. એટલે રાયસિંહજીએ વિચાર કર્યો કે:—“જે હવે આને કંઈ શિખામણ આપવામાં નહીં આવે તો આ દુષ્ટ હથવાસો કરી જશે.” તેથી તેમણે ઉભા થઈ એકક્રાંત તલવાર મ્યાનમાંથી કહાડે તે દરમ્યાન તો તેને બોચીમાંથી પકડી, સામે ભીંત હતી તે ભીંત સામે એવો પછાડયો કે જેથી એકક્રાંત તો ભીંત સાથે લુગદી જ થયો; એટલું જ નહીં પણ જે ઠેકાણે ભીંતમાં તેને પછાડવામાં આવ્યો હતો તે ભીંતમાંથી એક મોટા પથ્થર તેના શરીર સાથે લપ્પને જ ભીંતથી નીચે પડ્યો અને એકા મલ્લના પ્રાણુ રમી ગયા. આ સર્વ બનાવ વિજળીના ચમકારાની માફક બની ગયો.

આ દૃશ્ય જોઈ સમગ્ર સભા આશ્ચર્યમાં ગરક થઈ ગઈ. પાદશાહ તથા અન્ય સભાજનો રાયસિંહજીની વીરતાની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. આ રાયસિંહજીએ એકાને પછાડવાથી જે પથ્થર ઉખડી ગયો હતો તે જોઈ પાદશાહે રમરણુ તરિકે તેમજ રાખવા ફરમાવ્યું. પાછળથી ક્રોધ કવિએ જ્યારે શાહજહાનના સમયમાં અમરસિંહજીની કટારનું ચિહ્ન સ્તંભમાં થયું અને વીર તોગાજીની તલવારનાં ચિહ્ન સ્તંભમાં થયાં ત્યારે આ દોહરો કહ્યો કે:

કટારી અમરેશરી, તોગારી તલવાર;  
હથથલરાયાં સંઘરી, દિલ્હીના દરબાર.

અર્થાત્ કે અમરસિંહજીની કટારીનાં, અને વીર તોગાજીની તલવારનાં તથા રાયસિંહજીની હથેળીનાં ચિન્હો દિલ્હીના દરબારમાં સંઘરી રાખવામાં આવ્યાં છે.<sup>૧</sup>

૧ કેટલાક દંતકથાકારોના કહેવા મુજબ રાયસિંહજીએ એકાને તેના મસ્તકપર હથેલી મારી અને તેથી તેનું શિર તેના ધડમાં બેસી ગયું હતું. અને કેટલાક, અમોએ ઉપર વર્ણવ્યું તે મુજબ, ભીંતમાં પછાડવાની હકીકત કહે છે. આ બન્નેમાંથી અમને અમોએ વર્ણવેલી હકીકત વલ્લુદવાળી લાગવાથી ગ્રહણ કરવામાં આવી છે.

## પ્રકરણ ૭ મું

### ઉપસંહાર

રાજા રાયસિંહે ગાદીએ આવ્યા પછી પોતાના બાહુબળથી હળવદના રાજ્યની સીમા વધારી દીધી હતી. તેથી આસપાસના જંગીરદારો એકત્ર થયા, અને દેદા નામના ગરાશિયાઓએ તેની આગેવાની લીધી. તેઓ હળવદ ઉપર ચઢી જવાને તૈયાર થઇ નીકળ્યા તેની ખબર રાયસિંહને પડી. એટલે તે પોતાના ભાયાતો અને સૈનિકો સાથે સજ્જ થઇને તેઓને સામે મળવા હળવદથી નીકળ્યો, અને શુક્લ પક્ષની એક અજવાળી રાતે ઘાટીલા આગળ મળ્યો. દેદાઓ તેને અચાનક આવી પોહોચેલો જોઇને ગભરાયા, અને તેઓને લાગ્યું કે, એક વાર રાયસિંહ સાથે ખાંડા ખેંટ્યાં કે મર્યે જ છૂટકો. તેથી તેઓએ છેતરપીંડી કરવાનો વિચાર કર્યો, અને રાયસિંહની ઉદારતાનો ખોટો લાભ લેવાનું નક્કી કરી તેની તરફ દ્વંત મોકલી કહાવ્યું કે, રાતની વખતે રાયસિંહજી સાચા હોય તો કદિ હુમલો કરશે નહિ, એવી તેમને ખાત્રી છે. શત્રુ ઉપર કદિ વિશ્વાસ મૂકવો નહિ, એ સૂત્ર રાયસિંહજી ભૂલી ગયા, અને ઉદારતાથી રાતને માટે લડાઇ બંધ રાખી, અને વિશ્વાસે રહી નીરાંતે સુઇ ગયા. શત્રુઓએ આ તકનો લાભ લઇ આખી રાત લડાઇની તૈયારી કરી સાવધ રહ્યા અને પહેા ફાટતાં જ દગાથી તેને અને તેના માણસોને ધેરી લઇ તૂટી પડ્યા. તેની સાથે માત્ર ૮૦ માણસો હતા અને બધા જ પગપાળા હતા. તેઓ કેસરીયાં કરી દેદાઓ સાથે ખૂબ લડ્યા અને ધણા માણસોને ઠાર મારી નાંખ્યા, પણ સંખ્યા બળ આગળ તેઓ સર્વ હતાશ થયા અને બધાઓ વીરની ગતિને પામ્યા. આ બનાવ ઇ. સ. ૧૫૮૪ માં બન્યો.

રાજા સાહેબ રાયસિંહજી સાહસિક, વીર અને દાનેશ્વરી ક્ષાત્ર રાજા હતા. તેમની બહાદુરીનાં ધણાં વર્ણનો દંતકથા કરનાર “રાવ” અને “ચારણ” કવિઓ કરે છે.

રાયસિંહની પછી કેટલીક પેઢીઓ હળવદની ગાદી ઉપર ચઢી, તેમાં ઇ. સ. ૧૭૩૦ માં ખીજા રાયસિંહજી હળવદની ગાદી ઉપર થયા. તેમણે “ધાંગધરા”નો કિલ્લો બંધાવ્યો અને વરસમાં ફેટલોક વખત ત્યાં પણ રહેવા લાગ્યા. તેમણે “રાયસિંહનગર” નામનું એક ગામ પણ પોતાના નામ ઉપર વસાવ્યું હતું. આ રાયસિંહજી ઇ. સ. ૧૭૪૫ માં મરણ પામ્યા હતા.

રાજરાયસિંહજી પછી તેમના કુંવર ગજસિંહજી ગાદીએ બેઠા અને ગજસિંહજી પછી તેમના પાટવી કુંવર જસવંતસિંહજી ઇ. સ. ૧૭૮૧ માં ગાદી ઉપર આવ્યા. તેમણે “હજવદ”થી ગાદી બદલી “ધ્રાંગધરા”માં કરી જે અત્યારે હાલ પણ ત્યાં જ છે. તે પછીનો ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ છે.

કાઠીઆવાડ દેશમાં ઝાલાઓનાં ધ્રાંગધરા, વાંકાનેર, લીંબડી અને વઢવાણ એ મોટાં રાજ્યો અને ચૂડા વિગેરે નાની નાની ઠકરાતો પણ ધણી છે. રાજપૂતાના એજન્સીમાં “ઝાલાવાડ” કરીને એક મોટો પ્રદેશ ઝાલાઓના હવાલામાં છે. અનુમાન થઈ શકે છે કે આ કાઠીઆવાડી ઝાલા પણ રાજપૂતાના એજન્સીમાંથી અહીં આવેલા હોવા ભ્રમભ્રમ.

શ્રીકૃષ્ણાર્પણમરુતુ-સમાપ્ત



સાચી શક્તિનો સંગ્રહ કેમ કરશો ?

આંતરડાનો સંડો અટકાવી

પાચનશક્તિને ખુબ ખીલવી

સંગીનમાં સંગીન ખોરાક પચાવી

જ્ઞાનતંતુની નખખાઈ

સાધારણ નખખાઈ

ગમે તે નખખાઈ મટાડી

તનદુરસ્તી-તાકતની

જમાવટ કરનાર

બધી માસમમાં વાપરવા લાયક

ઝંડુ ની-સુવર્ણમિશ્રિત—

**મકરધ્વજ ગુટી**

સ્વલ્પચંદ્રોદય મકરધ્વજ-લેખનચરનાવલી ધ્વજ

પૂર્ણચંદ્રોદય, સોનું તથા ચંદ્રોદયનું અનુપાન

મેળવી બનાવેલી સોનેરી પડવાળી

સુંદર ગોળીઓ વાપરી

સાચી શક્તિનો સંગ્રહ કરો

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટીકલ વર્કસ લીમીટેડ મુંબઈ નં. ૧૪

મુંબઈની મુખ્ય દુકાન:—જૂની ભાટિયા

મહાબનવાડી, કાલખાદેવી

તોલા એકના રૂપીઆ આઠ: મકરધ્વજનું માહિતીપત્ર માગો

॥ ૐ ॥

દુનીઆભરના તમામ દેશોમાંથી ભેટ, બક્ષીસો  
ને સંખ્યાબંધ પ્રમાણપત્રો મળ્યાં છે.

## મહારૂં શું થશે ?

જન્મકુંડળી=અથ-  
વા પુરૂષે જન્મલ્યા ને  
શ્રીએ ડાબા હાથ-  
ની ત્રણ કોપી માથે  
૩. ૫) મોકલવાથી  
જંદગીનો ખાસ  
અહેવાલ મોકલવા-  
માં આવશે. પરદેશ  
મટે સિલ્હીંગ અ-  
ગીઆર.

તે સંબંધી;  
જંદગીનો અહેવાલ

—માત્ર પત્ર લખવાના શરૂમ સાથે  
ચાલુ હરમર અને સવા રૂપીઆની  
ટીકટો રજીસ્ટર પોષ્ટથી મોકલવી:  
સંખ્યાબંધ કવરો ગુમ થતાં હોવાથી  
અમે તેવા સંજોગમાં પણ કવર  
રજીસ્ટર વગર મોકલવું નહિ. જેની  
ખાસ નોંધ લેશો. પરદેશ મટે  
સિલ્હીંગ ત્રણ:

પવિત્ર જન્મ તાલીમ  
આર્થિક શ્રી સંતતિ,  
પરદેશ ગમન, મુસા-  
ફરીમાં લાભિક જે  
એકજ વર્ષ મટે ઉપ-  
ચોગી નેથી દોઢો બે  
ગણો લાભ થાય છે.  
કિ. રૂ. ૫-૪ પરદેશ  
મટે સિલ્હીંગ અગી-  
આર.

ન્યોતિષી પી. શર્મા,  
(Predict Astrologer.)  
સુરત (જી. એસ. બી.) ઈન્ડિયા.

ચડતી જીવાનીમાં થતી ભયંકર ભૂલોથી બચવા માટે  
પ્રખ્યાત પુસ્તક

કામશાસ્ત્ર

— અવશ્ય વાંચવા લાયક છે. —

તેણે લાખો જીવાનેની જંદગીને પાયમાલ થતી અટકાવી છે.

કિંમત કે પોસ્ટ ખર્ચ કાંઈપણ નહિ.

...માત્ર તમારું સરનામું મોકલી મંગાવી લ્યો...

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવીંદજી,

જામનગર—કાઠીયાવાડ:

કબજઆત માટે ચમત્કારિક

‘અમક પીલ્સ’

ઝાડાના બંધકોષને લીધે થતાં તમામ  
દર્દો નાબુદ કરી ખોરાક પચાવી  
ખુલાસેથી જરાપણ તકલીફ વિના  
સાફ ઝાડો લાવે છે. કી. રૂ. એક  
વી. પી. સાથે આજેજ મંગાવો.

‘ઝાડેક્ષ’

અમે તેવી લાલ ચા કાળી ફરાજ  
સુકંડ ચા લીલું હઠીલું ચેપી ખરજડું  
નહી રૂઝાતાં ગડગુમઠ ખસખુજલી  
તથા સાંધાના સખ્ત દુઃખાવાપર  
રામબાણુ છે. કી. રૂ. એક વી. પી. સાથે

સોલ એજન્ટ

પી. બી. પટેલ, સ્વામીનારાણના મંદિર પાસે ટીંબાપોળ, અમદાવાદ.

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

## વાર્તા-નવલકથા

કથાસરિત્સાગર-ભાગ ૧ લો અને ૨ જો.

નામ પ્રમાણે આ ગ્રંથ સુંદર, મનોવેધક કથાઓનો સંગ્રહ છે. આ કથાઓ ઉપર તો પ્રો. બેઘન જેવા પણ મુગ્ધ થઈ ગયા હતા અને ટોની તથા પેન્ડર, જેવાઓએ લોભાઈને તેનું અંગ્રેજીમાં પણ ભાષાંતર કર્યું છે. પ્રો. બેઘને તો અનુકરણ પણ કર્યું છે. આ કથાઓ ઉપરથી સેંકડો બેઠકે હજારો કથાઓ-વાર્તાઓનાં પુસ્તકો રચાયાં છે. દરેક કથા ભાષાપ્રદ અને સુંદર ભાવવાળી છે. હલકી વાર્તાનાં ગ્રંથો વાંચવા કરતાં આવાં પુસ્તકો વાંચવાં ફાયદાકારક છે.

પહેલા ભાગમાં ૧ થી ૯ સુધીનાં લંબકો છે. અને બીજા ભાગમાં ૧૦ થી ૧૮ સુધીનાં લંબકો (પ્રકરણો) છે. દિવ્ય સૃષ્ટિમાં આપણે ભ્રમણ કરતા નહિ હોઈએ તેવા જ ભાસ આ કથાઓ વાંચતાં થાય છે. જૃહતકથા નામક ગ્રંથ બે હજાર વર્ષપર, શકકર્તા શ્રીશાલિવાહન મહારાજના રાજકવિ ગુણાદય જે મહાકવિના પદને પામ્યા હતા તેણે ભૂતભાષામાં ૧,૦૦,૦૦૦ શ્લોકોમાં રચ્યા હતા. તેપરથી કાશ્મીરવાસી સોમદેવ મહાકવિએ, તેના સંસ્કૃતમાં ૨૪,૦૦૦ શ્લોકોમાં અનુવાદ કર્યો હતો. તેપરથી આ ભાષાંતર કરવામાં આવ્યું છે. એમાં ૬૦૦ અતિ અદ્ભુતાશ્ચર્યથી ભરેલી વાર્તાઓ છે, અને આ ગ્રંથ એવા તો સર્વોત્તમ છે કે, એમાંથી વસ્તુ (Plot) લઈને ઘણા કવિઓએ મોટાં મોટાં કાવ્યો, વાર્તાઓ ને નાટકો રચ્યાં છે. જેમ મહાભારત પરમ પવિત્ર ગણાય છે, તેમ જ આ ગ્રંથ પણ માન્ય ગણાયો છે. મહાભારત પેઠે એમાં ૧૮ લંબકો છે. મહાભારતમાં જનમેજય સુધીની કથા છે, તે પછીની કથા આ ગ્રંથમાંથી મળી આવે છે. નરવાહનદત્ત નામનો ચન્દ્રવંશી રાજા, જે પોતાના દિવ્ય બળથી વિદ્યાધર થયો હતો તેની કથા આ ગ્રંથમાં છે. એ ગ્રંથ ખરેખરે કથાઓ અર્થાત્ વાર્તાઓનો મોટો સમુદ્ર જ છે. કાદમ્બરી, પંચતંત્ર, હિતોપદેશ, દશ કુમારચરિત્ર, વૈતાલપચ્ચાસી, વિક્રમચરિત્ર, મુદ્રારાક્ષસ, માલતીમાધવ વગેરે કથા તથા નાટકોનાં વસ્તુ (Plot) એમાં સમાવેલાં છે. બે ભાગમાં આ ગ્રંથ છે. પુઠાં પાકાં છપાઈ ને કાગળ હત્તમ છે. આ ગ્રંથ હિન્દુઓની અરેખિયન નાઈટ્સ જ છે, રસમાં બેઠકે તેથી પણ ચઢિયાતો છે. કથાસરિત્સાગર ભાગ ૧ લો કિ. ૩-૦-૦ અને કથાસરિત્સાગર ભાગ ૨ જો ૩-૦-૦.

સાસુન બિલ્ડીંગ, એલફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ નં. ૧.

# “ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

## શકુંતલાની વાર્તા ડિ. ૩. ૦-૩-૦.

આ વાર્તા અંગ્રેજીમાં શેક્સપિયરનાં નાટકોની ઢબે લખાયેલી વાર્તાઓની જેવીજ ખાસ તૈયાર કરવામાં આવી છે. બાળકોને અને સ્ત્રીઓને કવિ કાલિદાસની અદ્ભુત કૃતિઓનો રસ આપવા માટે આના જેવી નિર્દોષ વાર્તા એક પણ ગુજરાતી ભાષામાં નથી. દરેકની કિંમત ત્રણ આના.

## દશકુમાર ચરિત્ર

સંસ્કૃત ભાષામાં વાર્તા સાહિત્યમાં આ ગ્રંથ ઉંચકાડીનો છે. તે મહાકવિ દંડીની કૃતિ તરીકે વખણાયેલો છે. તેનું આ સપ્તમાણુ ઉંચકાડ અને સાદી રસમય ગુજરાતીમાં ભાષાંતર છે. ગ્રંથ વાર્તા કરતાં પણ રસિક છે. કાલેજના વિદ્યાર્થીઓને ધણી ઉપયોગી છે, અને સામાન્ય વાંચનારાઓને પણ ધણી બોધમદ અને આનંદ આપે તેવા ગ્રંથ છે. કિંમત રૂ. ૨-૦-૦.

## જનનખાનાની બીબીઓ

આ પુસ્તકમાં તુર્કીના મહારાજ્યની રાજધાની ઇસ્ટંબુલના સુલતાનના રાજ્યમાં જનનખાનામાં રહેલી સ્ત્રીઓ કેવા કુછંદોમાં પડી જાય છે, અને રાજ્ય ખટપટોમાં હતરે છે, તથા પાદશાહ પણ કેવો એક પછી એક સ્ત્રીઓનો-બેગમોનો નાશ કરે છે, તે વગેરે બનાવોનું કરખીણ વૃત્તાંત કેવાડાં ઉભાં કરે તેવું છે. કી. ૧-૮-૦.

## મુક્તમાળા

આ પુસ્તકમાં નાના બુવાન છોકરા છોકરીઓને માટે બોધદાયક વાર્તા અને સુંદર ઉપદેશ આપેલો છે, વાર્તા ધણી રસિક છે, અને દરેક માળાપે પોતાની સંતતિને વંચાવવા બેગ છે. કિંમત રૂ. ૦-૮-૦.

## હાથનાં કર્યા હૈયે વાગ્યાં

પોતે હાથે વગર સમજે કેવાં કામ માણસો કરે છે અને તેનાં કેવાં ફળો ભોગવવાં પડે છે તે આ રસિક વાર્તામાં સમજાવેલું છે. સંસારી રેંટમાળમાં પડેલાઓએ અવશ્ય વાંચવા જેવી છે. કિંમત રૂ. ૧-૪-૦

સાસુન બિલ્ડિંગ, એન્ડ્રીન્સ્ટન સર્કલ, કેટ, મુંબઈ ૧.

નકલી શિલાજીતથી સાવધાન રહો.

**શુદ્ધ સૂર્યતાપી શિલાજીત**

(રજીસ્ટર્ડ નં. ૪૫૦૨)

શુદ્ધ સૂર્યતાપી શિલાજીત પાણી જેવી પાતળી મલીન ધાતુને સફેદ અને ઘટ બનાવી વાંસે પ્રકારના પ્રમેહને નાબૂદ કરવા માટે આશીર્વાદ સમાન છે. પેસાણની પહેલાં અથવા પછીથી ધાતુના જવા ઉપર તે તરત જ અસર કરે છે અને ગુસ્ત ભાગોની ઢીલી પડી ગયેલી નસોને મજબૂત કરી પુરબેસ પેદા કરે છે. વૃદ્ધ માણસ જીવાન અને જીવાન બળ ન બને છે અને નામદાને મદદ બનાવે છે. કી. ડબી ૧ ના ૩. ૨) પો. અલગ.

શિલાજીત ડીપોઃ—પ્રો. ચંદુલાલ ઓટલાલ ખત્રી.

ઠ. કાલુપુર, ટોપીવાળાની પોળ, અમદાવાદ.

પુરુષત્વ પ્રાપ્તિ માટે અકસીર શુદ્ધ સ્વદેશી

# અનંગ પ્રભા યાકુતી

કેશર, કસ્તૂરી તથા બાંજ કેટલીક કીમતી વસ્તુઓ નાંખી બનાવવામાં આવતી આ દિવ્ય યાકુતી ગમે તે કારણથી આવેલી નબળાઈ દુર કરે છે, ઢીલી પડેલ નસોમાં તાકાત આપે છે, સ્થંભન શક્તિ વધારે છે તથા કોષપણ કારણથી ગયેલ મરદાઈ તરત પાછી મેળવી આપી નું જીવન બક્ષી સંસા-સુખ ભોગવવા યોગ્ય બનાવે છે. કી. ગોળી ૩૦ ની શીશીના ૩. ૧૦

## રમણવિલાસિની વટિકા

વીર સ્થંભન કરનાર અકસીર દવા કિં. ડબી ૧ નો ૩. ૧)

## રાજવૈદ્ય નારાયણજી કેશવજી,

હ્રેડ ઓફીસ-જામનગર (કાઠીયાવાડ)

મુખ્ય ધ્યાંચ:—૨૯૩ કાલબાહેવાદૌડ, ભાટીઆ મહાજનવાડી સામે.

“ક્રાંસનો સન્દેશો.”

ક્ષય, કફ, સરદી, શળેખમ, દમ તેમજ છાતી અને ફેફસાંના તમામ દર્દો માટે

## “પોટોખર્જ સોલ્યુશન”

તેજ ઇન્ટરનેશનલ ખ્યાતી પામેલી ચાલીશ વર્ષની જીની અને અકસીર દવા છે. કરોડો ખાટલીઆ યુરોપ અમેરીકામાં પ્રીસ્ક્રાઇબ થઈ છે માટે નીરાશ થયેલા દરદીઆને એક વખત અજમાયશ કરવા ખાસ બલામણ છે.

કી. ૧૧ આઉસની ખાટલીના ૩. ૨-૮-૦ પોરટેજ પેકીંગ ખર્ચ જીદું.

વધુ માટે લખો:—ધી ક્રેંચ મેડીકલ ડીપો.

અરોહ ખીલ્ડીંગ, પ્રિન્સેસ રટ્લીટ, પો. બો. ૬૫૫—મુખ્યધ.



મોહોટામાં મોહોટા શહેરોથી લઈ નાહાનામાં નાહાનાં ગામડાઓમાં  
પણ પહોંચી પોતાના ચમત્કારિક ગુણોથી ખીમારને તંદુરસ્ત કરી  
તથા નબળાઓને બળવાન બનાવી લાખો દરદીઓના આશી-  
ર્વાદોથી વધતી જતી ક્ષેત્ર અને કાર્તિને પામેલી

પ્રખ્યાત

## આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ

દરતની અટકાયત દૂર કરે છે, ખોરાક પર રૂચિ કરાવે છે,  
લોહીમાં ખરો રંગ લાવે છે, વધારે પડતી ચરબીને ઓછી  
કરે છે, હાડકાંની અંદરની કળતરને મટાડે છે, આંતરડાંની  
નબળાઈનો નાશ કરે છે, જ્ઞાનતંતુઓને મજબૂત કરે છે, ધાતુ  
વિકારના કોઈ પણ પ્રકારને મારી હટાવે છે, ચેહેરા પર ઉત્સાહ  
અને તેજ લાવી દે છે અને આંખોમાં તંદુરસ્તીનો પ્રકાશ પ્રક-  
ટાવે છે. સવાર સાંજ ખોરાક લીધા પછી એક એક ખાતા રહો.

કિંમત-ગોળી ૩૨ ની ડબી ૧ નો રૂ. ૧.

( એક સાથે પાંચ ડબી ખરીદતાં કિંમત-રૂ. ૪ )

## વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી,

મુંબઈ આન્ય  
કાલબાદેવી રોડ.

} આતંકનિગ્રહ ઔષધાલય,  
જામનગર-કાઠિયાવાડ.

### સુગંધીના વેપારીઓ માટે અમૂલ્ય તક.

માથાના સુગંધી તેલ, સાબુ, ઓટા, સેંટા, ( કરચીક્ષ્ણ પરક્યુચ્છ )  
કોલન તથા લવંગર વોટર, જરદો, સુંઘવાની નાસ, પોમેટ, હેરકીમ,  
સ્પેશિયલ સોલ્ડ, બ્રીલીઅનટાઇન, બોશન અને એવીજ ખીજ હજારો તરેહવાર  
સુગંધી મોજશોખની ચીજો તૈયાર કરવાને લખતા અસલ સ્વદેશી  
ઘોડા છાપ એસેસો અરક, પરક્યુચ્છ રસાયનો, કાચા તથા પાકા રંગ  
અને મસાલા, કીકાચતથી મળશે. ઘોડા છાપના દરેક એસેસો સ્પીરીટ  
વખરના હોય છે, કારખાનાવાળાઓને જરૂરજોગી સલાહ મફત આપવામાં  
આવશે. ટ. ફો. નં. 20909.

લખા:—ડી. જી. ગોરે,

૩૧ મંગળદાસ રોડ, મારકેટ, મુંબઈ ૨.

હિન્ડોચાની વખણાયલી શક્તિની દવા

# રેતસ્થંભક માત્રા

(૨૭૨૮૬)



ચોકખા સોનાના વરખ અસલ નેપાળી કસ્તુરી કેસર પૂર્ણ ચંદ્રાદય રસ અને બીજા અનેક મૂલ્યવાન વસાણાઓ મિશ્રિત આ ગોળીઓ લોહી તથા ધાતુને સુધારી શરીરમાંથી ખોટી ગરમીને દૂર કરી ખરી ગરમી ને તાકાત લાવે છે. શરીર તેજસ્વી લોહીયાળ અને સત્તાવાળું બનાવે છે, નસોનસ-માં નવી તાકાત આપે છે, કેવળ શુષ્ક શરીરના હાડપીંજર જેવા મનુષ્યને પણ લોહા જેવા મજબુત બાંધાના બનાવે છે. બળવીર્ય વધારી જઠ રાગની સુધારે છે. આ દવાના સેવનથી ૨૦૦ તોલા દુધ અને ૨૦ તોલા ધી સહેલાઈથી પચાવી શકાય છે. કિંમત ગોળી ૨૪ ની ડબીના રૂ. ૧૦ નમુનાની ૧૦ ગોળીના રૂ. ૫.

હિન્ડોચા ફાર્મસી કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨.  
લાંગવાડી સામે,

બહોળા વપરાશથી

વિખ્યાત થએલી અમારી

## પ્રદર વિનાશક દવા.

વનિતા વર્ગનું જીવન છે.

કેમકે

તે સ્ત્રીઓના દરેક રોગ દૂર કરે છે.

૨૭૨૮૬ નં. ૭૧૦

આ દવા સર્વ પ્રકારના પ્રદરો (નબળાઈનું જીવું) અનિયમિત રૂ-સાવ, રક્તપ્રદર, કસુવાવડ, છોડ, હીસ્તીરીઆ, પેડુનો દુખાવો, છાતીમાં દાહ, જીજીવર, હાયપગની બળતરા, ગર્ભાશયનો સોજો, સુવારોગ તેમજ ગર્ભાશયના તમામ જીવા હઠીલાં દરદો મટાડી ગર્ભાશયને સુધારી શરીરને શક્તિ આપે છે, અને ગર્ભ ધારણ કરવા યોગ્ય બનાવે છે. બાકસ ૧ ની કિંમત રૂ. ૨-૮-૦ પોસ્ટેજ ૦-૪-૦. પુસ્તક મફત મંગાવો.

મેનેજર:—પ્રદરવિનાશક ઓફીસ,

અંભાત—(૧૦૬) (Cambay.)

સ્વર્ગસ્થ ૧૦ ૧૦ અમૃતલાલ સુદરણ પડીઆરે મુંબઈના પ્રસિદ્ધ અકબી-  
ડીક ગુજરાતીમાં બહેર કરેલો આંખના તમામ રોગોનો આખાદ ઉપાય

## આખરાના મુળનો ચર્ક

સુરમે આંખવાની સળી વડે આંખમાં આંખવાથી આંખ, ખીલ, પડળ, કુલ્હ  
છારી વળવી, મોતીઓ, ઝામરવા વગેરે આંખના તમામ રોગ ચોક્કસ મટે છે.  
ડી. ર. પ. બહેર પેપરમાં છપાયેલા અભિપ્રાય તથા ખીજ દવાઓનું  
સૂચીપત્ર મફત મંગાવો.

ચંદ્રપ્રકાશ પટેલ ફાર્મસી. ભવાનીગંજ. (ખી. બ્લોક) (ઝાલાવાર.)

કાળાં ન થનારાં રોલ્ડ ગોલ્ડ

## સોનાનાં ઘરેણું

ખમીસ બઠનો રૂ. ૩, ચંદ્રહાર રૂ. ૫, મગમાળા રૂ. ૩૫, હીરાકંઠી રૂ. ૫, વીંટી  
રૂ. ૧, મોહનમાળા રૂ. ૫, ધડીઆળનો છેડો રૂ. ૩૫, હાથના ધડીયાળનો પટો  
રૂ. ૪, બંગડીઓ જોડી રૂ. ૨૫, પોંચી રૂ. ૫, એસીંગ જોડી રૂ. ૨, લવીંગીઓ  
મોતીનાં જોડી રૂ. ૨, બંગડીઓ મોતીની જોડી રૂ. ૮.

વાળ કાળા કરવાનો ખીજખીસાણુ

આ સાણુથી વાળ કાળા થઈ હંમેશાં રહે છે. ત્રણ ડબ્બીનું બાકસ રૂ. ૧-૮-૦.

વજ્રદારની કુલ, અત્રતવાડી ગીરગામ, મુંબઈ ૪૮.

રાજવૈદ્ય જીવરામ કાળીદાસ શાસ્ત્રી, (ગોંડલ સ્ટેટના રાજવૈદ્ય)

○ એમની દખરેખ અને માલેકી નીચે ચાલતું ○

## રસશાળા ઔષધાશ્રમ, ગોંડલ; કાઠીઆવાડ.

આ કારખાનું કાઠીઆવાડના ગોંડલ શહેર બહાર એક લાખ, દશ હજાર ફુટ જમીનમાં  
લાખો રૂપિયાને ખર્ચે બંધાયેલું છે ઔષધોની શાસ્ત્રીય બનાવટ અને એછા નફે વેચવાની  
પદ્ધતિથી દુનિયા આખીમાં પ્રસિદ્ધિ પામ્યું છે. હાલજ ૧૯૦૦ અગીઆર સો પ્રકારનાં  
શાસ્ત્રીય ઔષધો હવેશાં મોટા જથ્થામાં તૈયાર રહે છે. ગોંડલ કારખાનામાં, શાખાઓમાં  
અને એન્ટો પાસે છુટક અને જથ્થાબદ્ધ ઔષધો મળે છે. બધી ભાષાનાં નવાં સૂચીપત્રક  
તથા દરદની સંપૂર્ણ હકીકત લખ્યે યોગ્ય સલાહ ટપાલ ખર્ચ લીધા વિના મફત અપાય છે.

કારખાનાનું ઠેકાણું—ગોંડલ-કાઠીઆવાડ. ○

મુંબઈ શાખા—પોલુમલ ખીલડીંગ મુંબઈ નં. ૩. \*કરાંચી શાખા—નં. ૮૪ નેપીયર રોડ.  
મધ્યપ્રાંત અને બરાડની સોલ એજન્સી—નાગપુર, કતવાડી રોડ. મધ્ય હિંદુસ્થાનનો  
સોલ એજન્સી—ઈદાર, ખજુરી બજાર. સુરત જીલ્લાની—સો. એ. મહીધરપુરા. કંસારા  
શેરી રત. અમદાવાદ જીલ્લાની—સો. એ. રીચીરોડ, બાલાહનુમાન પાસે અમદાવાદ.  
ભરૂચ જીલ્લાની રો.એ. મુ. ત્રાહસા, પો. દયાદરા, જ. ભરૂચ. હિંદુસ્થાનના ખીજ જીલ્લા  
પ્રાંત અને શહેરોમાં સોલ એજન્સીઓ ખોલવાની છે. ગોંડલ પત્રવ્યવહાર કરવો.

અમૃતબિંદુ ઓફીસની જગપ્રસિદ્ધ દવાઓ.

## ચારૂતરતુ અમૃતબિંદુ

આખા હિંદુસ્તાન, ખરમા, સીલોન, આફ્રિકા વગેરે દેશોમાં આ દવા ધણી વપરાય છે. વિભાયતી દવાવાળાની બધી દુકાને વેચાય છે. ઝાડો, મરડો, સંગ્રહણી, કોલેરા, ચુંક, ઉલટી, પેટમાં પવનતું ધુંચાણું, ગ્લેન્ડોમાંથી દુર્ગંધ છુટતી, સંધિવા, માથાનો દુખાવો, શરીરમાં કળતર, હાથ પગની તોડ, હાંતમાં થતી પીડા, વીંછીનો ઝેરી ડંખ વગેરે ઉપર આ દવા આબાદ ગુણુ કરે છે.

કીંમત ૧ બાટલીનો વી. પી. ખર્ચ સાથે રૂ. ૧૧/- ત્રણ શીશીના રૂ. ૪/- અને છ શીશીના રૂ. ૮/- ડાઝન અને ઓફીસના ભાવ માટે પત્રવ્યવહાર કરવો.

## જસમાઇનનો સાસોપરિલા.

વિરક્ટાક, પ્રમેહ, ચાંદી, ખસ, ખરજવાં, ગડગુમડ, સંધીવા, હાથ પગમાં કળતર, શરીર ઉપર કાળા ડાઘ પડવા, લોહીનું કમી થવું, કંક-માળ અને શરીરની સામાન્ય નબળાઈમાં જસમાઇનનો સાસોપરિલા અમલકારિક દવા છે.

કીંમત રૂ. ૧૧, વી. પી. સાથે ૧૧/-, ત્રણ શીશીના વી. પી. ખર્ચ સાથે રૂ. ૫/-

સ્ત્રીઓ માટે સારામાં સારી શક્તિની દવા.

## જજરમાન

અનિયમિત અટકાવ, અને તેથી થતાં પેટમાં દર્દને મટાડે છે. શરીર ધોવાણું હોય ત્યારે તે ખાસ વાપરવા લાયક દવા છે. ગર્ભાશયના દર્દ ઉપર ધણેજ ફાયદો કરે છે. એક સ્ત્રી વાપરે છે ને સોકડો સ્ત્રીઓ પાસે તેનાં વખાણુ કરે છે.

કીંમત રૂ. ૨) વી. પી. થી રૂ. ૨૫ ત્રણ શીશીના વી. પી. થી રૂ. ૬૫/- દરેક દવાનું સૂચીપત્ર તેમજ કેલેન્ડર મફત.

લખો:—અમૃતબિંદુ ઓફીસ,

મુ. પો. નડીઆદ (ગુજરાત).

## જીવન રસાયન દવાઓ

વ્યાધિ હુલાર પછી  
ઓપધ બાર.

જીવન રસાયન શાસ્ત્ર નવી આવૃત્તિ  
અંકારનો ફેટો તથા જીવનચરિત્ર સહિત રૂ. ૧-૪-૦ જીવન રસાયનનું  
તારણ રૂ. ૦-૬-૦ Manual of Biochemistry રૂ. ૦-૮-૦  
ને આધારે દરેક માણસ વાપરી શકે તેવા ૨ પાવરથી ૪૦૦ x સુધીના ૧૫  
ક્ષારો ભૂકા તથા ટીકડી રૂપે અમારે ત્યાં શુદ્ધ મળે છે. ૩ x અથવા ૬ x થી શી  
૧૨ ઓસની રૂ. ૭-૮-૦ દવા રાખવાની સાગની પેટી રૂ. ૨-૮-૦

### મગનલાલ તાપીદાસ ભાવનગર.

અત્યાર સુધી અમે ચંપકલાલ મગનલાલની કુંઠના નામથી વ્યવહાર કરતા હતા.  
મુંબઈ-બુકસેલર એન. એમ. ત્રિપાઠી. સુરત-વિશ્વજ્યોતિ કાર્યાલય-ભાગાતલાલ.

## વીસમી સદીની નવીન શોધ સંગ્રહણી (ગળતી) માટે અમૃતમય ઉપાય

પ્રતિષ્ઠિત અને વિદ્વાન વૈદ્ય દાકતરોની દવા ખાઇ કંટાળેલા  
સંગ્રહણી (ગળતી); મુંબઈના ઝાડા, અતિસાર અને  
આંતરડાના ક્ષયથી પીડાતા નિરાશાજનક દર્દીને  
આશીર્વાદરૂપ થઈ પડેલી પાત્રીસ વર્ષના અનુભવની  
રામબાણુ દવા માટે રૂબરૂ મળે.

યા સ્વાલ પત્ર મગાવો.

પત્રવ્યવાર નીચેના શિરનામે કરવો.

માણસાવાળા માસ્તર કે. જે. પટેલ એન્ડ સન્સ,  
સ્પુરેશીઆલીસ્ટસ:

ઠેકાણું:—કાલુપુર, દાંડીગરાની પોળમાં, તથુરાગરાની ખડકીમાં  
ધર નંબર ૩૫૬, અમદાવાદ.

અમારું બાલાનંદ બચ્ચાંઓને રૂપરૂપ, આનંદી  
અને સુંદર બનાવે છે. કીં. ૦-૧૨-૦.

મફત ? ઘડીઆલ ? મફત

દેશી મલમ પ્રચાર માટે જર્મન ઘડીઆળ ભેટ



અમારી દાદરની દવા તેમજ અપાતા  
ઈનામો માટે અસંખ્ય સર્ટીફિકેટસ  
વચર માંગે મળ્યા છે. ખાત્રી માટે  
મંગાવતાં મફત મોકલી આપશું.

દ્રુવિનાશક

દાદર ખરબવા ઉપર આ દેશી મલમ ૨૪ કલાકમાં જ કાયદો કરે છે,  
બળતરા થતી નથી, ખરાબ વાસ પછી નથી. કીં. ડબ્બીના આના ૪. એક ડબ્બા  
સામટી લેવાથી જર્મન ટાઈમ પીસ, ૨૪ લેવાથી રીટવાચ મફત.

કીંગજોર્જ ફારનેશન કું. મુંબઈ નં. ૪

નવીન

નવીન

નવીન

તૈયાર છે.

આયુર્વેદનો અપૂર્વ ગ્રન્થ

તૈયાર છે.

કિંમત

રૂ. ૩

શ્રી સુશ્રુત સંહિતા

૨. ખ.

૦-૬-૦

સૂત્રસ્થાન

મૂળ સહિત ગુજરાતી ભાષાંતર

આયુર્વેદનો આ એક અપૂર્વ ગ્રન્થ લગભગ વેદના સમય જેટલો પ્રાચીન છે. તેનું અમે મોટા ખર્ચે મૂળ શ્લોક સહિત સરળ, શુદ્ધ અને કઠિન સ્થળો ઉપર ટીકા ટીપ્પણી સહિત ભાષાંતર કરાવ્યું છે. આ વૈદ્યક ગ્રન્થની રચના અને ભાષાંતર એટલા સુંદર છે કે અમે હિમતથી કહી શકીએ છીએ કે ગુજરાતી ભાષામાં આવા પ્રકારનું પુસ્તક થયું નથી. આરોગ્યશાસ્ત્રની એક કુંચીરૂપ આ ગ્રન્થ છે. માત્ર થોડી જ નકલો છાપી છે. સાઈઝ ૧૧x૭ ૧/૨ ઈંચ, પાનાં લગભગ ૩૦૦ ઉંચા કાગળ ઉપર સુંદર છપાઈ.

પાકું પુકું, ઉપયુક્ત અનુક્રમણિકા, ભાષાંતરકર્તાની છબી અને જીવનચરિત્ર સહિતની.

સુમતિ પ્રકાશ

બ્રહ્માનંદ સ્વામીકૃત-

કિંમત ૦-૬-૦, ૨. ખ. ૦-૧-૦

પ્રેમાનંદ કાવ્ય

પ્રેમસખીના નામથી પ્રખ્યાત થયેલા આ કવિનાં અપૂર્વ કૃષ્ણભક્તિનાં પદોનો સંગ્રહ આમાં છે.

કિંમત ૪-૦-૦

વિરહ વિલાસ.

કિંમત ૨-૦-૦

“ ગુજરાતી ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

સામુન બિલ્ડિંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ નં. ૧.

તા. ૦૬-૦૫-૧૯૩૦-ગુજરાતીનો આદ્યક નંબર જરૂર જણાવવો.

રજીસ્ટર્ડ] ફક્ત પાંચ જ દીપાં !! [નં. ૧૨૬૪

# ગુમાની અમી-કુપી

ફક્ત પાંચ જ દીપાં અમી-કુપી લેવાથી ઉલટી, ઝાડો, કોલેરા, સરદી, સળેખમ, ચુંક, આંકડી, પેટનો દુખાવો, અજીર્ણ, વાસુ, બાદી, બદ્દખમી, શુળ, હીસ્દીરીઆ, ઉઠાંદીયું, દાંત કે દાઢનું કળતર વિગેરે તુરત નાબુદ કરે છે.

ફક્ત એક જ શીશી ગુમાની અમી-કુપી ઘરમાં તથા મુસાફરીમાં પાસે રાખો તે તમને તાત્કાલિક થઇ આવતાં ઉપર જણાવેલાં દરદોમાં કીંમતી મદદગાર થઇ પડશે. માટે સ્નેહી મિત્રોમાં ઉપકાર કરવા એક શીશી જરૂર પાસે રાખો.

અમી-કુપીની ઉત્તમતા માટે પ્રદર્શનોમાંથી મેડલ મળેલ છે.

કી. શીશી ૧ નો રૂ. ૧૫૫. ત્રણ શીશી રૂ. ૪) પો. અલગ.

## રાજશાહી ગોનારીઆ સ્પેશીયીક

રજીસ્ટર્ડ] પ્રમેહારી રસ [નં. ૧૨૬૪

જીનો કે ગમે તેવા પ્રમેહ હોય માત્ર ચોવીસ કલાકમાં જ નાસવા માટે છે. જાણે બહુનો ચમકાર ? એક ટોઝ પેટમાં ગયો કે બે આની આરામ થયો છે એમ સમજો. પ્રમેહ માટે આની ફોલ્ડમંદ દવા બીજ કોઈ નથી. સોએ સો દરદી સારા થયા છે. હજી સુધી કોઈ નિષ્ફળ થયો જ નથી.

કી. શીશી એકના રૂ. ૨) ત્રણ શીશીના રૂ. ૫૫૫. પોસ્ટેજ અલગ.

## રજી. રાજશાહી અસ્થમા કયોર નં. ૧૨૬૪

( સર્વે પ્રકારના શ્વાસ રોગ યાને દમની દવા )

જીના અને હઠીલા દમથી હેરાન હેરાન થઈ ગયેલા દર્દીઓને હમે ખાતીપૂર્વક સલાહ આપીએ છીએ કે તેમણે “રાજશાહી અસ્થમા કયોર” પહેલી વકે વાપરવાનું શરૂ કરી તેમાં રહેલા અજબ ગુણોનો લાભ લેવો. આ દવા હાંફજી, ઠંસો, ખાંસી, ઉધરસ વગેરે દરદોને જડયુગથી નાબુદ કરે છે.

કી. બાટલી ૧ ના રૂ. ૨૫૫. ત્રણ બાટલીના રૂ. ૭) પો. અલગ.

સોલ એજન્ટ:—

સી. સી. ગુમા એન્ડ કંપની,

મુ. પો. નડીઆદ (ગુજરાત)

“ગુજરાતી” પત્રનું

# બુકસાઇઝ પંચાંગ

પંચાંગની નવીનતા

અમારાં પંચાંગનું કવર ટકાઉ બનાવવામાં આવ્યું છે, એટલું જ નહિ, પણ તેને સુંદર અને આકર્ષક કરવામાં આવ્યું છે.

ન્યોતિપત્રની સંપૂર્ણ હકીકત

આ પંચાંગમાં ન્યોતિપત્રને લગતી સઘળી હકિકત સંપૂર્ણ વિગતવાર રીતે આપવામાં આવી છે. ઉપરાંત પાસ્ટી, પ્રિસ્ટી, મુસલમાન તારીખો આપવામાં આવી છે. પ્રાતઃ સપ્ત સૂર્ય, ચંદ્રની રાશી, છંદ ધટી વીગેરે જણાવવામાં આવ્યાં છે કે જેથી જન્માક્ષર, પત્રિકા બનાવવાનું કામ સુલભ થાય.

દિનદશાના કોઠા, ગ્રહ, ગ્રહસ્થાન, સારી ભુરી દશા, તે દશા ભોગવવાનો સમય, દાન, જપ વિધિ દર્શાવે છે અને આ સિવાય સુદૃઢો સ્પષ્ટ અને નિર્ણયાત્મક રીતે જણાવવામાં આવ્યાં છે. આ પંચાંગમાં પ્રથમે વિષય બારીકતાથી આપવામાં આવ્યો છે.

દરરોજની ખપ પડતી હકીકત

આ પંચાંગમાં દરરોજ વ્યવહારમાં અને ઘરકામમાં જરૂર પડતી માહિતી આપવામાં આવી છે. માસે માસનું વારે વારીક વ્યાજ ગણવાનો કોઠો, ટપાલ ની હકિકત, તારની હકીકત, રેલ્વે, રેલ્વેપાર્સલ, વેલ્યુએમેન્ટ, રેલ્વેના કાયદા, પાસેજરના હક્ક યા, તુકસાન માટે રેલ્વેની જવાબદારી, રેટરપ એક્ટ, આવકવેરા વગેરે હકિકત સમાવી છે.

વેપાર ધંધાને લગતી વિગત

જ્ઞાતવેરાનો દર, લોનો, લોનની પાકતી મુદત, લોનના વ્યાજ મેળવવાની તારીખ આપવામાં આવી છે સોનું, ચાંદી, સુતર, રૂ, કરિયાણા બજારની હકીકત તેમના એરોસિએશનના બંધારણ, પતાવટના નિયમો અને કાનૂનો આપ્યા છે.

ઉપયોગી નવીનતા

વિષયોની અનુક્રમણિકા હાથલ કરવાથી દરેકને વારેવારે પાના ફેરવી વિષય શોધવાની તકલીફ દૂર કરી સુગમતામાં વધારો થયો છે.

વેપારીઓએ બુકસાઇઝ પંચાંગ માટે પુરતો સંતોષ જણાવ્યો છે. તમારી જાહેર ખબર આ પંચાંગમાં આપને કારણ કે ગામોગામ, ચહેરે ચહેરે, દેશપરદેશ જ્યાં જ્યાં ગુજરાતી ભાષામાં

બુકસાઇઝનું ગુજરાતી પંચાંગ વેચાય છે.

મુખ્યમાં

દપાલ ખર્ચ

ટીકીટો એકલે ઘેર પહોંચતું

૦-૪-૦

૦-૧-૬

૦-૫-૬

“ગુજરાતી” પત્રની એડીસ,

સાસુન બિલ્ડિંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોઠ, મુખ્ય ૧.



## કુદરતની અમૂલ્ય બક્ષીસ

સૌંદર્ય એ જીવિને મળેલી કુદરતી બક્ષીસ છે. સૌંદર્ય વાળને અંગે રહેલું છે કુદરત વાળ વગરનો ચહેરો ગમે તેટલા અલકારો પહેરવા છતાં પણ મોઢક દેખાતો નથી એટલે વાળ એજ સૌંદર્યતામાં અમૂલ્યનો બાગ બન્યો છે.

છતાં વાળની સજાજ લેવાની જરૂર બધા થોડા માણસો સમજે છે. વાળને જોઈતો ખોરાક નહિ મળવાથી પરિણામે કીમકીમે વાળ ખરી નવ્ય છે સારિજ તેને માટે ઇલાજ શોધવા નીકળે છે. આવી રીતે ઇલાજ કરાવે ઇલાજ શોધવા કરતા તેની પહેલેથી જ માવજત કરવાનું જરૂરનું છે અને તે ફક્ત વાળને જોઈતો ખોરાક આપવાનું છે.



## કામીનીઆ ઑઇલ (ચરચર્ચ)

વાળ મટેંગા મોતમ અનુભવિત ખોરાક છે. મારજ કે તેમો રહેલા ૩૭ વનસ્પતિ જન્ય પત્તો માથાના ખોરાક દુર કરી વાળના મુશ્કેલીમાં પ્રવેશ કરે છે અને માળની જડ મળખા બનાવીને રોંદર, મુવાળા, લાભા, ગુન્નદાર ઉગવામાં મદદ કરે છે. આ તેજ આપના વગર વાળી આપા કિવસન, કાકેલા મળખા તાળગી મળ છે. વળી તેજ મનમાલક ખરખો મળને અત્યંત આપનારી છે. કુનીયા ભરમા લાખો લોકોએ આ તેજ વાપરી પોતાનો સનાય જાહેર કર્યો છે. છેલ્લામાં છેલ્લો અંગેનો આ એકજ અભિપ્રાય વાળો.

“મીઠા આર કે નાચર મ નતકશ, મોર વાળ પેગિયાર વાળ ૧-૧૨-૧૯૦૦ ના પત્રમાં વ ર છે : “મીઠામ મરવમળાલક કે લેને માટે મેં કામીનીઆ ઑઇલ મગાવ્યું હતું. તેને કામીનીઆ ઑઇલ વાપરવાથી અન્યબીબરી અસર થઈ છે બીજા એક દુરબ બાટલી કામીનીઆ ઑઇલ વી પી ૧૦ રોકવન” વિરોધ ખાતો શી જોઈએ. વગેરે મળેજ એક ખાટી પીટી ખાતી કર્યા.

કીમત ૧ બાટલીના ૨. ૧-૦-૦ ની. પી ખર્ચ ૩. ૧-૦-૦.  
૩ “ ૧-૧૦-૦ ” ૩ ૦-૧-૦-૦.

સોન એજન્ટ-ધી ઑગેલા ઇન્ડીયન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું.

૨૮૫ મારકેટ, પોસ્ટ બોક્ષ નં. ૨૦૮૨ મુંબઈ નં. ૨

